

SPRÅKLIG SAMLING

ÅRBOK 2014

Landslaget for språklig samling

© Landslaget for språklig samling 2015
www.samnorsk.no
ISSN 0333-0362

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Henvendelser om denne årboka kan en rette til: Landslaget for språklig samling, Postboks 636, 0106 Sentrum, eller redaksjon@sprakligsamling.no

Redaktør: Andreas Drolsum Haraldsrud
Trykk: Hegland Trykk, Flekkefjord

Innhold

Forord	4
Pål Styrk Hansen: Prisutdeling 2014: Hanne Bramness.	5
Hanne Bramness: Dikt i utvalg.	8
Øyvind T. Gulliksen: Språklig samling og the ordinary language	13
Janne Bondi Johannessen: Noen endringer i Oslo-språket de siste to hundre år.	26
Andreas Drolsum Haraldsrud: Dansk og norsk danna talemål – ei språk- historisk jamføring	52
Urd Vindenes: Språkendringer – er ikke språkviterne normative nok?	90
Knut Stave: Norsk for heile Noreg og folk flest!	94
Kjersti Wictorsen Kola: Kampen for tilværelsen: de radikale variantenes posi- sjon i nyere bokmålstekster	100
Arne Torp: Ny bok for oss som elsker norsk språkhistorie.	114

Forord

2014 – jubileumsår for Norge, for forsamlinga på Eidsvoll og nedteginga av Grunnloven. Året som var, har vært fullt av jubileer og feiringar av Norge som selvstendig kongerike. I den forbindelse arrangerte LSS i samarbeid med Bymålslaget et oslomålsseminar 1. mars. Det møtte opp om lag 80 tilhørere som fulgte de forskjellige foredraga om alt fra språkstrukturen i eldre og nyere oslomål til byens sosiale struktur og lingvistiske landskap. En av grunnene til at akkurat oslomål blei satt på agendaen, er at det er en særdeles interessant varietet med hensyn til nasjonale og sosiale sider, særlig i forbindelse med krysninga mellom norsk og dansk. Og mer aktuelt enn det kan det vel ikke bli i det året vi feirer 200-årsjubileum for Grunnloven.

I forbindelse med seminaret har vi også valgt å inkludere noe om språkstrukturen og det historiske opphavet til Oslo øst- og Oslo vest-talemålet. I tillegg til dette er det mange artikler i dette nummeret som omhandler samnorsk, radikalt bokmål og språknormering. Således kan vi si at vi også feirer samnorsken – ei fri og demokratisk målform som hele Norge kan føle seg hjemme i.

Jeg har også lyst til å trekke fram en person som også hadde jubileum i 2014. Det er da snakk om et dødsjubileum, og sjøl om jeg syns at det er en litt makaber tradisjon å feire en persons død, syns jeg at det er på tide at denne personen blir hedra litt. Mannen het Kristian Kølle og var født i 1736 og døde i 1814. Han var en prest som bodde på gården Snarøen i Bærum.

Som prest lyktes han ikke særlig godt – han var vel for radikal til det. Men som ortofonist utmerka han seg, sjøl om dette heller ikke blei særlig anerkjent mens han levde. Av P.A. Munch har han derimot blitt omtalt som «den eneste fuldkommen konsekvente dansk-norske Orthofonist, der nogensinde har existeret».

Kølle skreiv flere tekster med lyd nær ortografi, og han baserte seg på «dæn almindelige rigtige Udtale», og med det mener han høgtidstalemålet. Høgtidstalen var den varietet som blei brukt i formelle situasjoner, spesielt i taler og ved prekestolen. Derfor er det spesielt interessant å lese Kølles tekster i lys av krysningen mellom dansk og norsk, da spesielt med hensyn til Oslo vest-målet. Jeg kan varmt anbefale alle språkinteresserte å lese tekstene hans.

Så hurra for 1814, for grunnloven, samnorsken og ortofonisten Kristian Kølle!

Andreas Drolsum Haraldsrud
Redaktør

Litteraturprisen 2014: Hanne Bramness

POESIEN ER TRUET!

«Folk kjøper ikke diktsamlinger, alle de litterære prisene går til romanforfattere!» Det siste stemmer ikke for Språklig samlings litteraturpris, iallfall, bare spør Mona Høvring, Jo Eggen, Kjerti Ericsson, Rune Kristiansen, Øyvind Berg, Ketil Gjessing ... eller Øystein Sunde, for den sakens skyld.

Men vi har nok aldri fylt Oslo Spektrum med prisene våre. Og når Ingvild Rishøi her om dagen blei nominert til Kritikerprisen, eller når Per Petterson mottar Nobelprisen i litteratur i nokså nær framtid, så står det ingenting om at vi så dem først! Språklig samlings litteraturpris var den første de fikk, med taler, blomster og nesten ikke noen presse til stede! De fikk vår pris så tidlig at de presiserte at herregud, de penga kommer godt med!

Og sånn kommer det det til å bli når Hanne Bramness får Nordisk råds litteraturpris også, noe hun ifølge Hadle Oftedal Andersen i Klassekampen for lengst er klar for. Og i dag fyller vi iallfall bokhandelen her i Cap-pelen Damm, og jeg vil takke forlaget for ei fin ramme rundt tildelinga av Språklig samlings litteraturpris for 2014.

KJÆRE HANNE

Det var ikke vi som oppdaga deg, akkurat. Du debuterte i 1983 og har begeistra den litterære offentligheten med dine utgivelser i mer enn 30 år. Men du har ikke skrevet radikalt bokmål i 30 år! For skrive radikalt bokmål, det må du, faktisk, for å komme i betraktning til denne prisen.

Tidligere var vi opptatt av å definere oss sjøl ved hver eneste prisutdeling, vi kom med eksempler på gode, folkelige former i forfatterskapet og sa noe sånt som at «der kan dere se, vi er mange, og vi er sterke», sier anmelderne. Nå føler vi ingen trang til å telle a-former og diftong. Men vi er fremdeles opptatt av å honorere forfattere som skriver et folkelig, radikalt bokmål, fordi de er med på å bekrefte at kunstnerisk språk ikke er begrensa til et slags elitistisk finspråk, en norm man liksom er nødt til å gå inn i og underlegge seg for å bli estimert. Omvendt kan vi si at det utvilsomt var forfattere som i søttiåra prøvde å snobbe ned for å få kunne oppnå estetisk klapp på skuldra av de relativt ensretta og ganske høyrøsta opinionsdannerne i ledende litterære kretser den gangen. *

Nåja, ingen er vel påvirket av den estetikken som rår, og temaet farger også språket. Når vi leser ditt forfatterskap, syns vi uansett at du gjennom diktsamlingene dine har lytta deg fram til et friere formspråk, fått lavere litterære skuldre, på en måte, iallfall gitt oss mer urøynde lyrikklere lettere tilgjengelige dikt i et veldig vakkert og poetisk språk.

Om dine mange språklige fasetter sier en anmelder i VG at «Hun står ikke stille, men utvikler sitt språk fra utgivelse til utgivelse». Det er det ikke vanskelig å få øye på hos deg! I bøkene dine for barn har du tatt språkformene i ei litt annen lei, du skriver nynorsk. Og det funker helt nydelig. Jeg vil minne deg om at vi har gitt prisen til folk som publiserer på begge målformer tidligere, jeg vil spesielt nevne Arvid Hanssen og Karin Sveen. Og vi har gitt prisen til veldig mange forfattere som skriver både for voksne og for barn, og ungdomsbøker, for den saks skyld, og som skriver både prosa og lyrikk. Også på den måten har du alt!

Å skrive dikt er å leike med alle språkets kroppsdeler på en gang: Betydning, assosiasjon, klang, rim, rytme, og det er å utfordre perspektiver og la leseren smake på følelser, ane, oppleve. Veldig til stede i dikta dine er bevisstheten omkring kontrastene i oss og rundt oss: Lys–mørke, vått–tørt, stillbilde–bevegelse. Jurymedlem Margit Ims er inne på noe av dette i det hun skriver om hvorfor vi foreslo deg til prisen for 2014. Hun kunne ikke være med i dag, men jeg avslutter med å lese litt fra det hun har skrevet:

Bramness er ein allsidig lyrikar. Ho skriv sterke og innhaldsrike dikt i eit konkret språk. Bramness får fram det store på små flater og viser fram betydningsfulle kontrastar. Aldri har vel vekta av ingenting hatt ei slik tyngd som i titteldiktet i samlinga Vekta av lyset. Dikta kan innehalde skjebneglimt eller forteljingar, med utgangspunkt i sansane og konkrete bilete skapar Bramness stemningar og rom for refleksjon og undring. Ho har eit stort spenn, ho er tett på detaljar, men enten vi blir med Bramness på klesvasken, på sightseeing i Thessaloniki eller på konsert, blir vi òg med ut av blikkfanget som ser her og no. Som ein meldar har skrive: «Ofte peker tekstene ut av det aktuelle bildet og inn i andre, større, varigere livsrom.» Bramness sitt blikk ser meir og bringer oss langt tilbake i tid, samtidig som ho fokuserer på nære detaljar. Slike rom av tid opnar seg fleire plassar i lyrikkunsten hennar, i møte med ekko av døde stemmer og spor av dei som har gått her før. Lesaren får kjensla av lang tid og fellesskap med menneske som har levd før oss og opplever nett det som er skildra i prosadiktet «Konsert» i Vekta av lyset: «Nå er alle her på én gang, samlet rundt et hvitt lys som fins i musikken, eller et gjennomskiktig mørke, noe som beskytter oss.»

Også språkleg er Bramness allsidig. I forfattarskapen finn ein variasjonar av språkformer og klangar tilpassa kvar enkelt utgiving. Det ser ut til at Bramness lyttar seg fram til form og stoff med ein ektefølt klang. I diktsamlingane det siste tiåret er det eit poetisk og musikalsk språk som går i lei av radikale bokmålsformer. Tildelinga av Språkleg samlings litteraturpris til Hanne Bramness er ikkje berre ein hyllest av litterær kvalitet, men òg ein hyllest til eit språkleg mangfald og krafta som finst i det.

HANNE BRAMNESS

Dikt i utvalg

Hanne Bramness (født 1959 og oppvokst på Grorud i Oslo) debuterte i 1983 og har gitt ut åtte diktsamlinger for voksne, samt diktutvalgene *Det står ulver i din drøm* (2008) og *Dikt i utvalg* (2013). Hun også skrevet alfabetdiktene *Trollmåne* for barn (og andre) i 2001, tingdiktene *Solfinger* (2012), diktene om froskens liv *Skogen i hjartet* (2013) og kjærlighetsdiktene *Kysset* (1999) for ungdom og en roman for ungdom, *Lynettes reise* (2003) – som delvis er basert på historien om den walisisk-argentinske lyrikeren Lynette Roberts' tidlige liv. Høsten 2014 kom kalenderdiktsamlinga *Vintersong* for ungdom.

TRE DIKT OM SKOGEN

Til tre bilder av Jitka Hanzlova

I vinterskogen passerer unge trær i formasjon ned
åskammen mumlende på et utdødd språk. Snart har de
passert, det er bare noen hull etter tynne røtter i den
frosne bakken og mørke partier i lyset der de har gått.
Magre stråler sklei på stammene, forsøkte å holde igjen,
men måtte gi opp. Snøværet tiltar. Snart blir alle
bevisene borte. I ly av seg sjøl gikk skogen i
oppløsning, men er likevel den samme.

Gå inn i skogen. Det er veldig tidlig, skogen er i ferd
med å våkne, det rykker lydløst i insektvinger, sangen
tar form i fuglestrupene, dråper henger sprekkeferdige
med en hinne av langsommere tid. Et lite, nesten usynlig

tre deler stillheten i to. Når lyset løfter taktstokken
er bare halve skogen med, en del tilhører alltid mørket.

Seinvinters kommer lyset stigende, spjærer tåka i skogen,
men er like grått. Sjøl ved vindstille begynner trærne å
danse, riste på de korte skjørtene så snøen glir av. De
står plutselig grønne og nakne i kulda. Synet får hjertet
til å hamre, sakte. Hjertet er et bjørnehi i en skog
langt borte.

Det går et sus av sommer gjennom bakhagen, men det kan
være høyspentledningene som ikke syns på bildet.
Løvverket er mørkegrått. Jentene står og blingser mot
kameraet. De har skiftet ut finkjolene med litt for
trange shorts, men ser ledigere og barnsligere ut, holder
rundt hverandres solbrente, tynnkledte skuldre, forsiktig
glade, i alle fall nesten. Ei katte spankulerer med halen
til. Dersom de skulle sendt et foto ut i verdensrommet
som eksempel fra vår sivilisasjon, ville det neppe blitt
dette.

Diktene er henta fra diktsamlinga *Uten film i kameraet*

VEKTA AV LYSET

Hun bærer barnet inn i kirka noen uker før dåpsdagen
i mai. Vårlyset renner inn vinduene på sørsida som vender
mot stranda. Der ute på grunna ligger ei sjøstjerne og
blinker i sola. Vannet er så klart at saltet i det er
synlig. Hun bærer barnet fra det hvite lyset ute inn i
det halvmørke våpenhuset. Hendene hennes er kjempestore
og bittesmå på samme tid, slik tunga også er i munnen.
Hun har en krans av sol rundt panna, må løfte hodet høyt.
Holder rundt den vesle kista, den veier ingenting

ØYET

Mellom skulderbladene eller i halsgropen
sitter øyet, det blindt seende, med form som en
kongle, det framkaller drømmene og blir framkalt
av dem, det utskiller varme, har ham i sikte
øyet med brennvidder som gjør alle linjer krumme
Som et fiskeøye tar det imot brutte inntrykk
og setter dem sammen, skraper overflata nedenfra,
sakte svømmer det under huden, våkent, sjøl i
søvne, blunker ikke. Det pulserer i takt med hjertet i en
lydløs flukt, jeg svever over det og rundt det

Øyet har et filter som demper det sterke lyset han skinner
med, minsker dybdeskarpheten slik at han alltid er nær. Det
er han som er dette øyet i meg
som trekker og trekker meg til seg. Bildene
øyet mottar overgår synet, det aller minste
og det største trer fram, det skal overleve
hukommelsen

INSEKTTIMER

Når de stengte dørene står og slår i den
vindstille natta og klærne som tørker i varmen
bare avgir mer varme til rommet. Når du holder
glasset med vann opp mot lyset og fingrene du ser gjennom
glasset blir tynnere, ikke buttere
Når muligheten oppstår til å tvinge fram smil
Når lyset fra dagens første stråler soter
og det som skal være søtt smaker salt
I timene da vepsene ikke finner veien til bolet
men er på vingene. Når det du husker skinner
med et så sterkt lys at det visker ut minnene

Diktene er henta fra diktsamlinga *Vekta av lyset* (2013)

HEIMSTADLÆRE

På sin vei gjennom byen kastet elva et skjær over snøen langs bredden, tegnet grårosa, melkegule frostroser på steiner og brukar, styrtet i en duftende foss. Pjusket gåsefugl duppet i skummende bølger blant plast, matrester, såpeesker, bak et slør av søt damp og eksos. Med sansene lammet av kokende fett og lut løp vi fra besøket på såpefabrikken, forsvant ut i friheten, sto på brua i den dundrende tungtrafikken, ansiktene skrevet i støv, mens solnedgangen fyrte opp en rød himmel og elva mørknet til blod.

Fra ei kommende diktsamling

Språklig samling og the ordinary language

Dette er ikke et essay om norsk språkhistorie. Det er et essay om mange års erfaring med norsk språk, i tale og skrift. Det er også et innlegg om språklig praksis og et forsiktig forsøk på å bruke noen utvalgte språkfilosofiske tekster på noen få refleksjoner om norsk språk. Norsk språkpolitikk er tilsynelatende fastlagt for all framtid, men det kan være grunn til å se på den på nytt, og fra andre sider enn det som står i politiske program. I tillegg til personlig erfaring vil jeg prøve å trekke inn retorikk og språkfilosofi i debatten om radikalt bokmål, i stedet for bare å vise til norsk språkhistorie og grammatikk. Jeg skal villig innrømme at det jeg skriver her, ikke alltid er tufta på nøktern analyse. Mitt fokus er tufta på saker og synspunkt som jeg brenner for når det gjelder norsk språk i samtida, både nynorsk og bokmål.

To skriftmålsformer, ett språk

Først har jeg et behov for å rydde opp i det terrenget jeg beveger meg inn i. Jeg har vært på ei lang rekke foredrag og debattmøter om norsk språk. Det som irriterer meg ved de fleste av disse debattene, er at det ofte blir hevda at vi har to hovedspråk i dette landet, nynorsk og bokmål. Vi bør kunne bli enige om at det *ikke* er tilfelle. Det dreier seg om to skriftmålsformer i norsk, og ikke om to hovedspråk. Vi har som kjent fleire bruksspråk i landet, men det mest dekkende og mest presise er å si at vi har kun *ett* språk som vi kaller norsk, og at det språket har to skriftmålsformer (bokmål og nynorsk). Erfaringen viser at det kan være vrient å bli enige om ei slik presisering, men det ville lette debatten om vi først klarte å få til ei slik saklig opprydding.

Mange av oss vil gjerne styrke nynorsk skriftmål, i skolen og samfunnet ellers. Noen prøver å styrke nynorsk ved å vise til forskning som understreker at det fremmer språkutviklinga, fra barnetrinnet og oppover, at vi kan operere med to språk. Det hevdes, med rette, at det er en stor fordel, både for unge og gamle, å kunne beherske to eller fleire språk. Men nynorsk og bokmål er ikke to ulike språk. Det er to skriftmålsformer av samme språk, nemlig norsk. Når argumentet brukes for å gi støtte til nynorsk som et språk nummer to, et slags «minoritetsspråk», blir det galt, i alle fall slik jeg ser det. Det hadde vært en fordel om alle kunne enes om ei slik presisering.

Utvikling mot ett norsk skriftmål

Det andre synspunktet som bør ryddes av veien før det fester seg, er ideen om at den språklige samlingstanken er død og ute av saga for godt. En del av dem som stiller med norsk språkpolitikk i dag vil hevde at samlings-tanken døde ut med Halvdan Koht, og at det kunne være like greit at den forsvant. På en måte kan vi vel si at samlingstanken hører fortida til, fordi venstresida har kutta ut arbeidet med politisk styring av språkutviklinga fram mot *ett* skriftspråk, basert på «folkemålets grunn», slik det engang var formulert. Tanken var at ved å knytte seg til det som kaltes folkemålet ville en fremme arbeiderklassas språkbruk i norsk kultur (Christensen 2009). Dette er som kjent forlatt som politisk program. I dag passer verken «folkemål» eller «arbeiderklasse» inn i politisk språkbruk.

Men i lys av den faktiske språkutviklinga kan det se ut som om vi, på sikt, likevel går mot *ett* norsk språk i framtida. Det er til dømes liten politisk vilje til å opprettholde sidemål og sidemålsstil som noe alle skal drive på med i skolen. Går sidemålsstilen ut, så vil det åpenbart svekke nynorsk i opplæringa. Nynorsk taper i den eine skolekrets etter den andre. Om-trent all litteratur som blir oversatt til norsk, blir oversatt til konservativt bokmål. Så på sikt går det mot *ett* norsk skriftspråk. Problemet er vel bare at skriftforma for dette framtidige felles norske språket ikke vil se sånn ut som Språklig samling tenker (og tenkte) seg det, altså med et godt og stort tilfang av det som i dag er definert som nynorsk.

Samlingstanken var tidligere en del av Arbeiderpartiets partiprogram. Det kan være nyttig å se på hva slags språkfilosofi som nå ligger under de ulike partienes språkprogram. Fremskrittspartiet hevder i sitt program at språkkampen nå er «i stor grad historie» (sjøl om det jo i valg av ordet «fremskritt» – og ikke «framskritt» – i sjølve partinavnet på bokmål faktisk signaliserer en innebygd språkkamp). Partiet meiner også at det nå er stor enighet om at «enkeltmennesker selv skal velge sin språkform» (Gripsrud 2014: 8). Det høres fint ut, men det er neppe meininga her at folk overalt skal velge språkform. Partiet vil neppe støtte at innvandrere i Oslo Øst skal bestemme si eiga språkform. For det andre er utsagnet galt. Forholdet mellom enkeltmenneskers valg og språkform er ikke så enkelt. Språk er noe vi tilegner oss gjennom fellesskap og miljø.

Partiet Rødt når sjelden opp til å bli representert i Stortinget, og har derfor liten innverknad på nasjonal språkpolitikk. Men det er (dessverre) «det eneste partiet som bruker radikalt bokmål, selv om Senterpartiet har flere innslag av dette i form av a-ender og diftonger» (Gripsrud 2014: 12). SV meiner i sitt program at «norsk språk står overfor store utfordringer i møte med engelskdominansen, særlig innenfor academia og næringsliv. SV vil arbeide for at norsk skal være det samfunnsbærende språket på alle områder i Norge. Prinsippet om likestilling mellom

nynorsk og bokmål må gjelde på alle samfunnsområder. Samtidig må de samiske urfolksspråkene, de ulike norske minoritetsspråkene og de nyere innvandrerspråkene sikres en levedyktig plass i det norske samfunnet» (sitert etter Gripsrud 2014: 18).

SVs språkprogram inngår som en del av partiets kulturprogram og er i korte trekk det som blir oppfatta som «rett» språkpolitikk på venstresida i dag. Det som står om det samiske språket og om norsk som «samfunnsbærende» språk, sier seg sjøl. Partiet påpeker faren fra engelsk språk. (Det setter meg og andre, som har brukt heile vårt yrkesaktive liv på å undervise i engelsk språk og litteratur i det norske skolesystemet i en noe pussig situasjon.) Dernest kommer krav om full likestilling mellom nynorsk og bokmål. Det skal en hevde nå, sjøl om det – dessverre – kan synes umulig å få det til i praksis. Kampen for «folkemålet» er altså tapt i SVs program, men utviklinga utafør partiprogramma synes likevel å gå mot ett felles norsk skriftspråk en gang i framtida. Ønsket om likestilling for nynorsk skriftform er et fremt ønske som SV har til felles med andre parti, men virkeligheten stritter imot.

Muligheter for valg i ei felles skriftmålsform

Det tredje punktet som det må ryddes opp i når det gjelder nåværende språkpolitikk, er forestillingen om at den språklige samlingstanken vil gi færre muligheter for skriftspråket. Ideen om *ett* skriftspråk forbindes gjerne med ei politisk tvangstrøye og ei innskrenking av ordvalg. Det er det motsatte som er tilfelle. Språklig samling vil ikke fremme ei samling om få former, men ei åpning for fleire former og større valg under ett framtidig norsk språk, der nynorske ord og vendinger er sikra plass.

Det er vel dette som Senterpartiet i sitt program kaller å bevare det språklige «mangfoldet» (Gripsrud 2014: 14). Slik jeg ser det vil Språklig samling arbeide for *ett* framtidig norsk skriftspråk, men ikke ved å *einsrette* språket. Det er mange som misforstår dette. *Ei* skriftmålsform skal styrke mangfoldet. Det står om å bevare, men også videreutvikle, mangfoldet i språket, et mangfold som vi nå, med den skriftspråkdelinga vi faktisk har i norsk språk, slett ikke alltid får uttrykt.

Telemark som døme

Nynorsk var ikke mi opplæringsform i norsk språk i grunnskolen, i den delen av Telemark der jeg vokste opp. Nynorsk skriftspråk møtte jeg derfor først for alvor på Telemark landsgymnas i Bø. I praksis tok jeg her inn ny kunnskap om nynorsk og om radikalt bokmål, særlig fra rektor Halvor Dalene, sjøl om jeg aldri hadde han som lærer. Dalene dreiv det lokale laget av Språklig samling, og var like aktiv for nynorsk og samnorsk i Te-

lemark, som lektor Leif K. Roksund var det i Skien og Esther og Thomas Refsdal var det på Rjukan.

I 1960, året før jeg begynte på landsgymnaset i Bø, la Språklig samling landsmøtet sitt av naturlige grunner til gymnaset. Under rektor Dalene blei landsgymnaset et knutepunkt for Språklig samling. Arbeidet for radikalt bokmål slo godt an i Telemark, særlig i industrikulturen i den nederste del av fylket. Vi må heller ikke gløkke at Tarjei Vesaas, nynorskforfatteren framfor noen på den tida, støtta arbeidet med et felles norsk språk. Nynorsk måtte ikke bli «eit museums-mål», hevda han. «Nynorsk skal ikkje vera ein rosemåla ølbolle ... Det skal være med i ei moderne tid ... Tvo skriftspråk vil vi ikkje ha for alle tider, og utviklinga går mot eit sams godt og levande språk (sitert etter Gulliksen 2014: 278). Utviklinga går fram mot et godt felles språk, meinte han. Ironien her er at det synet som Vesaas sto for, nå er et tilbakelagt språkpolitisk program, samtidig som utviklinga ser ut til å gå den veien. Samtidig er Språklig samling redusert i størrelse. Om dette skriver det nynorske digitale oppslagsverket, *Allkunne*, med både historisk og profetisk presens. Verket kan opplyse om at i 1961 hadde Språklig samling 3000 medlemmer «og høgare enn dette kjem dei ikkje» (lest på nett, oktober 2014).

Det var arbeidet på Rjukan og ellers i Telemark som skapte de to språkprisene som Språklig samling i dag er mest kjent for, Litteraturprisen og Esther Refsdals minnepris for god offentlig språkbruk. I det heile tatt var Telemark et kjerneområde for Språklig samling på 1960-tallet, fordi det nettopp i dette fylket var et sterkt ønske om felles muligheter for nynorsk i Øvre Telemark, og for det som gikk for å være folkemålet i Nedre Telemark. Tanken var at kampen for nynorsk og for radikalt bokmål skulle gå samtidig og uten strid. At det var særlig lektorer og lærere i skoleverket som dreiv arbeidet fram, var ingen tilfeldighet. De kjente hvor skoen trykka.

Om Roksunds innsats for norskundervisning i Skien skreiv Tora Aasland, tidligere statsråd for forskning og høyere utdanning:

Noe av det viktigste jeg lærte i hans timer, var å «skrive som man snakker». Roksund var nemlig også en dyktig nynorsk lærer. Jeg kom fra et hjem der nynorsk ikke sto særlig høyt, men selv ble jeg veldig glad i nynorsk på gymnaset. Roksund oppfordret oss til å lytte til hvordan folk snakket ute i gatene i Skien. Min mor ble ganske sur på meg da hun hørte at vi ble bedt om å lære av Skiens gatesnakk. Det ble imidlertid et viktig verktøy for meg senere; jeg ser nynorsk som en fantastisk måte å forenkle språket på (Aasland 2009).

Det viser at ei demokratisering av språkopplæringa kunne gi resultat, sjøl om foreldre kunne bli sure. Den siste setningen til Aasland (om forenkling) har jeg tatt med, fordi den illustrerer ei ganske typisk holdning, men det er som kjent slett ikke alltid tilfelle at nynorsk gir de beste muligheter til «forenkling».

Pronomen, første person, entall

Når jeg sjøl i dag ofte skriver nynorsk, gjør jeg det med glede, og jeg møter få hindringer. Sjøl om jeg av og til feiler, så er jeg omgitt av gode venner som hjelper til. Til tross for lang utdanning, trenger jeg fortsatt norsk språkhjelp. Og jeg er ikke den eineste. Det sier noe om skriftspråk og skrivepraksis i Norge. Mange skriveglade personer, unge og gamle, opplever situasjonen som fryktelig komplisert. Sjøl med relativ høy utdanning (og høy alder), er det kav umulig å kjenne seg som en stø språkbruker på norsk. Det er delvis fordi vi som skriver, stadig må ta omsyn til om noe er «tillatt» å skrive eller ikke. Og det som er tillatt, forandrer seg tilsynelatende alltid, sjøl om de nyeste ordlistene skal gi inntrykk av at det som står der, gjelder uavkorta. Det er som om det er noen som passer på oss, også som voksne skrivere, så vi holder oss innafor det som er tillatt. Om jeg skulle stille norsk språk og grammatikk inn i det skillet vi lærte på den gamle folkeskolen om lov og evangelium, så faller norske språkregler absolutt innafor loven. Og loven er det som kjent de skriftlærde (husk: i *Skriften* er det ikke et positivt lada ord) som steller med. Jeg skulle til tider ønske at norsk grammatikk, nynorsk og bokmål, hadde noe meir luthersk-evangelisk over seg! Det må jeg ærlig innrømme. Loven sier blant anna at i offentlig forvaltning skal en svare på brev i den målforma det mottatte brevet er skrivi på. Om jeg skriver brev på radikalt bokmål, ville jeg da kreve å få svar tilbake i samme skriftnorm? Sjølsagt ikke.

Let us face it: norsk grammatikk gjør meg av og til ganske sprø. Det gjelder alt fra de små skolegrammatikkene til svære oppslagsverk. Når jeg skriver på engelsk, er jeg også av naturlige grunner utrygg (det er ikke mitt morsmål), men jeg har ikke de samme problem som jeg har når jeg skriver norsk. Det er bokmålet som er mitt skolespråk. Det har gitt meg min viktigste identitetsmarkør på norsk i det personlige pronomenet i entall, altså «jeg», og ikke nynorsk «eg» eller engelsk «I», for den saks skyld, sjøl om jeg (!) bruker de to sistnevnte når jeg oppholder meg på skrift og i tale i andre språkomgivelser. Det personlige pronomenet i første person entall blir sikkert brukt for mye i det jeg skriver, men det er (dessverre) umulig for meg å trives og utfolde meg like fritt i språket under «eg» og under «I». Det er ikke noe jeg har valgt. En velger ikke sine personlige pronomen. Det bare blei sånn. Andre valgte for meg, jeg fortsatte i det og tok det som mitt, *and I am perfectly happy with that.*

«Et gyselig bokmål»

Det er når jeg må ta valg (eller når andre andre tvinger meg til det), innafor norsk bokmål, at jeg stundom opplever situasjonen som absurd. Jeg har ei lang liste over slike episoder, men la meg bare ta noen få konkrete døme. Det er skriftmål jeg her forholder meg til. At dialektbruk heldigvis er blitt stadig meir akseptert i muntlige medier, har tilsynelatende ikke åpna for større muligheter i skriftspråk.

Først mitt møte med Lars Roar Langslets skarpe penn. Det er ingen spøk for en samnorskmann å falle i slike hender. I boka som feira 350 år med norsk bokproduksjon (Strømholm 1993), hadde jeg et kapittel om den amerikanske forfatteren Ole E. Rølvaag, som skreiv sine romaner på norsk, og som først fikk utgitt sitt standardverk, *I de dage*, i Oslo i 1924. Om mitt kapittel skreiv Langslet i ei bokmelding at det var skrivi på «et gyselig bokmål». (Jeg har glømt hvor dette sto, og av naturlige grunner sprang jeg heller ikke ut på kjøkkenet etter saksa for å klippe det ut og spare på det.) Jeg burde jo ta adjektivet «gyselig» fra den kanten som et kompliment, men jeg må innrømme at det svei. «Gyselig» er ikke bare et nedsettende adjektiv, det er språk som spott. Som teologen K. E. Løgstrup sier i sin språkfilosofi: «Spot har et stort register» (1976: 23). Langslet, som var kultur- og vitenskapsminister i Willochs regjering fra 1981 til 1986, nølte altså ikke med å stemple min norsk som «gyselig».

Grunnen til hans kvasse dom var språkpolitisk. Han vil åpenbart, som mange andre, at bokmål og nynorsk skal skilles kraftigere fra hverandre, slik at vi får to konservative skriftformer, og at de mest dyktige skribentene kan stå med ett bein i hver leir, ett i riksmålsbevegelsen og ett i nynorskrørsla. Jeg går ut fra at Langslet sjøl skriver på sitt feilfrie nynorsk i *Dag og Tid*, ut fra ei slik målsetting. Det er altså språkprogrammet til en tidligere kulturminister, og det er det som for tida har vind i seila. Det språkprogrammet er likevel problematisk, ikke minst for oss som skriver en del på nynorsk. De som ofte skriver i midtsonen, slik jeg gjør, vil bli stempla som temmelig sære.

Hvilke språklige synder hadde jeg begått i boka om norske bøker gjennom tidene? Jo, jeg brukte former som «skreiv», «sjølsagt», «oppdaga», «flytta», «samtida», «meir», osv. Langslet forsto sjølsagt hva slike ord betyr, men han syns ut fra sin språkfilosofi at de orda er gyselige i en bokmålskontekst. Det er her snakk om språklig estetikk, og der fikk min språkbruk et negativt stempel av den tidligere kulturminister. En god del lærere vil også hevde at større avstand mellom nynorsk og bokmål gir språkpedagogisk gevinst i begge leire. Tanken er at med større kontrast vil elever og studenter (og lærere) lettere kunne holde skriftspråkformene fra hverandre. Ifølge denne logikken trenger vi hardere normdanning på begge sider, og ordlister lages deretter. Utgangspunktet er at det skal

være færre valg, sjøl om det ikke alltid blir sånn i praksis. To skriftspråk med færre valg i hvert av dem, blir sett på som et gode. Forsøk på å bruke det som i alle fall noen av oss opplever som sitt dagligspråk, sitt *ordinary language*, i litterær sammenheng, blir stempla som «gyselig». Vil en slik språkfilosofi fremme det språklige mangfoldet vi gjerne vil ha i norsk skriftspråk? Jeg tviler på det.

Om «framifrå» på bokmål

Krav til avstand mellom skriftspråkformene kan stundom gi eiendommelige utslag, ikke bare for elever, men også for en gammel lærer som meg.

Da jeg for noen år sia ga ut et essay i *Morgenbladet* for å støtte opp om arbeidet med et fleirkulturelt norsk samfunn, gikk redaksjonen inn for å endre på språket mitt, tilsynelatende uten å tenke på at det i sjølve ordbruken min lå et ønske om fleirkulturelle stemmer. Redaksjonen gikk inn i teksten for å skape språklig konsekvens. A-ender og diftonger forsvant. Jeg hadde blant anna brukt det norske ordet «framifrå». Det retta avisa opp til et annet adjektiv. Da jeg spurte om hvorfor, fikk jeg vite at det jeg hadde brukt ikke var et bokmålsord. Derfor kunne jeg ikke bruke det. I det liberale *Morgenbladet* gikk redaksjonen altså inn for å endre bokmålet mitt etter en gjeldende konservativ mal. Jeg skreiv til avisa om hva jeg syns om den retteiver som redaksjonen hadde vist, og pekte på at «framifrå» er et flott ord i det norske språk. Men det er igjen loven som teller. Filosofen Gunnar Skirbekk, *bless his good heart*, kom meg da til unnsetning.

Dette førte til en språkdebatt i avisa, og til slutt innrømte faktisk avisa at saka var noe klønede behandla fra deres side. Skirbekk ga tyngde til debatten. Redaksjonen rykka til slutt ut og sa at det nå skulle bli høve til å bruke dialektord og uvante ord i tekster i avisa. Men, vel å merke, dette skulle kun gjelde personlige innlegg og innsendte petiter, ikke lange tekster i norsk sakprosa. Et genuint forsøk på meir åpenhet skapte altså nye skiller! Dialektbruk skal kun gjelde for spesielle sjangre. Dialektord kan brukes i et personlig innlegg, men ikke den seriøse kronikken. Da ga jeg opp.

Det kan også se ut som avisene tillater særegenheter fra kjente kulturfolk, som til dømes professor Arild Linneberg i Bergen. Så vidt jeg kan se har han fått lov å bruke verbforma «har skrivi» i sine artikler, i alle fall i *Klassekampen*. Viss han kan det, hvorfor kan ikke andre gjøre det samme på sitt bokmål, i andre sammenhenger? Hvorfor må det samme ordvalget i elevens skolestiler rettes opp? Gjelder det spesielle språkregler for Arild Linneberg, som ikke gjelder for Per og Pål i vanlige skolestiler? Det minner meg i så fall noe jeg husker fra norskundervisninga fra folkeskolen,

at slike former var noe som enkelte forfattere kunne gjøre ut fra sin posisjon, men det var ikke noe vi som elever skulle forsøke oss på.

Skreiv, skrivi og skrevet. Las, lesi og lest.

Mitt arbeid for et radikalt bokmål er inspirert av Aasmund O. Vinje. Han var som kjent først veldig usikker på sin omvendelse til telemål: «Er Tiden endnu ikke forberedt paa at nyde mit Dølemaal, har jeg et godt Mid-del i Baghaand, og det er at tie stille». For Vinje var det ikke det systematiske korrekte som telte, men et heimemål og et hverdagsspråk som kunne skape fornying. Språket ville endre seg over tid, det var Vinje klar over, men i hans dagligspråkfilosofi ville språket kunne bli som «eit velstemt, fulltonande Orgel ... I maa derfor ikki verda vonde og skuva meg bort» (Vinje 1993: 225–229).

I et kapittel om kulturliv i Telemark fra 1905 i et nytt stort trebandsverk om Telemarks Historie (jf. Gulliksen 2014) kom første korrektoren fra forlaget tilbake til meg med forslag om retting av verb i fortid: Mitt valg av *skrivi* blei endra til *skrevet* og *rivi* til *revet*. Diftongene forsvant fra *meir* til *mer* og fra *fleir* til *fler*. Jeg kunne skrive *heim*, men forlaget fant det vrient å godta *fleir*. Etter Tarjei Vesaas bruker jeg alltid ordet *heim* på sakte vis, med solid trykk og gjerne to ganger etter hverandre. Men hvorfor kan jeg bruke *heim* og ikke *fleir*? Jeg ser poenget, og jeg er sikkert ikke konsekvent, men hvor er logikken? Dette var sjølsagt retta opp etter restene av det som en gang var Læreboknormalen, og alt var gjort med stor vennlighet. Likevel måtte jeg ta et par runder med meg sjøl da dette kom. Redaksjonen sto heldigvis på si linje om åpenhet for radikale former, og *skrevet* blei retta tilbake igjen til *skrivi*. Både for meg og for Harald Berntsen, som var bidragsyter til samme bok.

Dette er kanskje bagateller, men jeg kan altså ikke få meg til å bruke fortidsforma *skrevet* på bokmål, uten at jeg blir pressa til det. *Never*. Å skrive er ei sentral språkhandling, og det er snodig at akkurat det verbet skaper sånne problem. *Skrevet* er et ord som ikke finnes i mitt talemål; det er altfor høgtidelig og fjernt, og i mitt språkjøre brukes det av ei sosial klasse over meg. Det er kanskje feil når det dreier seg om dagens norsk, men denne kjensla sitter djupt i meg. Egentlig har jeg aldri *skrevet* en eneste setning i mitt liv, men jeg har *skrivi* noen få, og *written* noen få til (jamfør *rita* på gammelnorsk).

Når norske grammatikker setter opp skjema for verbalbøyning, lager de gjerne to deler, en for nynorsk og en for bokmål. Så kommer oppsettet etter reglene. Først sterke verb på bokmål, til dømes: å skrive, *skriver*, *skrev* / *skreiv*, *skrevet*; å bite, *biter*, *bet* / *beit*, *bitt*; å drikke, *driker*, *drakk*, *drukket*. Så kommer de samme på nynorsk: å skrive, *skriv*, *skreiv*, *skrive* / *skrivi*; å bite, *bit*, *beit*, *bite* / *biti*; å drikke, *drikk*, *drakk*, *drukki* (se Faar-

lund, et.al, s.486 og s. 501–502). Vi har to ulike bøyingsmønstre, og de skal ikke blandes. Sånn lyder loven. Men evangeliet er noe anna. Virkeligheten også, forresten. Det er viktig å huske på det William Labov har uttrykt om si eiga erfaring. Det fins, hevda han, en mengde «språklig variasjon i dagliglivet. Akademisk lingvistikk var imidlertid basert på at det ikke var noen slik variasjon» (Labov 2001: 97). Norsk grammatikk åpner for variasjon, men den er systematisert i to leire, med små muligheter for overganger.

Sanninga er jo at mange bokmålsbrukere slett ikke finner seg til rette i disse boksene. I virkeligheten bruker jeg, og andre med meg, ei blanding av disse formene, og noen ganger avviker vi fra begge systemene. Vi bruker *skriv* og *biti* i begge målformer, og vi har verken *drukke* eller *drukki*, men kanskje helst *drekki* (det går kanskje ikke lenger, fordi det ofte forbindes kun med inntak av alkohol?). Jeg har nevnt bøyning av verba å skrive og å lese her, fordi det jo er skolens to mest sentrale verb. Heile vår pedagogikk har de to aktivitetene som innhold og mål. Hvorfor kan vi ikke få bruke nynorske fortidsformer av begge verb på bokmål, i samsvar med talemålet for en god del av oss, i alle fall opp til nå? Hvorfor kan ikke det vises i språket? Viss vi kunne få lov til det, da hadde vi fått et bedre og større språklig mangfold.

Utallige ganger har jeg opplevd at manus skrivi på radikalt bokmål har blitt retta. Det blir henvist til Læreboknormalen, også etter at den forsvant, for bokmål i 2005 og for nynorsk i 2012. Den henger igjen. Læreboknormalen av 1959 blei innført for at vi som gikk på skolen den gangen skulle få ei fastere språkform å forholde oss til. Derfor falt sideformer ut. I livet er ingen av oss konsekvente, men i språket skal vi være det. Livet er fullt av sideformer. Glede er assosiert med slike kulturaktiviteter som musikk og idrett. Vi burde kanskje hatt et råd for språklig glede og utfoldelse?

Ordinary language

I angloamerikansk språkfilosofi brukes termen *ordinary language*, eller *dagligspråk* som noe en forholder seg til på en positiv måte. Det trenger nok presisering, akkurat som termene «folkemål» eller «hverdagsspråk» gjør det. Innafor *dagligspråkfilosofien* snakker mange om at det gjelder å gjenvinne tilliten til språket. Utgangspunkt her er språkfilosofier som Ludwig Wittgenstein, John R. Searle og Stanley Cavell. Det at språk ikke fører til absolutte skille mellom løgn og sanning, behøver slett ikke å bety at vi taper tillit til språket. Vi går inn i språk med våre begrensninger, og vi gir det (og det gir oss) nye muligheter. Hva skjer når en trekker med seg holdninger fra Språklig samling inn i dagligspråkfilosofien? Jeg skal ikke gi meg inn på å svare på et slikt spørsmål, bare peke på noen muligheter.

Begrepet *ordinary language* blir ofte brukt for å betegne en livsnær motsats til en fjern metafysisk verdensorientering. I det miljøet jeg vokste opp i, var arbeidsliv og forholdet til kjerka en del av det språket jeg levde i, der industrispråk, ord fra støyperiet, Ulefos Jernværk, og språk fra salme- og bibelspråk var en del av dagligspråket. Jeg fikk et forhold til begrepet «nåde» i hverdagsspråket før jeg møtte det som et teologisk begrep som student. For andre, utafør konteksten, kunne det fortone seg som et språk for de innvidde få. Men det var vårt *ordinary language*. Nøkkelen til erkjenning lå i sjøve språkbruken. Etter den språklige vendinga behøver et slikt hverdagsspråk ikke miste sin funksjon. Det er språk som, for meg, har mening, også nå, etter at både barndommen og metafysikken er borte, mens Ulefos Jernværk for så vidt står like støtt.

I 2013 ga Toril Moi ut ei lita bok med tittelen *Språk og oppmerksomhet*. Det er ei bok vi kan ta inn i Språklig samlings språkfilosofiske betraktninger, sjøl om akkurat det nok ligger et godt stykke fra hennes prosjekt. Hun definerer sin språkbruksplan som et forsøk på «å rette et rettferdig og kjærlig blikk mot virkeligheten og finne et språk for å uttrykke hva dette blikket ser ... Målet er å se det vanlige og det hverdagslige med et nytt blikk: å bruke oppmerksomheten til å oppdage det som ligger i dagen, men som vi likevel overser» (Moi 2006: 11–12).

Det er viktig med tillit til språket, til hverdagsspråket, og å framelske et språk tufta på det som «et rettferdig og kjærlig blikk» tar inn, konkret og kroppslig. Jeg kan ikke fri meg fra å tenke at folk som leser tekster fra Språklig samling, også kan ha noe å lære ved å se på språklige bestrebelser innafor radikalt bokmål med «et rettferdig og kjærlig blikk». For vårt oppdrag har i stor grad vært å rette oppmerksomheten mot «det vanlige og det hverdagslige» språk.

For Moi blir det å trene oss til å bruke et oppmerksomt blikk og oppøve «det oppmerksomme språket» til «en etisk og eksistensiell oppgave» (s. 12). At blikket er «kjærlig», behøver – som Moi peker på – slett ikke å bety at det er ukritisk, eller at vi kommer til enighet (s. 12). Det gjelder å samle seg i tillit til språkbruken vår, også – vil jeg hevde – når den til tider går på tvers av grammatikken. Moi bruker tanken om å miste tillit til språket som en lese måte av det som skjer med hovedpersonene i Henrik Ibsens *Rosmersholm*. Det gjør hun klart i kapittelet «Å miste troen på språket» (Moi 2006: 379–411). Ibsens to hovedpersoner her går helt opp i et høytidelig idealistisk og abstrakt språk og finner ikke fotfeste i det hverdagslige som grunnlag for tanker og følelser. Derfor går de til grunne. Det er en viktig tolking.

Det gjelder å rette oppmerksomhet mot hverdagen. Når vi vender et oppmerksomt blikk mot virkeligheten rundt oss, så kommer også ønsket om å kunne skrive, som Ernest Hemingway sa, en eneste sann setning for

våre opplevelser, våre følelser og vår erfaring. For han gjaldt det å skrive om det som var konkret. Han fikk Nobelprisen i litteratur for det forsøket, men prosjektet gjelder – i mindre målestokk – oss alle.

Tillit til språket

Moi snakker om å framelske tillit til språket. I sin språkfilosofi snakker teologen K. L. Løgstrup også om det gode ved «dagligsprogets ord» nettopp fordi det etter hans mening forener en mengde med tolkninger og presiseringer på en gang, det har både «vidde og prægning» som han antyder i tittelen på boka si om språkfilosofi (1976).

Løgstrups interesse for språk har naturlig nok sitt utgangspunkt i forkynnelsen. Hans nå så kjente utgangspunkt er utsagnet: «for at forkynnelsen ikke skal være os utedkommende, må den svare til noget i vor tilværelse» (Løgstrup 1983: 9). Det er framleis ei nyttig påminning til dem som har et slikt ansvar. Tillit i språk og handling er, for Løgstrup, en absolutt grunnsetning. I dagligspråkets forening av «vidde og prægning» skriver han til dømes om verbet: «alene verbet er midtpunktet, der har liv i seg og det udbreder liv» (s. 124). Verbet er «lutter handling»; det går ut på å stifte relasjoner (124). Vår adgang til verden er, gjennom dagligspråket, hevder Løgstrup, både usystematisk og kompleks. Samtidig. Det blir sett på som en enorm fordel.

I dagligspråkteoriene til Stanley Cavell og andre gjelder det å føre refleksjoner omkring språkbruk tilbake til ulike måter språk fungerer på i hverdagerfaringen. En kan saktens hevde at språket aldri vil bli fullkomment og aldri helt systematisk. Men med en slik forestilling om språkets utilstrekkelighet kan en lett synke hen i fortvilelse og skepsis, eller i ørkesløs leiting etter et mer dekkende språk. Ifølge dagligspråkteorien fører ei slik leiting intet sted hen. Den leder til unødvendig misnøye og fører oss inn i *absurdities*. Det gjelder derfor å ha tillit til det konkrete i hverdagerfaringen og til det språket vi nytter for dette.

Det er uhyre vanskelig å være med på en slik språkfilosofisk samtale på et språk en ikke har som sitt alminnelige hverdagsspråk, slik det er festa i lang erfaring og bruk i ulike kontekster. Cavell meiner at en må ha dette språket som sitt morsmål for å delta i samtalen. For å delta i debatten om engelsk dagligspråkteori meiner han at en må ha engelsk som morsmål. Men har en det, er en for så vidt kvalifisert. Det samme skulle gjelde i vår kultur for oss som har norsk språk som morsmål. I tråd med dette kan vi hevde at vi stundom påføres sørgelige konsekvenser av vår egen språkbruk. Når det vi sjøl opplever som hverdagsspråkformer kommer på den kritiske filologens bord, kan vi risikere at slike former oppfattes som mot «læreboknormalen».

Cavell sier i sitt essay at å snakke sammen, er å handle sammen (*act together*). Dersom professoren og bakeren ikke forstår hverandre, sier han, så vil heller ikke denne professoren og andre professorer forstå hverandre (Cavell 1964: 104). For en god del av oss som er *native speakers* i norsk, er den etablerte grammatiske norm for skriftspråket stundom et problem. Det er fordi ordformer som fortid av verb, som til dømes «skrev» og «skrevet», «bet» og «bitt», «rev» og «revet», «grep» og «grepet» og substantiv i hankjønn som «boken» og «solen», for oss *ikke* er en del av dagligspråket, slik vi bruker det muntlig. Vi får da et etisk problem. Vi kjenner oss avhengige av å bruke former på skrift (i bokmålet) som «skriv» og «biti» som våre, og vi gjør det. Da kan skrifter våre komme tilbake fra språkets og kulturens høyborg i hovedstaden, stempla som «gyselig». Og med ei påminning om at «framifrå» er et ord vi ikke har tillatelse til å bruke på bokmål. *It is indeed absurd.*

For mange av oss ligger ikke fastlagt skriftnorm tett nok til det naturlige talespråket vårt. I offentlig språkpolitikk og i godtatt skolegrammatikk kan vi ikke bruke «skriv» eller «framifrå» på bokmål. Det virker temmelig fastlåst. Likevel endres språk med kulturen og kultur endrer språk. Når vi innser det, kan vi oppdage, høre, si og se skatter i vårt dagligspråk som vi før ikke har sett, som Cavell sier: vi kan se «*how the language we traverse every day can contain undiscovered treasure*» (Cavell 1964: 112). Dagligspråkfilosofien har sjølsagt et anna og større sikte enn å endre atskilte norske skriftspråkformer, men ved å fokusere på dagligspråketeori kan unødvendige språkløfter etter hvert bygges ned. Det gjelder å ikke frata dagligspråket dets virkelighet.

Derfor har jeg skrivi dette.

Litteratur

- Cavell, Stanley. 1964. «Must We Mean What We Say?». I Chapell, V.C., red. *Ordinary Language*, 75–112.
- Chappell, V. C., red. 1964. *Ordinary Language: Essays in Philosophical Method*. Contemporary Perspectives in Philosophy Series. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice -Hall.
- Christensen, Henrik Melgard. 2009. «På norsk folkemåls grunn: Arbeiderpartiets språkpolitikk fra 1929 til 1990». Masteroppgave. Universitetet i Oslo.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie, Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gripsrud, Jostein. 2014. «Språkpolitikk og språkbruk i norske partiprogram. En rapport i to deler». www.sprakradet.no. Lest 8. august, 2014.

- Gulliksen, Øyvind T. 2014. «Tradisjon og forandring. Kulturliv i Telemark etter 1905». I Olav Rovde og Ingvar Skobba, red. *Telemark Historie*, bind III, s. 242–301.
- Labov, William. 2001. (Intervju) i Eva Maagerø og Elise Seip Tønnessen, *Samtaler om tekst, språk og kultur*. Oslo: Cappelen, s. 95–119.
- Løgstrup, K. E. 1983 (1956). *Den etiske fordring*. 10. opplag. København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. 1976. *Vidde og Pregnans. Sprogfilosofiske betragninger. Metafysik I*. København: Gyldendal.
- Moi, Toril. 2006. *Henrik Ibsen and the Birth of Modernism: Art, Theater, Philosophy*. Oxford: Oxford University Press. Norsk utgave: *Ibsens modernisme*. Oversatt av Agnete Øye. Gjennomgått av Toril Moi. Oslo: Pax forlag.
- Moi, Toril. 2013. *Språk og oppmerksomhet*. Oslo: Aschehoug.
- Strømholm, Per, red. 1993. *Bokspor. Norske bøker gjennom 350 år*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vinje, Aasmund Olavsson. 1993 (1916). *Skrifter i Samling. 1. Bandet*. Oslo: Deet Norske Samlaget.
- Aasland, Tora. 2009. «Verdens viktigste yrke» www.hardudetideg.no/nb/aktuelt21. Lest 10. august., 2014.

Noen endringer i Oslo-språket de siste to hundre år

1. Innledning¹

I denne artikkelen vil jeg undersøke hvordan noen sider ved talespråket i Oslo har endret seg de siste to hundre årene. Hovedfokus vil være på faktiske språklige trekk innenfor formverk og funksjonsord; jeg skal vise at Oslo-målet har gjennomgått store endringer i løpet av disse to hundre årene, og at mange, men slett ikke alle, er i retning dannet dagligtale, og altså indirekte mot dansk.

For å kunne studere endringer i språket, er det nødvendig å ha tilgang til språklig empiri. Siden lydopptak er utilgjengelige for det meste av perioden, samtidig som det fantes et utviklet skriftspråk som først var dansk, og siden ble norskere, skulle man kanskje tro at det ville være vanskelig å studere det folkelige talemålet, men jeg vil hevde at det er mulig. For det første finnes en omfattende beskrivelse av Oslo-målet av Amund B. Larsen fra 1907, samt noen mindre beskrivelser, som av Knud Brekke fra 1881. Videre finnes skjønnlitteratur, og da spesielt Oskar Braatens fortellinger fra Oslo, fra ca. 1910 og framover. Ingen av kildene går hele to hundre år tilbake i tid, men Braaten var født i 1881, og mange av menneskene han var omgitt av i det tette arbeiderstrøket på Sagene, var født en generasjon eller to før han, kanskje så tidlig som 1810-20. Brekkes oppfatning av Oslo-språket må ha vært dannet i 1870-årene, om ikke før, og de som var voksne på den tiden, må ha vært født mellom 1800 og 1850. Begge har altså hatt informanter, om man kan kalle dem det, med et talespråk fra tidlig 1800-tall. Artikkelen vil ta for seg formverk, funksjonsord og leddstilling.

Avsnitt 2 gir en kort oversikt over Oslo bys historie. I avsnitt 3 forklares metoden. I avsnittene 4–6 diskuteres utviklingen av en del språklige trekk hovedsakelig innenfor formverk og funksjonsordsinventar, mens en diskusjon om variasjon og identitet, samt leddstilling, finnes i avsnitt 7, før en kort konklusjon i avsnitt 8.

2. Oslo bys historie i korte trekk

Mange endringer har skjedd i Oslo (eller Christiania og Kristiania, som byen også har hett) i løpet av de siste to hundre årene. Den første bymes-

---

¹ En fylldigere versjon av denne artikkelen, Johannessen (2015), er under utgivelse i Sandøy (2015). Den inneholder også endringer i språklydene.

sige bebyggelsen man har funnet i Oslo, stammer fra ca. år 1000. Byen var et viktig sentrum for handel på grunn av de rike jordbruksbygdene rundt, og på grunn av havna. Etter frigjøringen fra Danmark ble Norge en moderne stat, og det kom til nye institusjoner, som det første universitetet i Norge, og Stortinget. Byens befolkning vokste hurtig, fra 66 000 mennesker i hele Oslo og Akershus i 1800 til 925 000 innbyggere i samme område i 2012 (*Store Norske Leksikon*).

Befolkningsøkningen skyldtes ikke minst innflytting fra andre steder, noe som har hatt en innflytelse på språket. På den ene siden kom det mange fra andre østlandsbygder. På den andre siden var det innflytting utenfra. Under de fire hundre årene som lydrike under Danmark kom det til en stor andel danske embedsmenn og handelsmenn, dessuten var det også innflytting fra andre land i denne perioden. *Store Norske Leksikon* skriver: «I byene var det bare de som hadde borgerskap som hadde rett til å drive handel. Borgerskapet gikk som regel i arv fra far til sønn, og var meget vanskelig å oppnå for en ny mann. Borgerstanden kom derfor til å utgjøre en lukket krets, hovedsakelig bestående av etterkommere av innvandrere fra Danmark, Nord-Tyskland, Nederland og Skottland.» De siste førti årene har det vært atter nye innvandringsgrupper som har kommet til, fra andre land i Europa så vel som fra andre verdensdeler. Dette har ført til utviklingen av det man gjerne kaller multietnolekt (se Opsahl 2010 for en grundig analyse).

Det er altså mange innflyttingsgrupper som kan ha satt sitt språklige preg på byen. I denne artikkelen skal jeg ikke gå inn på dem enkeltvis – med unntak av dansk, som jo er i særklasse med sin påvirkning gjennom skriftspråket og sin status som de herskendes språk.

3. Metode

Oskar Braaten beskriver i en av sine fortellinger madam Evensen i melkebutikken, som i en episode blir stående midt mellom en fin frue og den folkelige Kaia: «[H]un var så skamfull over Kaia så hun gjerne kunde søkke tvers igjennom gulvet. Men fruen måtte da vel endelig skjønne at *hun* ikke kunde noe for at det kom simple mennesker inn i butikken! Hun snakket så fint hun kunde, fruen skulde da iallfall skjønne at *hun* var av bedre folk!» (Braaten 1930:42)

Denne episoden illustrerer en utfordring ved å beskrive Oslo-målets utvikling. Det er ikke bare snakk om én språklig variant. Amund B. Larsen, blant andre, skriver i sin bok fra 1907 om folkespråket («vulgær-språket» i Kristiania) og om den dannede dagligtalen. Sistnevnte ble brukt blant en stadig voksende norskfødt embetsstand fra 1814 og utover. Derfor utviklet den dannede dagligtalen seg og vant stadig mer terreng. Folkespråket ble snakket av dem uten utdanning eller som var

lavt på rangstigen. Betegnende er det at Larsen, for å sikre seg talere av denne varianten, valgte straffanger da han skulle ha informanter til sitt arbeid. Folkespråkets lyd- og formverk er godt beskrevet i Larsen (1907), og Haraldsrud (2012) gir en grundig beskrivelse av lydverket og enkelte sider ved formverket. Det som synes klart, er at folkespråket ligger nær dialektene rundt byen og har tatt opp noen trekk herfra og noen derfra, mens den dannede dagligtalen ligger nært opp til den danske dannede dagligtalen (som argumentert av Haraldsrud).

Embetsklassen vokste, men Kristiania hadde også mye industri. Jeg antar derfor at folkespråket hadde langt flere talere enn den dannede dagligtalen, selv om det helt sikkert var en del som hadde begge varietetene som del av sitt språklige register, slik Larsen (1907) beskriver. Det er derfor naturlig å bruke folkespråket som utgangspunkt for spørsmålet om endringer.

I tillegg til Larsen (1907), som til tross for informasjonen fra straffangene, er en sekundærkilde, finnes det noe jeg velger å betrakte som primærkilde, nemlig fortellingene til Oskar Braaten, særlig utgivelsene fra 1930 og 1935. Braaten ble født i 1881, og vokste opp på Sagene i Kristiania, i fabrikkarbeidermiljø. De enkelte fortellingene i de senere bokutgivelsene er datert fra ca. 1910 og framover. Braatens fortellinger har svært mye dialog, og Braaten er svært bevisst på at persongalleriet snakker autentisk. Det kan man tydelig se ved forskjellene mellom øvrighetspersonene og arbeidernes språk. Selv om fortellingene er litterære og ikke dokumentariske, mener jeg altså at de kan brukes til dette formålet – og også fordi dialogene ikke er i konflikt med min egen språkfølelse og min egen kunnskap om språket i Oslo. Man kan innvende at kildene er fra senere enn 1814, som er utgangspunktet for sammenligningen med moderne språk, men det går etter min mening an å argumentere for at språket Larsen og Braaten beskriver, må være nokså likt det som ble snakket tidligere. For det første var fangene til Larsen ikke nyfødte da de ble brukt som informanter, og Braaten vokste opp i et samfunn hvor det også fantes gamle mennesker som var født lenge før han. Dette samfunnet var dessuten et lite og tett samfunn sosialt sett; folk kjente de andre i gata og arbeidet gjerne på samme fabrikk, slik det går fram av fortellingene. Det er derfor sannsynlig at Braaten kjente svært godt til språket på Sagene.

Når det gjelder moderne Oslo-mål, har jeg brukt to primærkilder. Den ene er *Talemålsundersøkelsen i Oslo* (TAUS-) fra 1970-tallet (Hanssen et al. 1978). Denne har siden blitt gjort om til et moderne, søkbart talespråkskorpus, med korrespondanser mellom lyd og transkripsjon, av Tekstlaboratoriet ved UiO. Alle transkripsjonene er transkribert ortografisk, og noen også lyd nært. Korpuset har spontandialog med 245 000 ord, hvorav 133 000 er fra Oslo vest og resten fra Oslo øst. I tillegg er

det *Norsk Talespråkskorpus-Oslo-delen* (NoTa) (Johannessen & Hagen 2008), som har de samme fasilitetene som TAUS-korpuset (men med mer begrenset lydner transkripsjon), har spontandialog med 970 000 ord, med 431 000 fra Oslo vest, og resten fra Oslo øst.

At deler av Kristianias folkespråk holdt seg lenge, ser vi av en helt annen type kilde, nemlig Inger Bugges (1949) bok *Korrekt dagligtale*, som er for dem som vil snakke «korrekt», men som er usikre. Bugge, lærerinne i stemmebruk og språkføring, innrømmer at det er vanskelig å gi noen definisjon av begrepet korrekt dagligtale, men støtter seg på at selv «språkvitenskapmennene» finner det vanskelig. Hun fastslår i stedet at det er det språket som brukes i skolene, på universitetet, i offentlige foredrag osv. Boka er inndelt i kapitler, fra trykkplassering i fremmedord til pronomener, preposisjonsbruk, ordvalg osv. Ofte er også gal bruk angitt, slik at leseren skal forstå hva man bør kvitte seg med av unoter. For eksempel anbefaler hun «forleden dag», mens hun påpeker at «forrige dagen» er galt. Det er nok sjelden at slik litteratur brukes som kildemateriale for en deskriptiv språkvitenskapelig artikkel som den herværende, men jeg mener den er en god kilde til folkespråket. Det hun finner verdt å korrigere, altså det som beskrives som «galt», er nettopp ulike språklige trekk som faktisk brukes, og som da må antas å være en del av Kristianias folkespråk. Hennes bok kan derfor brukes som ytterligere informasjon om hvordan folkespråket var.

Hovedstrukturen i undersøkelsen er bygd opp rundt Amund B. Larsens beskrivelse, fulgt av eksempler fra Oskar Braatens fortellinger, og så en sammenligning med moderne Oslo-mål, slik det framstår i TAUS- og NoTa-korpusene.

4. Formverk i nominalfrasen: to eller tre kjønn i Oslo-målet?

Norsk har tradisjonelt tre kjønn, og dette bekrefter også Larsen (1907:17) om folkespråket i Kristiania.

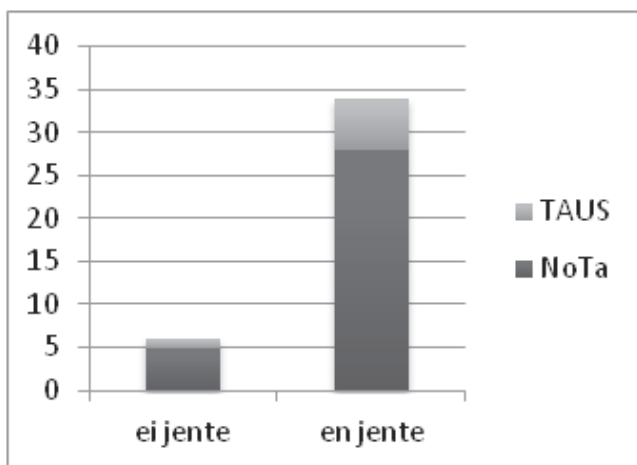
For at man skal kategorisere noe som grammatisk genus, altså kjønn, kreves det samsvarsbøying med andre kategorier. I motsatt fall er det kun snakk om bøyingsklasse. Det betyr at formene med *a*-suffiks, *jenta*, *sola*, *boka*, ikke er evidens for tre kjønn, mens determinativer og adjektiver som bøyes i samsvar med substantivet, er det (Hockett 1958). Mens det er lite kontroversielt at Oslo-målet har hankjønn og intetkjønn, er det vist flere ganger (Lødrup 2011, Fretheim 1985) at hunkjønn ikke lenger finnes i Oslo.

I Oskar Braatens fortellinger er det helt klart at hunkjønnskategorien fortsatt eksisterer som eget genus, se (1). Her finner vi både determinativene *ei* og *inga*, eiendomspronomenene *mi* og *di*, samt adjektivet *eia*.

(1)

- a. det sto **inga** «*søster*» over dom (B, s. 218)
- b. **di eia mor** sitter og juger (B, s. 232)
- c. bare det ikke er **mi skyld** (B, s. 219)
- d. å ta med sig **ei pakke** sigaretter (B, s. 221)

Oslo-målet i dag er presentert i figuren nedenfor, eksemplifisert med samsvarsbøying mellom determinativen *ei* og hunkjønnsordet *jente*.

Figur 1: *ei jente* og *en jente* i TAUS- og NoTa-korpusene.

Vi ser at søylen for *ei jente* er lav. Den har til sammen seks forekomster – en i TAUS og fem i NoTa. I søylen for *en jente* er det til sammen 34 forekomster – seks i TAUS, 28 i NoTa. Her er noen autentiske eksempler fra TAUS (2a,b) og NoTa (2c,d):

(2)

- a. og var det **ei jente** du syns noe om (a12, mann, ca. 50)
- b. og så ønsket min far altså **en jente** (a51, kvinne, 74, vest)
- c. jeg har liksom vært forelska i **ei jente** (035, mann, 18, Østensjø)
- d. du kan aldri begynne å elske **en jente** med en gang (036, mann, 21, Sagene)

Helge Lødrup viser at selv om det fortsatt finnes en «hunkjønnsform» av det etterstilte eiendomspronomenet, *mi/di/si*, i Oslo-målet, kan ikke denne ansees å delta i fullverdig samsvarsbøying, men at det heller er slik at dette pronomenet kun forekommer direkte etter bestemthetsuffikset

–a (Lødrup 2011: 123–125).² Han har også sett grundig på samsvarsbøyingen i NoTa-korpuset, og sammenlignet med bygder som har en klar tregenusdialekt. Mens bygdene har en forekomst av feminine samsvarsformer på ca. 1:500, er det i NoTa-korpuset 1:7500 (Lødrup 2011:130).

Konklusjonen er at Oslo-målet ikke har tre kjønn i dag, men hadde det fram til for drøye hundre år siden.

5. Funksjonsord

5.1 Adverbet *ikke*

Larsen beskriver spesielt adverbet *ikke*, som ikke alltid har hatt denne formen. «Særegen for KVlg. synes derimot antagelsen av nægtelsen *ikke*, mens omegnen har *itte* og *inte*, måske en temmelig ny forandring, men vel gjennomført.» (op.cit., s.21)

Som Larsen skriver, er endringen gjennomført. Det er ingen eksempler i de moderne korpusene på noe annet enn *ikke*. De eksemplene på *itte* som finnes i Oskar Braatens fortellinger, underbygger Larsens antagelse, siden de som bruker det der, er utenbys fra.³

---

2 Dersom eiendomspronomenet hadde hatt «fullverdig» samsvarsbøying med substantiver av passende type, dvs. de (tidligere) hunkjønnssubstantivene, ville man vente at pronomenet forekom uavhengig av posisjon, enten det var foranstilt, etterstilt eller i predikativ. Men i moderne Oslo-mål er det altså bare den etterstilte som finnes. Altså:

- (i)   **min/*mi** bok
- (ii)   boka ***min/mi**
- (iii)   den boka er **min/*mi**

Legg merke til at selv når det er hunkjønnformen av substantivet som brukes, som i (iii), er det ikke hunkjønnformen av eiendomspronomenet vi finner. Det er altså et strengt krav om at eiendomspronomenet er direkte etterstilt. Bare da kommer det noe som kan ligne på samsvarsbøying, men som da altså bør tolkes på en annen måte.

3 Ordet *itte* finnes i Oskar Braatens fortellinger, men det er tydelig at det brukes av folk som ikke er fra byen. Oline, som er nevnt i (i) nedenfor, sier på s.13: *Jeg er fra landet jeg, ser du, og er kommen hit og skal høre mig om etter arbe!* Ytringen i (ii) viser at også i det tilfellet er det snakk om en innflytter.

(i) Oline snufser: Nei, itte alle! (Oline i Braaten 1935: 20)

(ii) Og når sommern kommer for alvor, da er jeg langt vekk herifra! For jeg holder det **itte** ut her i byen lenger! Jeg må hjem! (Helga i Braaten 1935: 86)

5.2 Pronomener

1. person flertall akkusativ: *vårs*

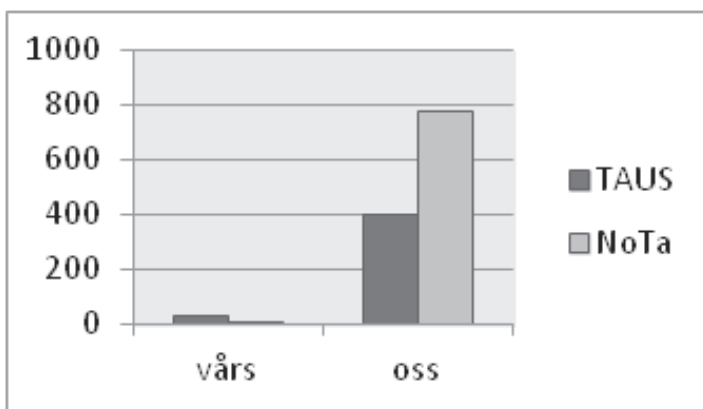
Larsen (op.cit., 110) har i sin pronomeneroversikt satt opp *vors* som Kristiania folkespråks objektsform for 1.person flertall. (Braaten og Larsen skriver *vors*, og ikke *vårs*.) Denne formen brukes også i Braatens fortellinger:

(3)

a. du er ikke no bedre du, enn noen av **vors** (B, s. 244)

b. du er jo snart lik alle **vors** andre (B, s. 244)

Vi ser at det har skjedd en stor endring i Oslo-målet på de drøye hundre årene siden Larsen og Braaten.

Figur 2: *vårs* og *oss* i TAUS- og NoTa-korpusene.

Søylene viser at det er en stor overvekt av *oss*, ikke *vårs*. I TAUS er det 35 tilfeller av *vårs*, og 400 av *oss*. I NoTa er det 2 tilfeller av *vårs*, og 778 av *oss*.⁴ Vi tar med et par eksempler fra TAUS og NoTa:

(4)

---

⁴ I dette og andre tall fra TAUS-korpuset skal leseren være klar over at det bare er en mindre del av korpuset som er transkribert lyd nært, og hvor det altså blir mulig å finne eksempler på pronomener som ikke er standardisert bokmål, slik som *vårs* og *henner*. Det vil altså sannsynligvis være flere av dem enn det som er med i tallmaterialet her. Til gjengjeld er de klitiske pronomenerne *a* og *n* transkribert gjennomgående i både TAUS- og NoTa-korpuset. I sistnevnte korpus er ustandardisert uttale av pronomenerne merket spesielt, så de er gjenfinnbare.

- a. så vi måtte gå å vise **vårs** for henne(r) (a43, kvinne, 65, øst)
b. nå kan vi bare sette **vårs** å vente (056, kvinne, 81, Østensjø)

Her har det skjedd en stor endring. Vi noterer at så sent som i 1949 følte Bugge det nødvendig å advare mot *vårs* (Bugge 1949:42).

Tredje person

I dette avsnittet vil vi ikke skille mellom nominativ og akkusativ (og dative). Det er knapt forskjeller mellom kasusene i tredje person i Larsens pronomenoversikt (op.cit. 112-3), og sannsynligvis ikke så stor forskjell i dagens Oslo-mål, heller.

Til gjengjeld innfører jeg et skille mellom animat og animat som Larsen ikke nevner, fordi dataene viser at det her har skjedd en endring. Når det gjelder pronomen brukt som artikkel ved navn, vises det til avsnitt 7.1.

*Hunkjønn (animat), entall: **henner, hu** og **a***

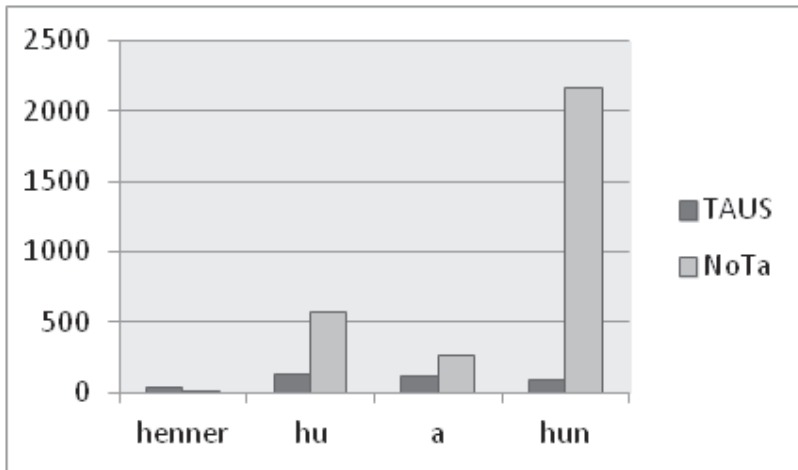
Larsen (op.cit., s. 112) kategoriser hunkjønnspronomenene i nominativ slik: ekstra betonet: *henner*, betonet: *hu*, ubetonet: *a*. I akkusativ regner han ikke med *hu*, slik at det da bare er *henner* og *a*.

Braaten har mange forekomster av to av dem:

(5)

- a. **Hu** er her ute hver søndag (B, s. 219)
b. Åssen er det med dig nå?, sier '**a**. (B, s. 219)
c. Nå stod '**a** stille og daska med rompa [kua] (B, s. 228)

På neste side ser vi en oversikt over de tre hunkjønnformene slik de er representert i TAUS- og NoTa-korpuset:

Figur 3: Hunkjønnspronomen i TAUS- og NoTa-korpusene.

I TAUS-korpuset er det 39 tilfeller av *henner*, 125 tilfeller av *hu*, 117 av *a* og 94 av *hun*. I NoTa-korpuset er det 5 tilfeller av *henner*, 525 av *hu*, 271 av *a*, og 2171 av *hun*. Vi ser altså at det er en enorm vekst i *hun* i det nyeste korpuset, på bekostning av de andre formene. Og denne formen var ikke engang nevnt hos Larsen. I TAUS-korpuset, som er drøye 40 år eldre, er det fortsatt *hu* som har flest forekomster. Utviklingen vekk fra folkespråkets former er i tråd med Bugges (1949:35) formaninger. Vi tar med noen eksempler fra TAUS, (6), og NoTa, (7):

(6)

- a. så tok **henner** å lirka begge flett`ne mine neri den dærre skolepult`n (a43, kvinne, 65, øst)
- b. bror`n min er død og **hu** er begynt heldagsærbe (a29, kvinne, 55, øst)
- c. ... brøy **a** seg vel ikke no om vårs (a43, kvinne, 65, øst)
- d. **hun** bodde nemlig i apotekergården i gamleby`n (a39, M, 68, øst)
- e. **hu** har vært vaskekone for alle dissa store familiene oppe på vestkanten **hu** (a43, kvinne, 65, øst)
- f. så kunne **hu** leksene og ikke jeg (a29, kvinne, 55, øst)
- g. jeg tenkte jeg skulle få sett **a** (a43, kvinne, 65, øst)

(7)

- a. hun kom bort til **henner** en tur òg da (178, mann, 67, Ullern)
- b. **hu** flytta jo oppover dit # når a var ung jente **hu** (185, kvinne, 37, Gamle Oslo)
- c. hun blei jo så full som **a** var midt på dagen (027, kvinne, 18,

Nordre Aker)

d. **hun** hadde laget et skilt da på vei Holmenkollveien (002, mann, 28, Vestre Aker)

Vi gjør ingen syntaktisk analyse av pronomenene, men det ser ut til at som Larsen sier, brukes *hennes* bare i trykksterk stilling. Det ser videre ut til at *hu* brukes mest foran det finite verbet, som i (6b, e) og (7b), men også i høyre dislokering der subjektet er gjentatt, som i (6e). Dessuten brukes det også etter det finite verbet dersom noe annet står i topikposisjonen i setningen, som i (6f), gjerne da med noe betoning. Pronomenet *a* brukes etter det finite verbet, som i (6c), og etter subjunksjon, som i (7c), men også etter infinite verb dersom det ikke er subjekt, som i (6g). Disse generaliseringene gjelder selvsagt bare for folkespråket, der formene finnes. En analyse av dagens bruk av pronomenene vil være altfor omfattende til å gjøre innenfor rammen av denne artikkelen. Av den grunn unnlater jeg å undersøke bruksbetingelsene for *hun*.

Inanimat a:

I Braatens fortellinger ser vi at *a* også brukes om inanimat referanse:

(8) skal jeg flye bort i Sorgenfrigata etter 'a? [lommeboka] (B, s. 172)

Dette er jo kjent i norske dialekter, men finnes ikke i dagens Oslo-mål, så vidt denne forfatteren vet. (Å undersøke det i korpusene er en for stor oppgave for denne artikkelen, fordi hvert tilfelle må studeres med betydningskontekst.)

Hankjønn (animat og inanimat): han (betonet) og n (ubetonet), nominativ og akkusativ

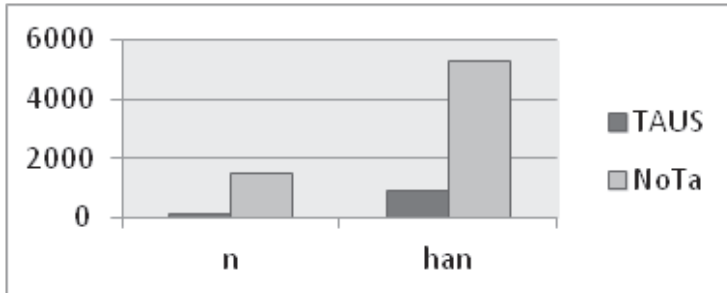
Det er, som vi ser, betydelig mindre variasjon i hankjønnspromenenene, ifølge Larsen. Braaten har de samme to pronomenene, (9a,b).

(9)

a. **han** stirrer (B, s. 244)

b. så flokker dom sig omkring 'n (B, s. 220)

Vi ser at *han* og *n* begge er i bruk i moderne Oslo-mål:

Figur 4: Hankjønnspronomen i TAUS- og NoTa-korpusene.

I TAUS er det 137 tilfeller av *n* og 919 av *han*. I NoTa er det 1496 forekomster av *n* og 5289 av *han*. Det er ikke noe som tyder på at noen av dem har vært i endring. Det er riktig nok forholdsvis flere tilfeller av *n* i korpuset med det mest moderne språket, men dette kan ha andre forklaringer, for eksempel at opptakssituasjonen har vært mer avslappet i NoTa, med større grad av flytende og rask tale. Uansett er det så mange av begge former at det ikke ser ut som en endring.

(10)

- a. ja min far **han** var i grunn politisk interessert (a07, kvinne, 36, øst)
- b. så lå **han** på sykehuset (a43, kvinne, 65, øst)
- c. så **n** fikk mer juling når **n** gikk på skolen (a15, mann, 55, øst)
- d. og da sa **han** det (a43, kvinne, 65, øst)

(11)

- a. jeg skjønner ikke hva **han** skal på landslaget å gjøre (002, mann, Vestre Aker)
- b. ja **han** har skrevet om barndommen sin (061, mann, 80, Frogner)
- a. hvor gammel er **n** da? (035, mann, 18, Østensjø)
- b. så sitter **n** der og så prater **n** (112, mann, 37, Ullern)

Inanimat: han og n

Når hunkjønnspronomenene kan ha inanimat referanse, er det sannsynlig at også det også gjelder hankjønnspronomenene. Og vi ser at slik er det. (12) er fra TAUS. Eksempel (13) fra Braaten er flertydig. Den ubetonete formen *n* kan brukes om inanimat referanse, men vi vet ikke om det er en ubetonet form av *han* eller av *den*, så eksemplet viser strengt tatt ikke så mye:

(12) Vålerenga er ikke som **han** har vært før i tida (a43, kvinne, 65, øst)

(13) dom glømmer både båten og han som sitter i 'n (B, s. 220)

Eksemplet i (12) må også kommenteres. Der ser det ut som om hankjønnspronomenet viser til et hunkjønnsord, Vålerenga. Imidlertid er dette et stedsnavn, og følger ikke vanlige genusregler. Når det gjelder pronomenene *han* og *n* har det nok ikke skjedd så mange endringer ved animat referanse. Derimot har vi sett at de kan brukes ved inanimat referanse, og det er ikke lenger mulig i Oslo-målet. Dette er en stor endring.

Tredje person flertall

Pronomen: **døm, dom, dåm, dem** nominativ+akkusativ

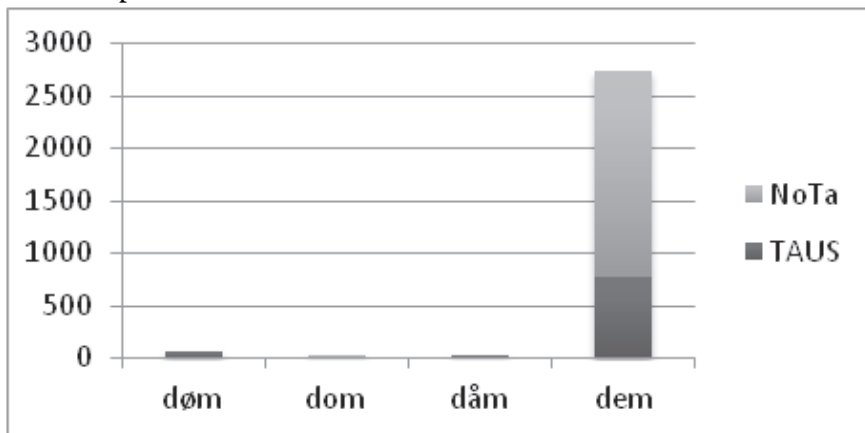
Larsen (op.cit., s.113) mener at det ikke noen kasus-skilte mellom 3p flertalls-pronomenene. De er alltid *døm, dom, dåm* (og med variantene *røm, rom, råm*). Larsen nevner også *dem*, som han avviser som «en penhet [...] hos folk som ellers taler vulgært, og som en moderat 'kjækhhet' hos skolegutter der egentlig hjemme har lært at bruke *di*; det høres også undertiden i utvungen dagligtale (hos eldre)» (op.cit. s. 24). For ordens skyld skal det nevnes at Larsen har med formen *de* også, men at den utelukkende er demonstrativ eller artikkel.

Braatens fortellinger inneholder mange eksempler på pronomenet, som han har generalisert til å skrives *dom*:

(14)

- a. **Dom** trampa og bråka og skravla (B, s. 215)
- b. Undres å **dom** vil si i morra (B, s. 242)
- c. **Dom** hadde sett så rart på'n i efta (B, s. 244)

Nedenfor ser vi i hvilken grad de ulike formene er brukt i TAUS- og NoTa-korpusene:

Figur 5: Tredje person flertallspronomenener i TAUS- og NoTa-korpusene.

TAUS har 70 forekomster av *døm*, 6 av *dom*, 32 av *dåm* og 767 av *dem*. I NoTa er det to eksempler på *døm* og ingen på *dåm*, mens det er 30 på *dom*. Så er det 1977 tilfeller av *dem*. Vi ser med andre ord en enorm forskjell mellom moderne Oslo-mål og språket i eldre tider. Det som bare var noe tilgjort ifølge Larsen, er nå så å si enerådende. Vi tar med noen eksempler:

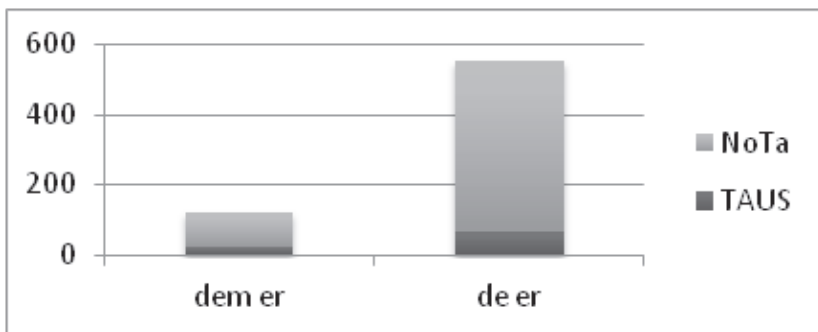
(15)

- a. **døm** va helt neppå hær (a43, kvinne, 65, øst)
- b. får **dåm** va jo redd jæ _ hadde fesjvinni (a20, mann, 61, øst)
- c. tida flyer fort der **dom** har en, ikke sant, frihet (071, mann, 36, Gamle Oslo)
- d. ja **dem** er så opptatt òg nå vet du (059, kvinne, 79, St.Hanshaugen)

5.2.1. Kasus ved pronomen

Som vi så har sett, skildrer Larsen (op.cit., s. 113) et språk der det ikke er forskjell på kasus-bruk i 3. flertall av de personlige pronomenene. Ja, formen *de* eksisterer ikke i Kristianias folkespråk. Dette kan vi sette opp mot dagens språksituasjon.

I TAUS og NoTa er det ikke gjort noen syntaktisk annotering, og materialet er altfor stort til at det er tidsmessig mulig å analysere hele materialet for hånd. Det vi kan gjøre, for å få en pekepinn, er å bruke en typisk subjekt-verb-konstruksjon, og sjekke. Da velger vi ganske enkelt *dem er* og *de er*. Det som vil være av feil, vil være likt fordelt mellom begge korpusene, men en kursorisk gjennomgang viser at vi stort sett får nettopp subjekter på denne måten. Vi ser fordelingen av dem:

Figur 6: *dem er* vs. *de er* i TAUS- og NoTa-korpusene.

De nøyaktige tallene er for TAUS: *dem er*: 21, *de er*: 68. For NoTa: *dem er*: 98, *de er*: 488. I TAUS-korpuset er det mer enn tre ganger flere tilfeller

av *de er*, mens i NoTa er det nesten fem ganger flere. Oslo-målet har med andre ord forandret seg voldsomt fra Larsens tid. Her er noen eksempler, TAUS i (16), og NoTa i (17):

(16)

- a. **dem** er strødd rundt omkring på trygdeheimer (a43, kvinne, 65, øst)
- b. det er Vålerenga og Tøyen, **dem** er for det meste sammen da vet du (c03, mann, øst)
- c. men **de** er jo nokså like alle sammen ikke sant så (a25, mann, 43, vest)
- d. de skal liksom fremheve at **de** er liksom høyere oppe enn (c02, kvinne, øst)

(17)

- a. ja **dem** er så opptatt òg nå vet du (059, kvinne, 79, St.Hanshaugen)
- b. så **dem** er sånn ordentlig Kampen- Vå- folk? (119, kvinne, 39, Bjerke)
- c. **de** er jo flinke (052, kvinne, 74, St.Hanshaugen)
- d. **de** er veldig europeiske og moderne de som bor liksom i utlandet (094, kvinne, 19, Bærum)

At formen *de* har vunnet fram i Oslo, behøver ikke bety at det er innført et kasussystem. Ifølge Larsen har ikke dialektene i Kristianias nærere og fjernere omegn noen *de*-form, og altså ikke noe kasusskille (op.cit., s. 28-29). Derimot skriver han at middelklassen i det nittende århundre gjerne prøvde å etterligne skriftspråkets *de*, slik at denne formen kan forekomme i alle syntaktiske funksjoner, blant den yngre generasjon: *jæi så di*. Vi kan ikke få testet utbredelsen av *de* brukt som akkusativform i TAUS og NoTa, dels fordi syntaktisk tagging mangler, og dels fordi *de* alltid kan være en artikkel eller en demonstrativ, slik at det i så fall måtte gjøres manuelt. Men vi finner lett eksempler på *de* brukt som objekt:

(18)

- a. for jeg hadde sett **de** og så (157, kvinne, 38, St.Hanshaugen)
- b. han hadde bare begravd **de** sånn rundt omkring (015, mann, 18, Vestre Aker)
- c. når jeg **leser de** nå så tenker jeg ... (158, kvinne, 38, Bærum)

Det er ulike måter å tolke *de* i ikke-subjektsposisjon på. Julien (2005:122) mener at *de* ved restriktive underledd må analyseres som en bestemmer med et utelatt overledd. Lødrup (1984:69-76) ser en systematisk bruk for *de* når den er i temaposisjon først i setningen, samt når den står til et restriktivt underledd. Det sistnevnte mener han kan enten tolkes som bestemmer for et utelatt overledd, slik Julien altså senere har argumentert for, eller som en generalisering av et pronomen som bare brukes når

det er ikke-nøytralt, det vil si når det ikke er trykklett, anaforisk eller står på en umarkert plass. Lødrups artikkel er for øvrig den siste i et tidligere ordskifte mellom Papazian (1982), som holdt en knapp på påvirkning fra skriftspråket, og Lødrup (1982). Ser vi på eksemplene i (18), blir det likevel klart at disse ikke hører med blant konstruksjonene som er diskutert av Lødrup og Julien, mens de er nevnt hos Papazian.

5.2. Spørreord

Larsen (op.cit., s. 116) skriver at spørrepronomenene er *å*, *vekke*, *vemm*, (også brukt attributivt), *åssen* og *årre*. Spørreordet *å* settes gjerne sammen med andre ord: *åfferen*, *åffersalg*, *åffernoe*.

Braaten har mange eksempler på spørreord i sammensetninger med *å*:

(19)

a. Men å var detta for en raring?	(B, s. 214) åpent spørsmål ('hva')
b. Å mange ganger har du vært inne?	(B, s. 221) grad ('hvor')
c. skryti over å full han var i går	(B, s. 180) grad ('hvor')
d. Å har den karen vært hen?	(B, s. 221) sted ('hvor')
e. sa ikke å tid hu skulde komma hjem	(B, s. 181) tid ('når')
f. Åssen var det der?	(B, s. 218)
g. Offer kunde han ikke få væra i fred	(B, s. 219)

Den herværende artikkelforfatterens kjennskap til Oslo-dialekten gir en sterk mistanke om at bruken av *å* er helt ute av språket. Det er ikke helt lett å teste det i korpusene, fordi korpusene stort sett bare er transkribert i henhold til standard skriftspråk. Ved å lete har jeg likevel kommet over noen få i TAUS, (20a-c), og NoTa, (20d), ytret av gamle mennesker:

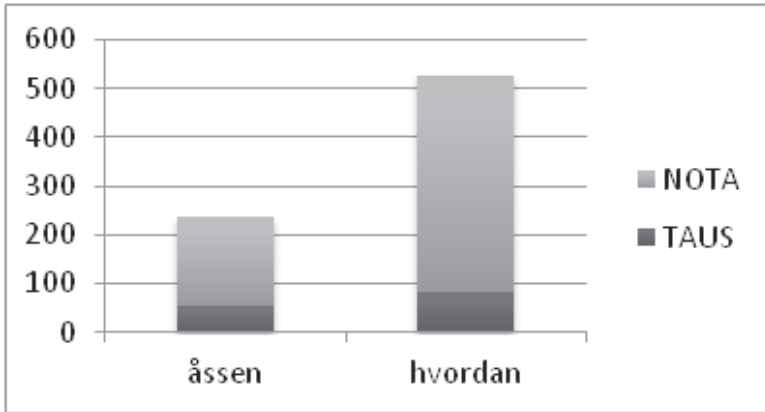
(20)

a. og i spisestuen å var det for en farge med det da	(a51, kvinne, 75, vest)
b. da kan De tenke Dere å tid det var da	(a43, kvinne, 65, øst)
c. jeg vet ikke å mange meter det kan være sånn åtte kvadratmeter	(a20, mann, 61, øst)
d. å for noen andre da	(055, mann, 91, Gamle Oslo)

Interessant nok må *å*-formen ha vært levende så sent som i 1949, da Bugge finner det nødvendig å minne om at den er gal i korrekt dagligtale: «Si *hva*, ikke *å*.» (Bugge (1949:60))

Til gjengjeld lever formen *åssen* fortsatt. Den er da også tillatt i skrift. På neste side ser vi fordelingen av de to formene i TAUS og NoTa:

Figur 7: åssen og *hvordan* i TAUS- og NoTa-korpuserne.

I absolutte tall har TAUS 53 tilfeller av *åssen*, og 81 tilfeller av *hvordan*. NoTa har 182 tilfeller av *åssen* og 444 av *hvordan*. Den relative andelen av *åssen* i forhold til *hvordan* var nok noe høyere i TAUS, men begge er fortsatt i bruk i NoTa også, ser vi.

(21)

- a. så lurte n på **åssen** han skulle greie dette da (a15, mann, 55, øst)
- b. se **åssen** dem bærer seg at når dem går inn (a43, kvinne, 65, øst)
- c. det viser **hvordan** forholdene lå an på boligmarkedet altså (a48, mann, 70, vest)
- d. jeg kjenner ikke til **hvordan** de unge liker seg eller ikke (a51, kvinne, 54, vest)

(22)

- a. **åssen** trives du her på skolen ? (023, mann, 18, Søndre Nordstrand)
- b. jeg veit akkurat **åssen** veien ser ut opp der ikke sant (031, mann, 18, Grünerløkka)
- c. gud vet **hvordan** formen er og sånn så (005, kvinne, 30, Søndre Nordstrand)
- d. Når du hører om folk **hvordan** folk har det på jobb (112, mann, 37, Ullern)

Ellers brukes jo *vem*, altså *hvem*, i dag, også attributivt, og det gjør også *hvilken*, som han skriver *vekke*. Men Larsens skrivemåte antyder en annen uttale enn i dag. Han nevner også at ordet kan bøyes; *vekken*, *vekka*, *vekke*. Det er helt ukjent i dag. Et par eksempler med attributiv *hvem* følger nedenfor, fra henholdsvis TAUS og NoTa:

(23)

- a. ja det kommer an på **hvem lærer** det er da (c03, mann, 16, øst)
b. men jeg veit ikke **hvem klubb** han er med i egentlig jeg (100, mann, 36, Alna)

Bugge finner grunn til å advare utfyllende mot denne bruken av *hvem*: «Pass på at det gale *hvem* ikke får innpass. Dette er en meget vanlig feil, særlig hos barn, og den har lett for å henge igjen hos voksne.» (Bugge 1949:37)

5.3. Navneartikkel

Artikler ved navn er ikke nevnt hos Larsen. Slike navneartikler – eller prepropriele artikler – er utbredt over store deler av landet. Johannessen (2008a) viser at mens de fortsatt fantes i Oslo-målet på 1970-tallet, er de så å si borte fra moderne talespråk i Oslo (se nedenfor). For mer om navneartikler, se Johannessen & Garbacz (2014) og Håberg (2010). I Braatens fortellinger er den navneartikkelen til stede overalt.

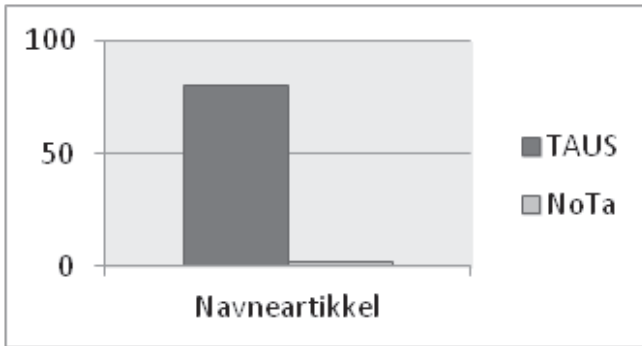
(24)

- a. **Hu** mor, ja! (B, s. 219)
b. Forsyne meg skal jeg ikke be **'a** mor om å ta med seg ei pakke (B, s. 221)
c. Der humper **han** Store-Knut på krykkene og er høvding over alle (B, s. 219)
d. **Han** Harald holdt sig for sig sjøl om dagene (B, s. 226)
e. Jeg skal hilse deg fra **'n** Tomas og **'n** Otto og **'n** Petter og **'n** Mikal (B, s. 231)

Johannessen (2008a:73) viser at det totale antallet *han/hun/hu/a/n* foran substantiver som refererer til menneske (altså både egennavn og fellesnavn som *kelner, mor, dame* osv.) i NoTa-korpuset, er 235. Av disse utgjør navneartikkelen 4 tilfeller, altså 1,7 %. I TAUS-korpuset er det 56 tilfeller av *han/hun/hu/a/n* foran slike menneskelige substantiver. Av disse var det 48 klare navneartikler, altså 80 %.⁵ Forskjellen er illustrert i Figur 8 (fra Johannessen 2008a:73).

---

⁵ De tilfellene som ikke var navneartikler, var psykologisk distale demonstrativer, som *hun dama* og *han bussjåføren* (se Johannessen 2008a, 2008b).

Figur 8: Navneartikler i TAUS- og NoTa-korpuserne.

(25a) gir et eksempel fra TAUS, resten, (25b-d) er fra NoTa. De som bruker navneartikkel i sistnevnte korpus, er gamle.

(25)

- a. men, **hu** mamma hu var røinjøringskone (a43, kvinne, 65, Oslo øst)
 b. og det sa **a** mor til meg at den skulle aldri bry meg noe om # den sekten der (045, kvinne, 79, Romsås)
 c. den har **n** Arne lånt av meg nå forresten (175, mann, 80, Ullern)
 d. akkurat, der kommer taxien til **a** Gerd (045, kvinne, 79, Romsås)

Navneartikkelen har altså forsvunnet fra Oslo-språket i dag. De som brukte den i TAUS-korpuset, var over 60 år (Johannessen 2008a:73), så på 1970-tallet var den klart for nedadgående. Men for bare 100 år siden levde den i beste velgående.

5.4 Eiendomsuttrykk

Eiendomsforhold har svært mange ulike realisasjoner. Selv der det er brukt eiendomspronomen, er det flere typer som ikke er en del av standard-skriftspråket. Én type er eiendomsforhold ved slektskapsnomen, hvor nomenet kan ha ubestemt form med et etterstilt eiendomspronomen, (26a,b). En annen type er ved navn, hvor navnet kan etterfølge et etterstilt eiendomspronomen, (26c). Hos Braaten finnes begge typene:

(26)

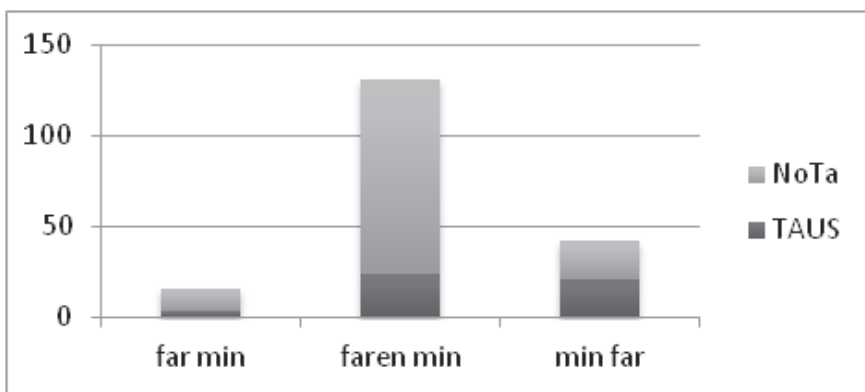
- a. Det er bare **mor hans** som har fått doktern til å sende'n på øya (B, s. 218)
 b. Tenk at han er **far din!** (B, s. 193)
 c. Vilde han ta **plassen hans Knut** (B, s. 226)

I TAUS og NoTA finner vi bare den førstnevnte typen, i henholdsvis (27a-b) og (27c-e):

(27)

a. der sitter far min	(c10, mann, 17, vest)
b. far min var tidlig	(a06, mann, ca. 40, øst)
c. da var far min gæren	(066, mann, 50, Bjerke)
d. far min var jo fra Eiker	(055, mann, 91, Gamle Oslo)
e. ja da blir dette far hans tenker jeg	(153, mann, 34, Asker)

Men det er svært få tilfeller i begge korpusene, sammenlignet med de to konstruksjonene som er felles for alle slags eiendomsforhold uavhengig av det semantiske innholdet av det eide – altså *faren min* og *min far*:

Figur 9: Eiendomskonstruksjoner i TAUS- og NoTa-korpusene.

I TAUS er det 3 treff på *far min*, 24 på *faren min* og 72 på *min far*. I NoTa er det 13 treff på *far min*, 107 på *faren min* og 21 på *min far*. Også her er det altså en stor endring, hvor den spesielle slektskapstypen med ubestemt nomen og etterstilt pronomen er i sterk tilbakegang, mens typen som har etterstilt eiendomspronomen med etterfølgende navn er helt ute. (Dette siste følger nok av at også navneartikkelen er ute. De hører på et vis sammen.) Her er det flere andre alternativer som er vanlige i dag: *plassen til Knut*, *Knut sin plass*, *Knuts plass*.

6. Verbform: kløyvd infinitiv

Larsen (1907) gir en grundig gjennomgang av bøyingsystemet i Kristianias folkespråk. Her skal jeg kun ta for meg én, nemlig kløyvd infinitiv – altså det at infinitiv har ender på enten *-a* eller *-e* avhengig av type (som er dels avhengig av fonologiske forhold i overgangen fra norrønt, og dels rent leksikalsk).

Braatens skikkelser har et fullt system av kløyvd infinitiv. I (28) vises det flest med *-a*, fordi disse er mest uvanlige fra et nåtidig perspektiv, men i (28h) er det et eksempel på at to forskjellige infinitiver er koordinert:

(28)

- a. Kom så skal jeg **bæra**'n for dig! (B, s. 213)
- b. Nei nå var 'a sandelig på nippet til å **forsova** sig! (B, s.15)
- c. Gud veit forresten å han har å **gjøra** her på øya (B, s. 214)
- d. Det var best å **komma** seg ut mens alt var stilt. (B, s. 216)
- e. du må se å **pella** dig inn (B, s. 221)
- f. bare la'n **sova** (B, s. 216)
- g. han vilde ikke **væra** her (B, s. 215)
- h. Vil du kanskje jeg skal **komma** bort og **ruske** litt i dig (B2, s. 18)

I tabellene 1 og 2 har vi undersøkt de samme verbene i TAUS- og NoTa-korpusene:

TAUS	-a		-e
Bæra	2	Bære	1
Sova	0	Sove	2
Gjøra	15	Gjøre	29
Komma	12	Komme	40
Pella	0	Pelle	0
Væra	25	Være	56
Sum	54		88

Tabell 1: Samme verb med henholdsvis *-a* og *-e* i TAUS-korpuset.

NoTa	-a		-e
Gjøre	70	Gjøre	895
Være	95	Være	1442
Sum	165		2337

Tabell 2: Samme verb med henholdsvis *-a* og *-e* i NoTa-korpuset.

Vi ser en åpenbar utvikling. I TAUS-korpuset utgjorde det samlede antallet av *-a*-infinitivene over halvparten så mange som *-e*-infinitivene. I NoTa har forskjellen eksplodert. Der utgjør *-a*-infinitivene bare 1/7 av tallet på *-e*-infinitiver.

7. Variasjon, endring og leddstilling

Den lille episoden fra melkebutikken i avsnitt 3 illustrerer hvordan det fantes flere språklige varianter, og at folk var klar over det. Denne lille dialogen fra en annen av Braatens fortellinger illustrerer de språklige forskjellene godt. Det er lille Harald fra en arbeiderfamilie i samtale med legen:

(29)

Men jeg er ikke sjuk!	(Harald)
Nei syk du, du er jo frisk som en fisk	(doktor)
Du står og lyver , gutten min?	(doktor)
Nei, jeg juger ikke	(Harald)
Jeg bader for mig sjøl	(Harald)
... Ja, bare bad for dig selv bortpå stranda, du	(doktor)

(Braaten 1935:225)

Det er velkjent at språk fungerer som en viktig identitetsmarkør (se f.eks. LePage, R.B. og Andrée Tabouret-Keller 1985), og Larsen generaliserer: «Selv de mest lavtstående dele av befolkningen er bange for at deres tale skal være bondsk.» (Larsen 1907:20)

På den annen side var det viktig at det ikke virket som man satte seg over andre: «Men middelstandssproget værgedes også mot det egentlige norsk-danske talesprog, nemlig ved frykten for den beskyldning, at man var indbildsk nok til at henføre sig selv til en høiere rangklasse end den man hørte hjemme i; den risikerte man, når man veg for meget av fra hele Østnorges talebruk.» (Larsen 1907:22)

Haraldsrud (2012) skriver: «Den stadig voksende norskfødte embetsstanden blei mer utdanna og mer sammensveisa i tida 1814–1884 og følte seg dermed enda mer ‘fornemme’ enn før (Rian 2003: 127). På grunn av disse sosiale endringene fikk embetsstanden behov for å markere sin sosiale posisjon også i dagligtalen. Dette gjorde den ved å benytte den danna dagligtalen, og ved å etter hvert distansere denne fra den norske dialekten.» Han siterer også Knud Knudsen, som viser at folk var klar over de ulike språklige variantene, og gjerne vekslet: «Vår „dannede“ klasse har dærimot i mangfåldige tilfæller to uttaler, en til hverdags-bruk og en annen, som gør tjeneste, såsnart den talende træder så at sige ut av hverdags-livet, idet han gir sig til at læse højt av en bok eller hålder fri målføring.» (Knudsen 1876: 19)

Det kan se ut som det bare er noen få sider ved Oslo-språket som ser ut til å være nokså uendret gjennom de to hundre årene: Hankjønnspronomenene har ikke endret seg, og spørreordet *åssen* brukes også i dag, og *hvem* brukes adnominalt.

Derimot er det mye som har endret seg: Kløyvd infinitiv finnes knapt lenger, trekjønnsystemet er erstattet av et tokjønnsystem, pronomenet *vårs* er helt erstattet av *oss*, pronomenet *hu* har tapt til fordel for *hun*, og pronomenet *døm/dom* er helt erstattet av *dem* (og *de*). Spørreordene som begynner med *å*, bortsett fra *åssen*, er helt erstattet av bokmålsvariantene: *å* er erstattet av *hva*, *å hen* av *hvor*, *å mange* av *hvor mange*, *å tid* av *når*, *åffer* av *hvorfor*. Navneartikkelen er borte, og det samme er eiendomsuttrykk av typen *far min* og *plassen hans Hans*. Tabell 3 viser endringene kronologisk:

Endret	Når gjennomført
Negasjonsadverb: itte/inte > ikke	før 1800
Eiendomsuttrykk I: plassen hans Knut > plassen til Knut, Knut sin plass, Knuts plass	1950
Pronomen 1.pl.akk.: vårs > oss	1970
Pronomen 3.sg.: animat og inanimat > bare animat	1970
Pronomen 3.pl.: døm/dom > dem	1970

Spørreord: å > hva	1970
å hen > hvor	1970
å mange > hvor mange	1970
å tid > når	1970
Kløyvd infinitiv > kun -e-infinitiv	2000
Genus: Tre > to	2000
Spørreord: åffer > hvorfor	2000
Navneartikler > ingen artikkel	2000
Eiendomsuttrykk II: far min > faren min/min far	2000
Pronomen 3.sg.fem.: hu > hun	pågår

Tabell 3: Oppsummering av endringen til de språklige trekkene som har vært diskutert i artikkelen.

Tidsangivelsene bygger i stor grad på funnene i korpusene og antydningene i litteraturen. En endring ansees som gjennomført når ingen eller bare gamle mennesker (over ca. 70 år) har det aktuelle språkdraget. At endringen pågår, betyr at den opprinnelige formen virker litt gammelmodig, og at korpustallene viser at det er et mindretall som har den i dag.

De endringene vi har sett, har alle vært vekk fra Kristiania folkespråk i retning av dannet dagligtale. I praksis betyr dette ofte i retning dansk (trykkplassering, overgangen til to kjønn, formen på negasjonsadverbet og mange av pronomenene og spørreordene, bortfallet av navneartikkel og formen på eiendomsuttrykkene). Stjernholm (2013) ser utviklingen av Oslo-målet i et språksosiologisk perspektiv, og skriver: «[J]eg argumenter for at dagens situasjon i oslomålet må tolkes som et Type-D-repertoire, noe som impliserer dialektød.» (Stjernholm 2013:149).

Siden den dannede dagligtalen har vunnet praktisk talt overalt på de områdene vi har undersøkt, og gjennom det indirekte også dansk, må vi spørre: Kan det virkelig stemme at danskens innflytelse (via den dannede dagligtalen) så å si har endret Oslo-målet til dansk – to hundre år etter at Norge ble overdratt fra Danmark til Sverige? Til tross for det vi har

vist, er nok svaret likevel negativt. Det finnes også andre språkdrag det er verdt å se på. Knudsen (1862) argumenterte i sin bok med det talende navnet *Er Norsk det samme som Dansk?* for at språkene er forskjellige. Her tar jeg fram en del av de språkdragene han nevner, som også i dag skiller Oslo-språket fra dansk.

Det språket Knudsen beskriver, den dannede dagligtalen, har bare to kjønn, men kjønnene på de enkelte leksemene er ikke som i dansk (1862:78-79). Dannet dagligtale har for eksempel intetkjønn i f.eks. *et troll* og *et snøre*, mens disse er felleskjønn i dansk. Mye annet er også forskjellig: Flertall dannes ikke på samme måte (1862:81), jf dansk *huse* og *lande* mot norsk *hus* og *land*.

På det syntaktiske området er det store forskjeller: Norsk har dobbelt bestemthet (1862:88), som i *den gamle mannen*, mot dansk *den gamle mand*. Formelt subjekt er forskjellig (1862:89), siden dannet dagligtale har *det* mot *der* i dansk. Upersonlig subjekt (1862:90) *en* i stedet for *man* finnes ikke i dansk, og det danske relativpronomenet *der* brukes ikke i dannet dagligtale, som har *som* (1862:90). Dansk kan unnlate å skille preposisjon fra komplement, som i *til hvem han henvendte seg*, hvor norsk heller har strandet preposisjon: *hvem han henvendte seg til* (1862:91). Norsk bruker eieform med preposisjon, som i *tjeneren til presten*, mens dansk har *prestens tjener* (1862:97). Refleksivbruken er også forskjellig; dansk bruker ikke refleksiv *sin* i flertall, og sier da *de kører deres biler* heller enn som norsk *de kjører bilene sine* (1862:61).

Alle trekkene som Knudsen nevner som norske og som er trukket fram her, finnes i beste velgående i Oslo-målet også i dag, og de er knapt utsatt for variasjon. Felles for svært mange av dem er at de tilhører leddstillingsområdet – syntaksen, som knapt nevnt av Larsen (1907). Leddstilling i Oslo-målet har altså hatt en annen utvikling enn formverket og deler av funksjonsordsinventaret.

8. Konklusjon

Oslo-målet har forandret seg svært mye på de 200 årene, siden frigjøringen fra Danmark. Språkdragene som Knudsen (1862) trakk fram, og som er presentert i avsnitt 7, var syntaktiske, og disse har endret seg mindre. Men endringene som er undersøkt i denne artikkelen, og som er inspirert av Larsen (1907), altså formverk og noen funksjonsord, har alle vært i retning av dannet dagligtale. Man må spørre hvorfor. I begynnelsen av avsnitt 7 blir det vist til forskere som peker på betydningen av identitet for språklige valg. At Inger Bugges bok om korrekt dagligtale kom så sent som i 1949, viser at folkespråket holdt seg godt. Det er altså særlig i tiden etter dette – de siste seksti årene, at endringene har skjedd. Denne tiden faller sammen med en sterk økning i utdannelsesnivået i Norge, særlig

Oslo, bl.a. som en følge av at Statens lånekasse for utdanning ble etablert i 1947. Med høyere utdanning følger en identitet som kunnskapsrik og velutdannet, hvor nettopp den dannede dagligtalen er viktig som identitetsmarkør og en sentral del av pakka. Dette kan, etter den herværende forfatterens mening, være hovedårsaken til at de variantene som hører til den dannede dagligtalen, har vunnet.

LITTERATUR

- Brekke, Knud. (1881). *Bidrag til dansk-norskens lydlære*, Kristiania. Også i Jahr & Lorentz (eds.), 17–78.
- Braaten, Oskar. 1935. *Oslofortellinger*, Aschehoug, Oslo. (=B)
- Braaten, Oskar. 1930. *I godt selskap. Fortellinger*. H. Aschehoug & co., Oslo. (=B2)
- Bugge, Inger. 1949. *Korrekt dagligtale*. Fabritius & sønners forlag, Oslo.
- Fretheim, Thorstein. 1985 [1976]. Er bokmålet tvekjønnet eller trekjønnet? I Jahr, Ernst Håkon & Ove Lorentz (red.): *Morfologi/Morphology*, 99-101. Oslo:Novus.
- Hanssen, E., Th. Hoel, E. H. Jahr, O. Rekdal, G. Wiggen. 1978. *Osломål. TAUS skrift nr. 6*. (Hovedrapport.)
- Haraldsrud, Andreas Drolsum. 2012. *Dæt læses mæd Æ*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Hockett, Charles F. 1958. *A course in modern linguistics*. MacMillan, New York.
- Håberg, Live. 2010. *Den preproprielle artikkelen i norsk: ei undersøkning av namneartiklar i Kvæfjord, Gausdal og Voss*. Masteroppgave ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo.
- Jahr, Ernst Håkon & Ove Lorentz (red.). (1981). *Fonologi/Phonology*. Novus forlag, Oslo.
- Johannessen, Janne Bondi. 2008a. Psykologiske demonstrativer. I Johannessen & Hagen (red.), s. 63-77,
- Johannessen, Janne Bondi & Kristin Hagen (red.). 2008. *Språk i Oslo. Ny forskning omkring talespråk*. Novus forlag 2008, Oslo.
- Johannessen, Janne Bondi & Piotr Garbacz. 2014. Proprial Articles. I *The Nordic Atlas of Language Structures Online (NALS)* <http://tekstlab.uio.no/nals#/chapter/11>
- Johannessen, Janne Bondi. 2015. Oslo-språket de siste to hundre år. I Sandøy (2015).
- Knudsen, Knud. 1962. *Er Norsk det samme som Dansk?* Indbydelsesskrift til den offentlige Examen ved Kristiania kathedralskole 1862, Det Steenske

- Bogtrykkeri, Kristiania.
- Knudsen, Knud. 1876. *Den landsgyldige norske Udtale*. Trykt hos W.A Brøgger, Kristiania.
- Larsen, Amund B. 1907. *Kristiania Bymål*, Kristiania.
- LePage, R.B., og Andrée Tabouret-Keller. 1985. *Acts of identity: Creole-based approaches to language and ethnicity*. Cambridge University Press, Cambridge/New York.
- Lødrup, Helge. 1982. *De og dem* i dialekten på Oslo vestkant. *Norskraft* 37, 54-58.
- Lødrup, Helge. 1984. Enda mer om *de og dem* i dialekten på Oslo vestkant. *Norskraft* 42, 69-76.
- Lødrup, Helge. 2011. Hvor mange genus er det i Oslo-dialekten? *Maal & Minne* 2, 120-36.
- Opsahl, Toril. 2010. «Egentlig alle kan bidra!» – en samling sosiolingvistiske studier av strukturelle trekk ved norsk i multietniske ungdomsmiljøer i Oslo og en del av det større språkforskningsprosjektet "Utviklingsprosesser i urbane språkmiljø" (UPUS). Doktoravhandling, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo.
- Papazian, Eric. 1982. Mer om *de og dem* i som ikke-subjekt i normalisert Oslo-mål. *Norskraft* 39, 20-47.
- Rian, Ø. 2003. *Embetsstanden i dansketida*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Sandøy, Helge (red.). 2015. *Talemål etter 1800 – i Norge og i nabolanda*. Novus, Oslo.
- Stjernholm, Karine. 2013. *Stedet velger ikke lenger deg, du velger et sted. Tre artikler om språk i Oslo. PhD-avhandling*. Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo.
- Store norske leksikon*: Braaten, Oskar. http://snl.no/Oskar_Braaten
- NoTa-korpuset: <http://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/index.html>
- TAUS-korpuset: <http://www.tekstlab.uio.no/nota/taus/>

Dansk og norsk danna talemål – ei språkhistorisk jamføring

I Innledning

Dialekter og standardtalemål er kanskje spesielt interessant å studere i et land som Norge – et land der dialektenes status står svært sterkt sammenlikna med de fleste land. Hvis vi skal tilnærme oss en slags standard i Norge, kommer vi ikke utenom det faktum at det er basert på en dansk-norsk talemålsvarietet. Røttene til denne varieteteten kan vi finne i Oslo/Kristiania.

En standard må fungere som en varietet med sosial prestisje, og dermed som et normideal. Et talemål som ligger nært skriftspråket og som flere av landets sosiale elite snakker, tilfredsstiller ofte disse kriteriene. I Norge kan vi si at etterlevningene av dette sosiale elitemålet finnes i Oslo Vest-målet. Vestkantmålet er en varietet med mange danske trekk i tillegg til norske, og ligger svært tett opp til konservativt bokmål. Siden dette talemålet har påvirket både skriftspråket og talemålet i Norge i stor grad de siste 200 åra, kan en jo påpeke at det er noe merkelig at det ikke har blitt studert spesielt mye. En årsak til dette er nok blant annet at det har hatt et stempel som dansk og unasjonalt, og at det derfor ikke har fått særlig stor plass i den tradisjonelle dialektforskninga i Norge. I tillegg er ikke kildematerialet stort (som også antakelig kommer av forestillinga om det unasjonale). Desto viktigere er det å belyse denne varieteteten, både i et diakront og synkront perspektiv.

Med «denne varieteteten» mener jeg *det danna talemålet* i Kristiania på 1700- og 1800-tallet, og videreutviklinga av denne på 1900-tallet (Oslo Vest-målet). Det vil si talemålet hos den sosiale eliten – det skriftspråksnære normidealet. Som vi skal se, var egentlig ikke dette ett talemål, men i hovedsak *to*, en formell variant og en mer dagligdags variant.

I denne artikkelen skal jeg drøfte det danna talemålets historie med spesiell vekt på 1700- og 1800-tallet. Først vil jeg gå igjennom noe av kildematerialet som finnes, både vedrørende språkstruktur og språkhistorie, deretter vil jeg drøfte sider ved det danna talemålets historie. Hovedfokuset vil være på å få fram likheter og forskjeller mellom det danske og det norske danna talemålets historie.¹

---

¹ Artikkelen er en forkorta utgave av masteravhandlinga mi fra 2012, *Dæt læses mæd Æ*. For mer utfyllende informasjon med hensyn til språkstrukturen i de aktuelle varietetene refererer jeg til avhandlinga, som finnes på nett (se litteraturlista for adresse)

2 Metode og kilder

2.1 Danna talemål i Kristiania

Av kilder til det danna talemålet i Kristiania på slutten av 1700-tallet finnes det naturlig nok ikke mye. Å rekonstruere uttale og struktur i en varietet der alle informantene er døde, kan derfor by på ei rekke problemer. Verken opptak eller fonetisk transkriberte samtaler finnes fra Kristiania på slutten av 1700-tallet eller begynnelsen av 1800-tallet. Derfor må en nøye seg med mindre nøyaktige metoder.

Til tross for disse begrensningene finnes det empirisk grunnlag for å beskrive det danna talemålet i Kristiania på slutten av 1700-tallet. Skolemannen Kristian Kølle² (1736–1814) skreiv to bøker, ei i 1792 og ei i 1794, der han skriver (påstått) ortofont etter det danna talemålet i Kristiania.

Kølle skriver bøkene som et forsøk på å innføre ei ny rettskriving, der det danske språket skal skrives etter den sedvanlige uttalen hos danna mennesker i Norge og Danmark. Det faglige innholdet er sekundært, og målet hans er å vise den nye rettskrivingas dugelighet: «[...] dæne så³ vælsam færige liden Avhandling æfter første Anlæg fræmkammer fær at vise dæn færhæn fåreslagne lættene æk rigtigere (æfter min Mening) Skrive- æk Stave-Måde» (Kølle 1794: V). Den uttalen han baserer seg på, omtaler han som «[...] dæn almindelige rigtige Udtale» (Kølle 1794: VII).

I tillegg har Kølle skrevet ei kort innføring i latin der han jamfører enkelte språktrekk i latin med dansk og norsk (Kølle 1785). Han har også skrevet ei innføringsbok i tysk der han på slutten av boka har skrevet ei ordliste der han har merka de orda som han mente var særnorske, med *N* (Kølle 1774). Han brukte også ortografien sin ved flere anledninger i *Norske Intelligens-Sedler*. Seinere skreiv han også en sjølbioграфи der han blei ved rettskrivinga si (Kølle 1805)

Kølle var født i Kristiania 15/8/1736. Foreldrene hans var kanselliråd og zahlkasserer Jens Kølle og Catharine Hermine Juell. Han gikk på Kristiania Katedralskole, studerte ei kort stund i København, og tok teologisk embetseksamen der i 1760. Han slo seg ned på Snarøen gård i Bærum, og dreiv en vel ansett pensjonatskole der. Alt dette tyder på at Kølle var regna som en danna mann med høg sosial status. I tillegg var faren hans opprinnelig fra Helsingør (Kølle 1805), en by øst på Sjælland, og kunne

---

2 Han skreiv navnet sitt som *Kristian* i seinere verker, men var døpt *Christian*. Jeg har valgt å bruke skrivemåten *Kristian* gjennom artikkelen. I litteraturlista vil jeg derimot skrive navnet hans slik det er skrevet i de respektive verkene.

3 Gjennomstreka <a>, <å>, brukes av Kølle for å betegne den norske eller den danske å-lyden. Tilde (~) over <n> brukes for å markere lang kvantitet i dette tilfellet, men blir ellers lite brukt.

nok derfor tale flytende dansk. Dermed er det ikke usannsynlig å anta at Kristian Kølle hadde god kjennskap til de kondisjonertes tale, både i Kristiania og i København.

Disse ortofone tekstene er sannsynligvis basert på en dansk-norsk *høgtidstale*, og ikke en danna *dagligtale*. Kølle nevner nemlig i hvilke situasjoner et slikt språk blei brukt, og det var «på Prædikkestolen, eller [æller] i andre offentlige Taler, æller af [av] farnæmme æk studerede Følk, når de taler mæd Beskjedentlighed [Besjedentlighed]» (Kølle 1796). Formuleringa «mæd Beskjedentlighed» kan vel tolkes dit hen at det gjelder ved omstendigheter der høflighet, dyd og dannelse bør vises overfor samtalepartnern ifølge sosiale normer. Et eksempel kan være dersom en student skulle snakke med en professor, for da var det et betydelig sosialt asymmetrisk forhold mellom samtaledeltakerne.

Til drøftinga av den norske danna dagligtalen vil jeg bruke blant annet en parlør for engelskspråklige turister av Thomas Bennett (1874), som er utgitt som revidert utgave av Johan Storm (se Hanssen 2012). Denne parløren beskriver norske gloser og uttrykk for turister som ikke kjenner til det norske språket, og uttalen som blir beskrevet, er både høgtidstalen og Kristianias danna dagligtale. I tillegg har filologen Clara Holst transkribert eventyret «De tre bukkene Bruse» i 1894 med datidas IPA-lydskrift der hun tar utgangspunkt i sitt eget talemål, nemlig Kristianias danna dagligtale (gjengitt i sin helhet i Jahr 2006: 52–53).

Uttaleordbøker fra starten av 1900-tallet er også et godt utgangspunkt for ei slik drøfting, blant annet Alnæs (1925, første utgave 1910). I tillegg kan både språkstrukturer og språksituasjonen belyses ved Knud Knudsens beretninger om de språklige forholda i hans samtid (se for eksempel Knudsen 1856, 1862, 1864 og 1876). En annen systematisk og pålitelig kilde er Knud Brekkes (1881) beskrivelse av fonologien i den danna dagligtalen i andre halvdel av 1800-tallet. Denne sistnevnte kilden gir uttaleopplysninger som er lette å følge, og som i enkelte tilfeller er jamført med Kristiania-dialekten.

Sosiale aspekter ved det danna talemålet kan også leses ut av Kølles tekster, men en annen uvurderlig kilde til dette er memoarene til Conrardine Dunker (1780–1866, født Hansteen), *Gamle Dage*, som var skrevet som brev til broren hennes fra 1852–1855 om språk og samfunn i Kristiania (se Wiggen 2004). Den danskfødte presten Jacob Nicolai Wilses (1736–1801) reiseberetninger fra Norge kan også si oss noe om språket og språkkulturen i Kristiania i andre halvdel av 1700-tallet.

2.2 Kristiania-dialekten

Den varieteten som blei snakka av innfødte nordmenn i lavere samfunns- lag på 1700- og 1800-tallet, kaller jeg Kristiania-dialekten, eller Kristia-

nia-målet. Den mest utfyllende kilden til Kristiania-målet er Amund B. Larsens redegjørelse fra 1907. Han bruker også Storms lydskrift, og beskrivelsen er derfor av fonetisk karakter og er dermed ganske nøyaktig. I tillegg har Larsen noen sosiolingvistiske bemerkninger som kan være nyttige for å avdekke de sosiale forholda mellom dialekt og danna talemål i Kristiania i andre halvdel av 1800-tallet.

Det er sjølsagt et åpenbart problem å bruke Larsens studium til å sammenlikne med det danna talemålet til Kølle – det er nemlig over 100 år mellom kildene. Dialekten kan på disse 100 åra ha blitt påvirket av det danna talemålet, noe som kan føre til sammenfalte eller tilnærma former. I enkelte tilfeller er det lett å se at dette ikke er tilfellet, særlig når formene avviker sterkt fra hverandre. Når det har vært tvil om språknormenes gyldighet 100 år tidligere, har jeg prøvd å støtte meg til andre kilder, men til tider kan det være vanskelig å komme fram til noe klart svar. Jeg har prøvd å kommentere usikkerheten der den er betydelig. En god oversikt over andre kilder til Kristiania-dialekten finnes for øvrig i Geirr Wiggens oslomålsbiografi (Wiggen 1983).

2.3 Dansk danna talemål

Det danske danna talemålet i København er mye bedre belagt enn det norske i Kristiania. Derfor har jeg et godt sammenlikningsgrunnlag i disse kildene. Først og fremst er den danske språk- og naturviteren Jacob Hornemann Bredsdorffs «Prøve af en efter Udtalen indrettet dansk Ret-skrivning» fra 1817 en uvurderlig kilde til det danske danna talemålet. Bredsdorff opererer også med en del egne fonetiske tegn og beskriver således danna talemål i København på starten av 1800-tallet med ganske god presisjon.

Teksten til Bredsdorff inneholder først en fonetisk oversikt over de lydene han oppfatter som vesentlige for å kunne uttale det danske danna talemålet. Deretter følger et eventyr som han har oversatt fra tysk med sin nye lydskrift. Språket som brukes her, er dansk høgtidstale, altså det språket «som den cultiverede Danske bruger i Taler og det højtidelige Foredrag» (Bredsdorff 1817: 8).

Etter eventyret har Bredsdorff skrevet ned en samtale mellom to personer. Begge personene bruker et hverdagspråk, men det er likevel en forskjell mellom talemåla de bruker. Den første personen (markert som A i teksten) bruker det vi kan kalle høgkøbenhavnsk, altså dansk danna dagligtale, det Bredsdorff kaller et språk som er «frit for alle Idiotismer» (i betydninga særegenheter). Den andre personen (markert som B i teksten) bruker den lavkøbenhavnske dialekten, altså «den sædvanlige kjøbenhavnske Udtale» (Bredsdorff 1817: 8).

En annen svært interessant kilde til det danske *danna talemål* er et anonymt manuskript fra 1727. Manuskriptet har fått navnet *Gl. Kgl. Saml. 789 fol.*. Forfatteren vil jeg kalle DG (dansk grammatiker), slik det er gjort i en nyere utgivelse av manuskriptet med kommentarer (Henriksen 1976).

DG foreskriver en ortografi som står nærmere uttalen av det danske språket som brukes av «de lærde», altså et prestisjetungt rikstalemål. Manuskriptet blei skrevet som et forsøk på å redde det danske språket, og for å gjøre det danske språket til et språk som kunne brukes innafor flere domener. Ortofoni blir også tillagt en verdi i seg sjøl: «I Sandhed er det en eddel ting at bruge de bøgstaver i skriften som sprøget høres med i udtalen» (Henriksen 1976: 388).

DG bruker tre typer rettskrivinger i dokumentet. For det første blir tradisjonelt dansk skriftspråk brukt når manuskriptet henvender seg til kongen (gjerne gjennom en personifikasjon av det danske språket). Dette er antakelig et grep for å skjule radikalismen i manuskriptet slik at det ikke skulle møte så stor motstand (kongen måtte en jo skrive skikkelig dansk til).

To modifiserte danske rettskrivinger blir også brukt: en radikal og en «halvradikal». DGs radikale ortografi blir dessverre kun brukt i noen utvalgte eksempler, og resten av dokumentet er skrevet med den modifiserte «halvradikale» rettskrivinga. Sistnevnte rettskriving er ikke gjennomført ortofon, men heller en mellomting mellom et ortofont og et tradisjonelt skriftspråk. Det er den gjennomførte radikale ortografien som er mest interessant, men den mellomradikale kan også belyse enkelte språktrekk.

Andre relevante kilder er *Ordbog over det danske Sprog* (2005), forkorta ODS. ODS er ei ordbok over det danske språket fra 1700–1950 basert på uttaleangivelser i Otto Jespersens *Modersmålets Fonetik* (1966, revidert utgave av førsteutgava i 1906) og en stor mengde gamle kilder. Noen av disse eldre kildene vil jeg også bruke sjøl for å kvalitetssikre søka i ODS. Spesielt vil jeg bruke grammatikkene til en av Danmarks første betydelige grammatikere, Jens Pedersen Høysgaard (1743, 1747 og 1769).

Nyere dansk uttale er henta fra *Den Danske Ordbog* (2005), forkorta DDO. Denne ordboka beskriver det danske språket fra ca. 1955 fram til i dag og tjener som et godt jamføringsgrunnlag og er en sikker og pålitelig kilde til moderne dansk.

3 Begrepet *danna talemål*

Med begrepet *danna talemål* mener jeg et talemål som i et samfunn blir sett på som mer høvelig enn andre talemål i kontekster tilknytta høgkulturelle forhold. Når jeg bruker denne termen, mener jeg både

høgtidstalen og *den danna dagligtalen* (se seinere i artikkelen for en definisjon av disse begrepene). Jeg har valgt å kalle dette talemålet for *danna talemål* av flere årsaker.

Alternativt kunne en kalt et slikt talemål for (talt) *riksmål* eller *riks-språk*, men jeg synes at riksmålstermen er for sterkt knytta til skriftmålsnormen riksmål som vi fikk i 1907. Riksspråkstermen er kanskje dekkende for Danmarks høgstatustalemål, der standardtalemålsideologien står relativt sterkt, og jeg kommer i enkelte tilfeller til å benytte denne termen når jeg snakker om det danna talemålet i Danmark. Dette er ikke tilfellet i Norge, noe som i tillegg til at Norge var en del av kongeriket Danmark-Norge fram til 1814, gjør det lite treffende å snakke om et eget riksspråk i Norge.

En fordel med å bruke termen *danna talemål* er at ei forutsetning for at et slikt talemål skal eksistere, kun finnes dersom talemålet ses på som mer verdt, mer korrekt eller mer danna enn andre talemål. Det var også, som tidligere nevnt, de som utgjorde samfunnets danna elite som helst benytta dette språket. På grunn av dette synes jeg at termen er dekkende for en slik talespråksnorm.

Et danna talemål er altså en sosiolekt som gjerne er tilknytta det øvre sosiale sjiktet i samfunnet. Likevel kunne vi ha, særlig i tida før 1800, en sosial elite som ikke bruker denne varieteten i alle kontekster (jf. Seip 1959: 148 og 153). I tida etter 1800 får vi derimot en domeneutvidelse av bruken av danna talemål, noe som igjen fører til at det danna talemålet blir mer eller mindre ensbetydende med det normale talemålet til den danna klassen. Dette skal vi også se på seinere.

Et danna talemål har gjerne positive indeksikalske verdier i formelle og autoritative kontekster og ofte mer negative verdier dersom det brukes i mer folkelige kontekster, som nevnt tidligere. I folkelige kontekster vil en slik varietet kunne framstå som affektert, snobbete, ujoval og kanskje til og med støtende. I formelle og autoritative kontekster vil derimot et danna talemål gjerne signalisere høgkultur, dannelses, høflighet, urbanitet, intelligens, framskritt og utvikling. Men først og fremst er et danna talemål basert på ei forestilling om «korrekthet», altså ei forestilling om at en varietet er mer korrekt enn andre.

4 Engelsk standardtalemål

At én eller flere språkvarieteter har vært sett på som mer korrekt enn andre i et språksamfunn, er ingen ny forestilling. Men det er ingen eldgammel forestilling heller. I England, som tradisjonelt har hatt en sterk standardideologi, begynte ikke forestillinga om en korrekt nasjonal språkvarietet å oppstå før mellom 1400 og 1600 (Mugglestone 2007: 9). Da skjedde det gradvis ei økt standardisering og en anerkjennelse av en

skriftlig engelsk standard. Dette gjelder altså forestillinga om en korrekt *skriftlig* språkvarietet og strakk seg i begynnelsen i liten grad utover til talemålet.

Nå er det derimot verdt å merke seg at latin beholdt en sterk posisjon i skrift helt fram til slutten av 1500-tallet, og at dét antakelig var en av de avgjørende grunnene til at en engelsk skriftlig standard ikke blei raskere anerkjent som standardskriftspråk. Men fra ca. 1700 kan en si at skriftlig engelsk var nokså allment anerkjent blant de skriftkyndige som den mest korrekte språkvarieteten (Mugglestone 2007: 10).

Utover på 1700-tallet var det nemlig et økende fokus på korrekthet i skrift, og kodifisering blei etterlyst fra flere hold. Dette har sammenheng med økende nasjonal bevissthet, og skriftspråket blei dermed et middel i den nasjonale retorikken (Mugglestone 2007: 24–25). Grammatikker og ordbøker som foreskreiv den nasjonale standarden, florerer på 1700- og 1800-tallet (Mugglestone 2007: 10).

Skriftspråkstandarder var altså i hovedsak latin helt fram til 1600-tallet. Deretter blei et engelsk skriftspråk etter hvert anerkjent som det mest korrekte. En danna talemålsvarietet fra London var utgangspunktet for denne varietetten, som vi skal se seinere. Det vanligste første stadiet i en standardiseringsprosess innebærer anerkjennelsen av det vi kan kalle en *eksoglossisk standard*. En eksoglossisk standard kan defineres som en «importert» standard som ikke fungerer som morsmål for språkbrukerne i et bestemt språksamfunn, og som gjerne er (til dels svært) lingvistisk ulik de øvrige varietetene, altså dialektene (jf. bruken av begrepet i Auer 2005). Latin fungerte altså som en eksoglossisk skriftspråksstandard i England før 1600.

Når England får en skriftspråkstandard basert på det engelske språket, kan vi kalle det en *endoglossisk standard*, altså en standardvarietet som er nasjonalt basert (jf. Auer 2005). Og når den skriftlige standarden er endoglossisk, legger det til rette for at flere talemålsvarieteteter også kan begynne å rette seg etter denne standarden.

Som talemål hørte nemlig først og fremst denne varietetten bare til hoffet i London og dem som blei utdanna der. Før 1400 både snakka og skreiv (i hvert de få som kunne skrive) trulig alle i England sin egen lokale dialekt (Mugglestone 2007: 9). Men vi har kilder som fra 1550 og utover bekrefter at talemålsvarietetten hos hoffet i London blei sett på som bedre enn andre varieteteter i England (Mugglestone 2007: 13). Thomas Sheridan skriver i *Arte of English Poesie* fra 1589 at denne språkvarietetten er av «the better brought vp sort [...]» og at det brukes av «men ciuill and graciously behauored and bred» (sitert i Mugglestone 2007: 16). Dette er en av de første kildene vi har som bekrefter eksistensen av en høgstatusdialekt i England. Fra ca. 1500 kan vi kanskje derfor regne med at

det fantes forsøk på konvergens mot denne varieteten hos personer fra høyere sosiale sjikt (Mugglestone 2007: 17).

Men England får derimot ingen landsdekkende, overregional og nasjonal talemålsstandard før utpå 1800-tallet. Anerkjennelsen av skriftlig engelsk som standard blei, som nevnt, slått mer eller mindre fast på 1700-tallet, men det er ikke før utpå 1800-tallet at forestillinga om det korrekte *talemålet* blei spredt ut blant flere sosiale klasser. Først da går vi over fra at folk flest kun har ei rein *forestilling* om et korrekt språk til et forsøk på å prøve å *ta i bruk* den korrekte språkvarieteten. En sentral årsak til dette er utviklinga av skolesystemet.

Undervisning for allmuen gjorde at flere kunne delta aktivt i samfunnet og førte til en mer allmenn og utvida skriftkultur, noe som igjen skapte et behov for å hevde seg sosialt ved bruk av en høgstatusvarietet. Det engelske kostskolesystemet må ha vært en avgjørende faktor for spredninga og anerkjennelsen av RP (Received Pronunciation), som blir den normen som etterstrebes. Og for den videre utviklinga av både skriftspråks- og talemålsstandarden kan vi regne med at den industrielle revolusjonen og de samfunnsendringene som den førte med seg, spilte en viktig rolle.

Den første uttaleordboka kom i 1773 (Mugglestone 2007: 28), og det blei i økende grad gitt ut preskriptive tekster om språk, standard og nasjon som fikk viktige roller i ideologiske diskurser på 1800-tallet. Lærebøker om korrekt språk kom også ut, og utover på 1800-tallet blei det arrangert uttalekurs for allmennheten (Mugglestone 2007: 37). I nasjonalromantikken blei den språklige standarden et enda viktigere nasjonalt symbol, og språkets lokale rolle blei overveiende nasjonal. Det engelske standardtalemålet var et faktum.

5 Standardtalemål eller danna talemål?

Nå har jeg gjort kort rede for utviklinga til den engelske talemålsstandarden, men uten å påpeke det jeg mener er et skille mellom et danna talemål og et standardtalemål. Årsaken til at jeg vil trekke et slikt skille, er i hovedsak historisk begrunna.

Jeg vil trekke et skille mellom et danna talemål og et standardtalemål ved at særlig to kriterier er oppfylt: Det første kriteriet går ut på at et danna talemål kun er brukt av høyere sosiale kretser, og at det derfor ikke fungerer som reelt normideal for allmennheten. Det andre kriteriet går ut på at et danna talemål kan være mer domenebegrensa enn det siste. Kriterium én *må* være oppfylt for å kunne kalle en varietet for *danna talemål*, mens kriterium to ofte ikke vil være en nødvendighet. Kriterium én passer for å definere det som jeg seinere vil kalle *danna dagligtale*, og kriterium to passer best for å definere det jeg vil kalle *høgtidstale*.

I England virker nok det første kriteriet best for å avgrense det danna talemålet fra standarden. Der eksisterte det et danna talemål i London hos det kongelige hoffet og blant dem som hadde kontakt med det, altså i høyere sosiale kretser. Først når dette danna talemålet begynner å bli utbredt som språklig rettesnor også hos allmennheten, kan vi kalle det en standard. Vi kan fortsatt kalle dette standardtalemålet for danna talemål også etter at det har fått standardstatus, men vi kan altså ikke nødvendigvis kalle et danna talemål for et standardtalemål.

6 Kriterier for standardtalemål

De kriteriene som vanligvis blir lagt til grunn for et standardbegrep, er kriteriene om at en standard skal være overregional, tilknyttet skriftspråket, kodifisert og uniform (Mæhlum 2009: 8–9). Vi har sett at den engelske standarden ikke kan sies å være overregional i særlig stor grad før utpå 1800-tallet. Men hva begrepet overregionalitet innebærer, er heller ikke uproblematisk.

Historisk sett har etableringa av en standard forutsatt dannelsen av et kulturelt maktsentrum (Mæhlum 2007: 39), noe som medfører at en talemålsstandard nødvendigvis må knyttes til dette maktsentrumet (som regel hovedstaden). Sjølsagt kan en historisk sett geografisk lokalisert varietet forandre seg til å bli ikke-lokalisert over tid, men ofte vil varietetten fortsatt bli assosiert med nettopp dette maktsenteret.

Hvis vi kan snakke om et standardtalemål i Norge også, noe jeg mener vi kan gjøre, er det heller ikke løsrevet fra det geografiske senteret der det oppstod, nemlig Kristiania (nå Oslo). Standardtalemålet i Danmark er også basert på dagligtalen til det øvre sosiale sjiktet i København. Og sjøl om varietetten blir mer eller mindre geografisk løsrevet over tid, vil den sannsynligvis nesten alltid assosieres med sitt geografiske opphav.

Det som blir viktig etter mitt synspunkt, er ikke at varietetten oppfattes som totalt løsrevet fra en geografisk lokalitet eller ei, men at den fungerer som en norm som etterstrebes i standardframtvengende kontekster uavhengig av hvor den aktuelle diskursen befinner seg i det aktuelle landet. Og det er dette som skjer med den engelske standarden på slutten av 1700-tallet (Mugglestone 2007: 16). Vi kan altså si at det finnes et engelsk standardtalemål rundt 1800.

Kriteriet om skriftspråkstilknytning har vi sett at er viktig for at en standard skal fungere som korrekthetsideal i et språksamfunn. Forestillinga om at skriftspråket er det korrekte, og at talespråket bør rettes deretter, har trulig vært utbredt ganske lenge (i visse tilfeller helt siden boktrykkerkunsten). Men skriftspråket er igjen basert på et eller annet talemål som har fått høy status gjennom at det er eller har vært talemålet til en sosial elite. Talespråket er altså det primære, mens skriftspråket

som er basert på dette, er aldri helt identisk med dette. Derfor må vi huske på at et skriftspråk og et danna talemål virker som *to* forskjellige normeringsinstanser som fungerer som normidealer, men som vekselvirker i avgjørende grad med hverandre.

Den engelske talemålsstandard ble mer og mer kodifisert (fra uskreven norm til offisiell norm) på slutten av 1700- og utover 1800-tallet etter en voldsomt økende etterspørsel om en stram og fastsatt norm. Jeg mener det derimot er tvilsomt å basere et standardtalemåls eksistens på offisiell kodifisering. Visstnok er kodifisering med på å styrke posisjonen og statusen til standardtalemålet, men jeg mener vi bør operere med en standardtalemålsdefinisjon som innebærer at en talemålsstandard *kan* være kodifisert, men ikke nødvendigvis *må* være det.

Kravet om uniformitet stilles gjerne av språkbrukerne når enkelte varianter har fått status som mer korrekt enn andre. Og siden et danna talemål gjerne ses på som mer korrekt enn andre talemålsvarieteter, er kravet til uniformitet sterkt, særlig blant dem som bruker denne sosiolekten som normaltalemål.

Men til tross for dette kravet har det trulig eksistert (til dels stor) variasjon innafor danna talemål til alle tider. I Norge har vi flere dokumentasjoner på dette. Kristian Kølle påpeker blant annet at det er tvil om hvordan enkelte ord skal uttales: «[...] da nogle Ord ær tvilsomme [...]» (Kølle 1794: IX), og derfor kan «Adsjellige Ord [...] skrives mer ænd på en Møde, så længe de udtales på mer ænd en Møde» (Kølle 1794: 142).

Det finnes også eksempler på at det danna talemålet heller ikke var entydig og uniformt på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Filologen Knud Brekke påpekte at «enhver anser seg berettiget til at have sin egen orthografi» (Brekke 1881: 31). Denne vaklinga i ortografien hadde også trulig sammenheng med variasjon i uttalen. Fornorskinga var i gang for fullt, og dette førte til inkonsekvente fornorska former, til tider faktisk også hyperkorleksjoner som «det lyter godt», som visstnok var blitt sagt av ei yngre dame (Vinje 1984: 211).

Variasjon vil altså alltid finnes i et danna talemål så vel som i et standardtalemål, men det finnes riktignok ei forestilling om at denne bør være så liten som mulig. Reell total uniformitet bør dermed ikke brukes som kriterium for å kalle en varietet for standardtalemål. Derimot følger det nok med nødvendighet at ei *forestilling* om uniformitet er et nødvendig kriterium – noen varianter vil alltid ses på som mer korrekt enn andre, og vil derfor være mindre utsatt for å bli forkasta i en sosiolingvistisk seleksjonsprosess. Således må vi anta at det også kreves *en viss* reell uniformitet for at varietetten skal ses på som en enhetlig standard.

Definisjon

Diskusjonen ovafor leder oss inn mot det jeg mener er det avgjørende kriteriet for å kalle en talemålsvarietet for et standardtalemål, nemlig at varieteteten bør fungere som et *reelt normideal*. Og når varieteteten ses på som et normideal, er det ikke unaturlig at ei forestilling om uniformitet bygger oppunder, og forutsettes til en viss grad av, forestillinga om normidealet. Det er særlig to forutsetninger for at en varietet skal fungere som et språklig normideal, og det er tilknytning til skriftspråket og tilknytning til ei vel ansett sosial gruppe. Av dette følger etter hvert at varieteteten blir overregional, i hvert fall på den måten som jeg har skissert ovafor. Dette er et kriterium for at den skal fungere som normideal for ei videre gruppe enn den sosiale eliten.

Overregionalitetskriteriet er et viktig kriterium for å skille et danna talemål fra et standardtalemål. Et danna talemål kan på si side fungere som et *ideelt* normideal for allmennheten, altså finnes det ei oppfatning om at for eksempel ei sosialt høgerestående gruppe snakker mer «korrekt» enn andre. Et standardtalemål fungerer derimot som et *reelt* normideal for allmennheten, og det vil foregå konvergens i standardframtingende kontekster også blant folk som ikke har varieteteten som morsmål. For å fungere som et reelt normideal for folk uavhengig av sosial klasse må varieteteten være overregional i den forstand som jeg gjorde rede for tidligere.

Det kan kanskje virke merkelig å sette overregionalitet som kriterium for standardtalemålbegrepet. Men jeg mener at det historisk sett kan være nyttig å skille mellom normidealer for ei avgrensa gruppe (et danna talemål) og normidealer for ei utstrakt folkegruppe på tvers av sosiale grupperinger (et standardtalemål). Det er ingen skarpe skiller her, men det går likevel an å gjøre tilnærminger til når et danna talemål blir et standardtalemål.

Før vi går videre med ei redegjøring av det danna talemålets opphav og utvikling i Danmark, vil jeg kort presisere hva jeg mener med standardskriftspråk. I motsetning til slik jeg gjorde med definisjonen av standardtalemål, vil jeg ikke legge overregionalitetskriteriet til grunn for skriftspråksstandarden. En skriftspråksstandard kan likevel være mer eller mindre allmenn, men det er historiske årsaker til at jeg velger å utelate dette kriteriet for å definere den. Den avgjørende grunnen til dette er at mens alle sosiale klasser hadde et talemål, var ikke alle sosiale klasser skriftkyndige. En kan konvergere mot et standardtalemål i standardframtingende kontekster, men en kan ikke konvergere mot et standardskriftspråk dersom en ikke har et skriftspråk fra før. Standardtalemålet var altså et normideal som et alternativ til allerede eksisterende talemål, mens skriftspråket var et nytt medium.

Et standardskriftspråk er altså ikke nødvendigvis overregionalt, men likevel er det et normideal, altså en skriftnorm som anses som mest korrekt blant flere skriftnormer. Et standardskriftspråk er også mer uniformt enn et standardtalemål, og det kan se ut som om kodifisering kan være et nyttig kriterium. Dette kommer av at det historisk sett er når grammatikker og lesebøker blir tatt i bruk at én bestemt norm godtas som den mest korrekte. I hvert fall er en viss konsensus rundt skriftspråksnormen avgjørende for å kunne kalle det en standard.

7 Det danna talemålets historie i Danmark

Norges maktsentrum lå i København da Norge var en del av kongeriket Danmark-Norge (1380–1814). Det Norge derfor ikke får på samme tid som England, er et eget skriftspråk. Ingen dialekt i Norge hadde høy nok prestisje til å være utgangspunktet for en skriftnorm, slik dialekten til hoffet i England blei utgangspunktet for det engelske skriftspråket i løpet av 1500-tallet.

Utover på 1600-tallet blei den engelske skriftspråksstandarden forma etter det danna talemålet og gradvis godtatt av dem som leste og skreiv, sjøl om dette på den tida var ganske få. På begynnelsen av 1800-tallet kan vi snakke om en allmenn engelsk skriftspråksstandard som nå også fungerte som norm for allmennheten. Som vi nå skal se, var ikke utviklinga av det danske skriftspråket og det danske danna talemålet spesielt ulik utviklinga av det engelske skriftspråket og det engelske danna talemålet.

7.1 Etableringa av det danske skriftspråket

Etableringa av et mer enhetlig og kodifisert skriftspråk er avgjort avhengig av at boktrykkerkunsten kom til Danmark i 1482 (Skautrup 1947: 124). Dette førte etter hvert til en økt fellesspråklig offentlighet. Den danske skriftspråksstandard kan sies å få en begynnelse i 1550 ved trykkinga av Christian IIIIs bibeloversettelse (Cramer og Kirkegaard 2008: 22). Før dette bør det nevnes at dansken Christiern Pedersen hadde begynt å bruke en stabil ortografi allerede fra 1529, og det var hovedsakelig denne normen som blei benytta i Christian IIIIs bibel (Skautrup 1947: 176–177).

Flere andre penneførere tok i bruk Pedersens ortografi, og således kan det sies å være denne mannen som delvis skapte grunnlaget for den danske skriftspråksnormen. Det var den sjællandske dialekten som normen stabiliserte seg rundt, også utpå 1600-tallet, nærmere bestemt det danna talemålet i København (Cramer og Kirkegaard 2008: 23). Dette henger sjølsagt også sammen med ei styrking av København som maktsentrum, særlig etter innføringa av eneveldet i 1660 (Cramer og Kirkegaard 2008: 23). Stadig flere grammatikker og ordbøker blei også skrevet etter hvert,

noe som gjorde at skriftspråksnormen begynte å stramme seg inn på 1600-tallet.

Normen blei derimot ikke spredd til ei utvida gruppe språkbrukere før utpå 1700-tallet (Skautrup 1953: 162–163) fordi skolesystemet ikke før klarte å gjennomføre opplæring etter bibelnormen, og de få biblene som blei trykt, var stort sett kirkegods. Folk utafor det sjællandske dialektområdet, både embetsmenn og skrivekyndige fra lavere samfunnslag, fortsatte også fram til ca. 1700 å skrive etter sin egen håndskriftnorm fordi bibelnormen var altfor stram og altfor fjern fra deres eget talemål.

Forfattere hadde sine særegne normer (sjøl om disse lå ganske nær bibelnormen), kansellispråket var noe helt eget, og folk fra lavere samfunnslag skreiv gjerne etter sitt eget talemål. Ikke før om lag etter et par hundre år med tilnærminger mellom flere forskjellige håndskriftnormer og boktrykkernormen kan vi altså snakke om en virkelig skriftspråksstandard i Danmark (Skautrup 1947: 177–179), dersom vi forutsetter at vi må ha en viss uniform skriftnorm for å kunne kalle det en standard.

Det er verdt å merke seg at en allmenn anerkjennelse og en fast normering av skriftnormen i Danmark ikke kom før på 1700-tallet, kanskje ikke før i 1777, da den normgivende leseboka *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* av Ove Malling kom ut i skolen (Skautrup 1953: 163). Det er for øvrig ganske oppsiktsvekkende at det blei vedtatt at undervisninga skulle følge denne normen allerede i 1775, to år før boka kom ut (Torp og Vikør 2003: 121).

Til tross for denne retningsgivende boka var det fortsatt en del usikkerhet rundt ortografien, og rettskrivingsdebattene florerte utover på 1800-tallet (se Skautrup 1953: 161–180). Likevel fantes det en viss konsensus om skriftspråksnormen før dette, for det var bibelortografien som var retningsgivende (Skautrup 1953: 179). Vi kan således si at Danmark fikk begynnelsen til et standardskriftspråk i 1550. Dersom vi derimot vil forutsette en videre konsensus rundt normen, og en større grad av uniformitet, kan vi anslå 1700.

En økende skriftkultur, særlig gjennom innføringa av allmennskolen, må ha vært sentralt for anerkjennelsen av det danske standardskriftspråket. Pålagt undervisning for alle barn fra 7–14 år blei innført i Danmark i 1814 (Skautrup 1953: 70). Ikke før på begynnelsen av 1800-tallet kan vi kanskje derfor si at det danske skriftspråket mer eller mindre kan kalles en *allmenn* skriftspråksstandard.

7.2 Eksoglossiske skriftspråksstandarder

Som i England fantes det eksoglossiske skriftspråksstandarder i Danmark som hadde sentrale posisjoner som skriftspråk helt opp til starten av 1800-tallet. I skoleverket var latin dominerende fram til starten av

1700-tallet, men med latinskolenes nedgang på 1700-tallet til fordel for allmueskolene, mister latin etter hvert sin sentrale posisjon. Latin blir til slutt erstatta av dansk som skolefag i latinskolen i 1775 (Skautrup 1953: 111). Latinen mista fort fotfeste også innafor høyere utdanning i løpet av starten av 1800-tallet (Skautrup 1953: 129), og dansk tok gradvis over som vitenskapens og teologiens språk.

Utafor skoleverket sto ikke latin like sterkt i alle sammenhenger, for etter reformasjonen blei sentrale, særlig religiøse, bøker trykt på dansk (som Christian IIIIs bibel). Dette er til forveksling likt den engelske språksituasjonen der engelsk var en viktig del av det nasjonale prosjektet i skolen.

Det var altså tydelig at morsmålet dansk kom til å ta over som det dominerende skriftspråket i flere domener framover, både av praktiske og nasjonale grunner, noe den danske presten Jacob Nicolai Wilse påpeker om forholda i København i 1776 i sine *Reise-lagttagelser*:

1766 og 67 kom jeg atter; da skulde alle dandse, og enhver vilde paa Masqverade. 1776 dandsede man sieldnere, men læste desmere, og det paa Dansk, da de undenlandske Sprog hidtil havde næsten fortrængt det danske; Patriotisme krydrede Conversationerne, og man begyndte at føle sig selv (Wilse 1792: 67).

Av andre fremmedspråk hadde særlig tysk en sentral rolle helt fra 1544 (Skautrup 1947: 165). Under Fredrik IV (1641–1730) og Christian VI (1699–1746) var hoffspråket nesten utelukkende tysk. I tillegg var tysk brukt i presse, på universiteter og i militæret, og til og med folk fra lavere klasselag kunne snakke og forstå tysk (Skautrup 1953: 23). Fransk var også brukt i Danmark, men hadde ikke det folkelige elementet som tysk hadde. Det franske språket hadde derimot en sterk posisjon som motespråk hos sosieteten (Skautrup 1953: 133–134 og 137). Christian Wilsters hyllingsdikt til Ludvig Holberg fra 1827 kan si oss noe om den lagdelte språksituasjonen i Danmark på 1600- og 1700-tallet:

Før var der knap skreven paa dansk en Bog,
Som ret kunde Hjerterne hue,
Kun Eventyr, brugbart i Kakkelovnskrog,
Kun Vise til Spinderskens Stue
Hver Mand, som med Kløgt gik i Lærdom til Bund,
Latin på Papiret kun malte,
med Fruerne Fransk, og Tysk med sin Hund,
og Dansk med sin Tjener han talte (sitert i Henriksen 1976: 15).

Årsaken til den relativt seine utbredelsen av et dansk, og et engelsk, standardskriftspråk, har nok delvis med den sentrale posisjonen til eksoglossiske standarder å gjøre. Purismen kom til Danmark fra Tyskland omkring 1740 (Vinje 1978: 56–57), noe som nok gjorde sitt til at de eksoglossiske standardene kom til å miste sine dominerende posisjoner.

7.3 *Det danske danna talemålet 1500–1800*

Skautrup peker på at det allerede i reformasjonstida (1500–1600) skimtes en begynnelse for det danske danna talemålet. Han nevner riktignok at det antakelig var antydning til dette tidligere også, men sier at «således som sprog- og samfundsforholdene havde udviklet sig, må de nu have været følelige» (Skautrup 1947: 190). Han utdyper dette videre:

Bonden i sit grandelav og herrefogden i sin tingkreds behøvede ikke at ændre mål for samkvemets og forståelsens skyld, men den dialekttalende mand kunde ikke nu gøre fyldest i administrationen eller en offentlig institution uden for sin hjemegn, med mindre han afstod fra det stærkest lokalt prægede i sit sprog og i stedet for stræbte hen imod en talesprogsform, som måtte være forståelig og kurant i videre kredse (Skautrup 1947: 190–191).

Den kommende riksspråksnormen er lite fast på 1500- og 1600-tallet, men basisen består av københavnsk-østsjællandske trekk (et Øresundsmål) (Skautrup 1947: 191). Korrekthetsidealet er derimot tydelig mot slutten av 1600-tallet, og det er åpenbart at både skriftspråket og sosiolekten høgkøbenhavnsk, i motsetning til de lavere klassenes lavkøbenhavnske dialekt, er grunnlaget for dette normidealet. Dette er klart presisert av grammatikeren Henrik Thomas Gerner:

Jeg giver det vel mact at alle Dialecter i vort Sprock er Danske / men icke alltid ret oc zirlig Danske; (*) Oc derfor skal de lære af dem / som endten er fødte i Hovedstaden / af ret Danske Forældre / eller oc er oplærde i Hovedstaden oc ved Academiet (Gerner 1690: 30).

Det er tydelig at vi har med en sosiolekt å gjøre, og Gerner gjør det også klart at varieteten oppfattes som overregional:

Det Sprock som vi nu taler om / er det beste Sprock / rensed fra alle Dialecter: Thi vi vil verken tale eller skrive / Tydsk / Skaansk / Fynsk / Norsk / Svensk / Islandsk meget mindre blande vor Skrift med nogle eller alle (Gerner 1690: 30).

Han nevner også at det er tilsvarende med «Jydsk», og til og med «Siæl-landsk», som jo er utgangspunktet for den omtalte varieteten. Det vil si at han mener at varieteten har løsrevet seg fra sitt dialektale opphav. Dette er det danna talemålet, nærmere bestemt en *danna dagligtale*, en varietet som kunne brukes i omtrent alle sosiale kontekster. Denne varieteten inneholdt fortsatt en del variasjon på 1600-tallet ettersom flere og flere etter hvert fikk denne varieteten som morsmål.

Et slags danna talemål har altså eksistert i enkelte kretser helt siden 1500-tallet, kanskje også før, men variasjonen var her stor og dialektinnslaga var mange. I tillegg skygga de eksoglossiske skriftspråksstandardene, hovedsakelig latin og tysk, for etableringa av et dansk standardskriftspråk og standardtalemål. Men ettersom det danske skriftspråket fikk en sterkere posisjon, har sosialt prestisjetunge talemålstrekk spredt seg til flere kretser, og vi har etter hvert fått et mer ens danna talemål. Det danna talemålet formes altså i vekselvirkningen mellom skrift og tale. I tillegg må økt urbanisering ha ført til at flere fikk direkte kontakt med det danna talemålet, noe som etter hvert førte til et overregionalt standardtalemål.

7.4 Den danske høgtidstalen

På 1700-tallet finnes det flere kilder til språkstrukturen til det danske danna talemålet, blant annet det tidligere nevnte manuskriptet *Gl. kgl. Saml. 789*. Talemålsnormen er nå litt mer fiksert på grunn av den stadig strammere skriftspråksnormen, men det finnes fortsatt en del variasjon og dialektale innslag (se Skautrup 1947: 332–358). Nå som skriftspråket er mer uniformt, legges også grunnlaget for at et lese- og talerstolspråk skulle oppstå.

Denne leseuttalen må forstås som et talemål som med utgangspunkt i den danna dagligtalens talemålsgrunnlag fungerer som en leseuttale av skriftspråket. På prekestolene hadde det nok også før blitt talt ganske nært skriftspråket, men talemålsgrunnlaget kunne her være prestenes egen dialekt og således føre til mye variasjon. Etter at det danna talemålet blir mer ens og mer anerkjent av ei videre gruppe av språkbrukere (men fortsatt hovedsakelig de øvre klasselaga), kan leseuttalen få en mer ens-arta uttale. Denne varieteten kan kalles en *høgtidstale*. Først fra ca. 1700 kan vi derfor si at den danske høgtidstalen utgjør en egen varietet.

Denne varieteten bekreftes blant annet av DG, som peker på at den uttalen som han skriver etter, er en uttale som kan høres i det han ofte omtaler som «den lævende tale», og ikke i «bøgsprøget» eller «efter talen med dens bøgstaver», altså høgtidstalen (sitert i Henriksen 1976: 375). Det er likevel fortsatt viktig at skriftspråket er et ideal:

[...] den fornemste og nu allene rette Dansk, det er det sprøg vi alle Danske mend i hvad underliggende provvins vi end er av, skal og bør bruge i al vor tale og skrift, og det er det sprøg som vi alle nu søger efter og gjør os umage for (sitert i Henriksen 1976: 398).

Matthias F.G. Bøgh (sitert i Skautrup 1953: 214) understreker i 1822 at «rigtig Dansk» er et kunstig språk som «høres ingensteds i daglig Tale». Den mest bokstavrette uttalen, høgtidsspråket, blir altså tillagt høyere status enn den danna dagligtalen. Årsaken til dette er at denne varietetten ligger nærmest skriftspråket.

Til tross for dette var det nok lite påvirkning fra høgtidsspråket på andre varieteter. Dette kom trulig av at det hadde indeksikalske verdier som pekte sterkt mot formalitet og høgtidelighet, og at det derfor blei for stivt og høgtidelig til å kunne bli brukt i dagligtalen.

«Dæd är naturlixt» (les: [dæt ε:r natu:rlixt]) innleder Georg Brandes et opptak fra 1913 (Pedersen 1997: 237). Det var derimot neppe mange som mente at det var talemålet hans som var «naturlixt» i dette opptaket. Kanskje var en slik uttale den mest konvensjonelle stilen ved opplesning og i foredrag og taler, men det kan umulig vært naturlig i noen andre sammenhenger. Høgtidstalen var altså sterkt domenebegrensa og hadde liten påvirkningskraft på dagligtalen. Anerkjennelsen av både dialekt, høgtidstale og danna dagligtale var klar i samtida (se også Torp 2005):

I ethvert ved Skrifter dyrket Tungemaal findes en tredobbelt Udtale. Annerledes taler den gemene Mand Ordene ud, hvilke han ikke har lært af Skrifter, men allene ved den muntlige Tales Overleverelse [dialekt]. Anderledes er den Velopdragnes Udtale i det borgerlige Liv [danna dagligtale]; og atter annerledes den offentlige Talers [høgtidstale] (Jacob Baden 1785 sitert i Pedersen 1997: 239).

Vi så ovafor at DG også anerkjente denne forskjellen, og i seksjon 2.1.3 så vi at også Bredsdorff skilte disse varietetene.

På 1800-tallet økte den muntlige offentligheten i Danmark, og nye sosiale grupper som i utgangspunktet bare brukte dialekt, tok nå i bruk høgtidsspråket. Den danna dagligtalen var derimot fortsatt forbeholdt høyere sosiale grupper (Pedersen 1997: 241). Siden språkvarietetene blei brukt i så forskjellige domener, kan vi snakke om en *dialektal diglossi*, altså en situasjon der høgtidstalen blei brukt i formelle og autoritative kontekster (høgspråk) og dialekt eller danna dagligtale i dagligdage kontekster (lavspråk) (ei drøfting av termen diglossi finnes i Deumert m.fl. 2009: 38–40).

Det er vanskelig å si konkret *når* en varietet dannes, og når den eventuelt forsvinner, for det er svært glidende overganger her. Leseuttaler av skriftspråket har trulig eksistert siden en standardskriftnorm ble etablert, sjøl om det da ikke fantes noen utbredt konvensjon for opplesing. Særlig kan etableringa av en varietet ta mye lenger tid når ikke et utbredt og omfattende kommunikasjonssystem finnes; uten tilstrekkelig kontakt mellom språkbrukere kan ikke en enighet om språknormene finne sted. Men ved økende bruk av skriftspråket gjennom bøker og økt lese- og skriveopplæring kan en si at normgrunnlaget fastsettes i større grad enn tidligere, noe som ender med at varieteten blir overregional.

7.4 *Det danske danna talemålet 1800–2000*

Når en brukte den danna dagligtalen på 1700-tallet, kunne en tillate seg en del friheter med hensyn til dialektale og folkelige innslag. Den danske teologen og professoren Erik Pontoppidan nevner uttaleformer som *jellicke*, jeg vil ikke, *kantucke*, kan du ikke, *Jer*, eder, *Sae*, sagde, *Beer*, beder, *Gier*, giver, og *Præcke*, prædike (sitert i Skautrup 1947: 333). Høgtidstalen holdt seg på ei annen side relativt uniform. Gjennom den stigende språklige offentligheten og den utvida skoleundervisninga på 1800-tallet skjedde det derimot igjen ei skriftspråkstilnærming av den danna dagligtalen (Skautrup 1953: 182).

Disse skriftspråksrestitusjonene kan ha årsak i at den danna klassen følte et økende behov for å distansere seg fra den voksende arbeiderklassen som flytta til byene under den industrielle revolusjonen på 1800-tallet. I tillegg kan det være et forsøk på å distansere seg fra bondestanden. Bondestanden gjennomgikk nemlig en frigjøringsrevolusjon i tida rundt 1800, noe som gjorde at bonden i økende grad kunne hevde seg politisk, økonomisk og sosialt (Skautrup 1953: 74).

Det er derimot viktig å forstå at det ikke er før på 1900-tallet at det alminnelige folket, og ikke bare den danna klassen, begynte å konvergere mot og ta i bruk det danna talemålet i *dagligdagse* situasjoner (jf. Skautrup 1953: 182). Skoleelever lærte på 1800-tallet mest leseuttalen, altså høgtidsspråket, noe som førte til at deres naturlige talemål, dialektene, ikke blei påvirka mot et danna talemål i særlig stor grad (Skautrup 1953: 215). Kanskje kan vi derfor si at det danske standardtalemålet ikke kan sies å være en realitet før rundt 1900.

Den danske språkforskeren Inge Lise Pedersen mener at utvidelsen av den muntlige offentligheten i Danmark førte til at dagligtalen konvergente mot høgtidstalen i siste halvdel av 1800-tallet (Pedersen 1997: 244). Det kan være vanskelig å si i hvor stor grad dette stemmer, for i mange tilfeller kan det være problematisk å skille mellom konvergens mot skriftspråket og konvergens mot høgtidstalen.

Et argument for at høgtidstalen har påvirket dagligtalen, er at det var høgtidstalen som fungerte som opplesningsuttale av skriftspråket. Høgtidstalen var altså den fonetiske realiseringa av skriftspråket – det var den som sto for korrespondansen mellom fonem og grafem i det danske skriftspråket. I skolen lærte en å lese slik, og i taler og foredrag hørte en denne uttalen. Skriftspråket og høgtidstalen hører altså på mange måter sammen som normidealer.

Utvida undervisning og språklig offentlighet kan ha ført til at dette blei mønsteret også i dagligtalen. Middelklassens hyperkorreksjoner som følge av et ønske om å hevde seg sosialt, kan ha vært avgjørende for ei slik utvikling. Slik hyperkorreksjon er bekrefta av flere sosiolingvistiske undersøkelser (Pedersen 1997: 244). Dette førte igjen til et enda mer overregionalt (i snever betydning) syn på det danske standardtalemålet fra rundt 1900 – folk slutter etter hvert å oppfatte standardtalemålet som københavnsk (Pedersen 1997: 244).

Etter hvert viker altså høgtidsspråket til fordel for det danna talemålet. Dette har nok å gjøre med den økende språklige offentligheten, særlig den som fulgte de sosiale endringene etter den industrielle revolusjonen – «middelklassifiseringa» av befolkninga, så å si. Kanskje har det likevel i første omgang å gjøre med at høgtidsspråket og det danna talemålet konvergerer mot hverandre og blir ett. Etter hvert bidrar også den økende folkeligjøringa, demotiseringa, av standarden til dette. Fra siste halvdel av 1900-tallet og fram til i dag tas blant annet flere trekk fra den lavkøbenhavnske dialekten opp i den høgkøbenhavnske standarden (Pedersen 2003: 25). Dette kommer jeg derimot ikke til å problematisere eller drøfte noe nærmere, for dansk talemål påvirker ikke lenger norsk talemål etter 1800-tallet.

Til tross for denne folkeligjøringa hevder Skautrup at skriftspråksrestitueringa fortsetter på første halvdel av 1900-tallet (Skautrup 1968: 82). Dette kan være nok et tegn på at skriftnormen i visse tilfeller er den mest ideelle normen å strekke seg etter i talemålet, og illustrerer godt skriftspråkets normerende makt. Men det bør bemerkes at det finnes uenigheter om det i det hele tatt var en skriftspråksrestituering på starten av 1900-tallet (for eksempel Brink og Lund 1975: 738), men siden dette ikke er innafor tidsrommet som jeg fokuserer på i denne oppgava, lar jeg det i hovedsak ligge her. Jeg vil bare kort bemerke at siden det danske danna talemålet (likt det engelske) har fjerna seg så mye fra skriftspråket, kan vi i hvert fall ikke snakke om noen *avgjørende* skriftspråksrestituering etter 1900.

Som vi nå har sett, har det gjennom historia vært ei vekselvirkning mellom det danske danna talemålet, dialektene det er bygd på, det danske skriftspråket og høgtidsuttalen som bygde på dette.

8 Det danna talemålets historie i Norge

I sterk kontrast til for eksempel England og Danmark hadde ikke Norge et velutvikla maktsentrum før Kristiania fikk en stadig mer sentral posisjon etter unionsoppløsninga i 1814. Dette har sjølsagt hatt konsekvenser for standardspråksituasjonen i Norge. Dansk var skriftspråket i Norge, særlig fra omkring 1600 (Torp og Vikør 2003: 120). Norge fikk ikke et eget norsk skriftspråk før Ivar Aasen la grunnlaget for landsmålet på midten av 1800-tallet, men dette var jo ikke et norsk skriftspråk som tok utgangspunkt i et danna talemål, men i mange av Norges dialekter. Likevel hadde vi ett eller flere danna talemål i Norge, der særlig det som fantes blant de øvre sosiale kretsene i Kristiania har fått mye å si for språkutviklinga her til lands.

Det var nok ikke bare skriftspråket som vi arva fra Danmark – antakelig har de talespråklige praksisene i det danna talemålet i Danmark også hatt innvirkning på talemålet til den norske overklassen. Vi kan, i likhet med Danmark, skimte flere varieteter av det danna talemålet på 1800-tallet, ikke bare varieteter som skiller seg ved domenebruk (dagligtale og høgtidstale), men varieteter som var geografisk betinga. Vi kan i hvert fall regne med et danna talemål i Trondhjem, Kristiania og Bergen på den tida, men det er altså talemålet i Kristiania som jeg vil undersøke i denne avhandlinga.

8.1 Presteskapet og preakenspråket

Den gamle norske adelen hadde fram til 1536 bestått nesten utelukkende av nordmenn (Rian 2003: 20). Etter norgesparagrafen i 1536, da Norge offisielt blei underlagt Danmark, var det derimot en nedgang i den norske embetsstanden. Fra 1536 og til eneveldet i 1660 kom det et stadig økende tilsig av danske adelsmenn til Norge, både opphøyde av kongen og inngifta i norske adelsfamilier, kanskje spesielt på grunn av den dårlige økonomien til den norske adelen på den tida (Rian 2003: 22–30). Prester var stort sett danske, og latinskolene fikk mange danske lærere (Rian 2003: 35).

En kan av dette med stor sannsynlighet slutte at det danna talemålet i Norge fra 1536–1660 var dansk. Dette var kongens og størsteparten av embetsstandens språk på den tida, og var nok ansett som det mest korrekte. Norske prester må antakelig ha retta seg noe etter dansk uttale, særlig på 1600-tallet, for prestene fikk etter hvert utdannelsen sin av danske lærere på latinskolene eller på universitetet i København (Rian 2003: 34), og de må derfor ha kjent til noen elementer i dansk uttale. Før 1537 fikk de norske prestene riktignok opplæring i nordtyske læresteder, noe som fortsatte utover på 1500-tallet (Rian 2003: 34). Likevel var det danske innslaget størst i byene og i utdanningssystemet (Rian 2003: 35),

noe som må ha ført til en danskspråklig dominans hos de danna klassene i Danmark-Norge fram til 1660.

Mye kan derimot tyde på at det var dialekten til de norske prestene som utgjorde hovedgrunnlaget for opplesinga av det danske skriftspråket i prekener på landsbygda. De norske prestene var i hovedsak spredt rundt i bygdesamfunna i Norge, og da var det jo vanlige bygdefolk med dialekt som skulle høre på. Dermed var det vel heller ikke noe avgjørende poeng for prestene å rette seg etter den danske uttalen, i den grad de mestra den.

I byene var på ei annen side de fleste prestene danske, og «riktig» dansk leseuttale, om enn noe farga av forskjellige dialekter, blei nok her standarden for prekener. I tillegg dro flere og flere norske prester til København for å studere (om enn bare for ei kort stund) for å kunne konkurrere med de danske prestene om prestestillingene i Norge (Rian 2003: 48). I København må de derfor ha lært seg en del dansk. Det norske elite-miljøet utgjorde faktisk ca. 1/3 av studentene i København omkring 1700 (Rian 2003: 56). Utafor autoritative og formelle kontekster blei nok hver manns egen dialekt benytta.

I 1660 blei eneveldet innført med et kupp, og Norge blei i praksis litt mer likestilt med Danmark. Den norske adelen fikk flere nøkkelstillinger, og den danske dominansen avtok (Rian 2003: 35–37). Fra 1720–1814 var danske prester en minoritet i Norge og utgjorde bare en fjerdedel av de geistlige (Rian 2003: 39).

I takt med at den danske adelen i Norge blei redusert, kunne en kanskje slutta at norsk talemål kunne fått en høyere status, men slik gikk det nok ikke. Det danske innslaget i embetsstanden hadde satt sterke spor ved slekts- og nettverkstilknytninger til Danmark, i tillegg til at skriftspråket fortsatt var dansk. København var fortsatt Danmark-Norges kulturelle sentrum og var sterkt tilknytta den norske embetsstanden på flere måter (Rian 2003: 43).

8.2 Høgekøbenhavnsk i Norge

Vi har sett at det danske danna talemålet blei mer uniformt på 1700-tallet, og latin og tysk måtte vike for dansk blant annet fordi den nasjonalspråklige bevisstheten økte (jf. for eksempel Gerners sitater). I takt med dette vokser også den danskspråklige bevisstheten i Norge, og det er stor motstand mot norvagismer i både tale og skrift (Rian 2003: 43).

Conradine Dunker forteller en del om språkkulturen hos Kristiania-sosieteten i første halvdel av 1800-tallet. Dunker hadde danskfødt far og ei mor med danske aner og må ha kjent til riktig dansk uttale ganske godt. Hun kom fra det hun sjøl kalte Kristianias «beaumonde» (Wiggen 2004: 10), altså de høyere, eller bedre, kretser. Flere steder omtaler hun til

og med sitt eget språk som dansk og nevner at hun omgås flere dansker: «Jeg var vant til at høre tale dansk, min Fader og alle Embedsmænd ved Tolden vare danske, selv vor Pige var dansk, [...]» (Wiggen 2004: 9).

Det kommer også klart fram flere steder at hun ikke alltid kjenner like godt til folkemålet i Kristiania, og at hun i hvert fall ikke benytter denne dialekten til hverdags. Hun legger heller ikke skjul på at hun synes Kristiania-dialekten inneholder latterlige og udanna elementer:

Han [General Stricker] morede sig med at dyrke Kartofler [i Gamlebyen i det Huus, vor Fader havde bygget], og jeg vidste ikke, om jeg skulle lee eller græde, da jeg hørte Tjeneren sige: «Hr. General! her er en Mand, der vil kjøbe et Fjerdingkar Pottes» (sitert i Wiggen 2004: 15).

Det kommer for øvrig også fram at hun synes at sosieteten i Trondhjem ikke snakka så danna som dem i Kristiania (Wiggen 2004: 19). Dette kan tyde på at de regionale forskjellene mellom ulike danna talemål var åpenbare og sosialt markerte.

Men hva slags språk snakka Conradine Dunker egentlig? Dattera hennes, Vilhelmine Ullmann (1816–1915, født Dunker), forteller noe om forholdet mellom dansk og norsk språk i hennes ungdomsår (spesielt forteller hun om språket på teaterscenen). Hun skriver også noe om språket til mora:

I Haandarbeidstimerne rykkede vi sammen om den, som havde et Eventyr at fortælle. Eventyrene var de samme og Fortællemaaden netop den, som Moe og Asbjørnsen siden bragte i Form med ægte Kunst. Mor, som aldrig knoted, talte også rent Maal med fuld, bred Udtale, naar hun gjentog for mig Rægler og Visestumpe, som hun huskede fra sin Barndom. Ellers var hendes Tale korrekt dansk (Ullmann 1903: 34).

Når Ullmann sier «rent Maal med fuld, bred Udtale [uten knot]», må vi vel anta at det siktes til Kristiania-dialekt. Men vi har sett at Dunkers kjennskap til dialekten i Kristiania var sterkt begrensa, og vi kan tolke utsagnet ovafor dit hen at Dunker kun kjente til enkelte regler og viser på denne dialekten, uten at hun brukte, eller kunne bruke, den i andre situasjoner. Ullmann påpeker også sin egen «tykke Uvidenhed i norsk Sprog» (Ullmann 1903: 47). Det språket Dunker og dattera hennes brukte, var nok danna dansk dagligtale, altså høgkøbenhavnsk.

Det har blitt hevda (blant annet i Vinje 1978: 84) at Ullmann har fortalt at hun og mora brukte dansk i formelle kontekster, mens de brukte norsk

i dagligtalen. Men ingen av uttalelsene til Dunker eller Ullmann tyder på at de verken kjente til eller satte særlig pris på det norske språket. At Dunker kunne gjengi noen regler og viser på Kristiania-dialekt, betyr ikke at hun beherska varietetten i andre sammenhenger.

Alt dette tyder på at dansk talemål, i hvert fall fram til starten av 1800-tallet, hadde en sentral posisjon hos Kristiania-sosieteten. Vi kan regne med at enkelte nordmenn som snakka med dansker, forsøkte å konvergere mot den danske uttalen. Slike forsøk må ha ført til en slags dansk-norsk danna dagligtale, men trulig var dette mest individuelle forsøk på konvergens og kan således ikke sies å utgjøre en egen varietet før mot slutten av 1700-tallet. En varietet som derimot tidligere blei avgrensa og anerkjent som en egen varietet, var høgtidstalen.

8.3 Kristian Kølle og høgtidstalen

Fra 1650–1814 var det en økende dansk innflytelse på norsk danna talemål (Vinje 1978: 27), antakelig i forbindelse med at det danske skriftspråket fikk en stadig sterkere posisjon. Flere kan lese og skrive, konfirmasjonen blir innført i 1736, dansk tar over for latin i allmueskolen i 1739 og latinskolen innfører dansk i 1775 (Vinje 1978: 74).

Den danske purismen og de danske grammatikkene bidrar til at det danske danna talemålet blir mer uniformt og til at norske elementer avvises som gyldige innafor danna kretser i Norge. I tillegg må stadig flere ta i bruk en dansk leseuttale (høgtidstale) på grunn av økt undervisning i det danske skriftspråket. Dette er nok avgjørende for at et høgtidstalemål i Norge blir danna med bakgrunn i det danske skriftspråket.

På grunn av skriftspråksstyrkinga i andre halvdel av 1600-tallet er det nærliggende å tru at en slik varietet blir mer stabil på starten av 1700-tallet, og det er dette språket Kølle baserer rettskrivinga si på. Kølle påstår at dette språket er «den almindelige Udtale»:

Dog synes dæt væl rigtigst, hælst i vårt Spræg, vor Bogstaveringen kæmmer dæt tæmelig⁴ nær, at skrive æfter dæn almindelige rigtigste Udtale, vilket ær en så ligefræm Regel, at dæn fær svarer sig sælv hos en vær.

Rettskrivinga til Kølle møter kritikk i 1796 av «en Frihedens og Sandhedens Ven» (J.J. Vangensteen) i *Norske Intelligens-Sedler (NIS)* nr. 35 (Vangensteen 1796a). Kritikken skyldes tilsynelatende en misforståelse. Vangensteen kritiserer nemlig (feilaktig) Kølle for at han mener at alle skal få skrive slik de snakker – alt fra opplendinger og jyder til lespende og stammende. Det kan nesten virke som om Vangensteen bare har lest

---

4 <m̃> står her for lang [m:].

utdrag av Kølles rettskrivningsprinsipper, for Kølle skriver i klartekst at det er den «almindelige Udtale» som er forbilde for den ortografien han bruker.

Denne standarduttalen som Kølle sikter til, er helt klart en høgtidstale, noe som kommer fram av Kølles svar til Vangensteen i *NIS* nr. 37 samme år:

De almindelige Ord, som [såm] man da skal betjene sig af [av], ær de, såm får det [dæt] meste høres på Prædikkestolen, eller i andre affentlige [åffentlige] Taler, æller af [av] fårnemme åk studerede Fålk, når de taler mæd Beskjedentlighed [Besjedentlighed] (Kølle 1796).

I et svar til Kølle i *NIS* nr. 39 kommer det for øvrig fram at det er estetiske hensyn som egentlig er grunnen til at Vangensteen kritiserer Kølle: «De taler om Vellyst for vore Oren; men kan „en alt får skrælende Kjirke-Musik åk Sang av Åre-Værket” nogensinde blive behagelig for vore Ojen og Oren?» (Vangensteen 1796b).

Det tyder på at det er et domenespesifikt høgspråk som Kølle baserer rettskrivinga si på, et språk som for det meste blir brukt på prekestolen, i formelle taler eller som høflighetsspråk. Dette innebar tilsynelatende litt flere domener enn den danske høgtidsvarieteteten, antakelig fordi det på 1700-tallet ikke eksisterte noen norskbasert danna dagligtale i Norge.

Kølle mener også at «Præsterne til Fjelds i Norge, de i Jylland åk de i Kjøbenhavn, bruge de samme Ord at prædikke med [mæd], åk fårstjæs ligevel på de Stæder, ihvor [ivor] fårskjellig end deres Dialecter er» (Kølle 1796). Han setter altså mer eller mindre likhetstegn mellom det norske og det danske høgtidsspråket. Som vi skal se seinere, stemmer ikke dette like godt på alle punkter. Likevel må Kølle ha hatt ganske god kjennskap til dansk talemål, og det er ikke helt feil å si at det danske og det norske høgtidsmålet i hvert fall er *tilnærma like* hverandre.

Kølle har også blitt kritisert fra dansk hold, nemlig av J.K. Høst i *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger* nr. 29 (Høst 1796: 461–462). Han innleder med å kalle rettskrivinga til Kølle spottende for norsk-dansk, og bekrefter således at det er en viss forskjell mellom dansk og norsk danna talemål. Kølle svarer med korrekt dansk ortografi i *NIS* 1797 nr. 31 (seinere også trykt i *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger* 1797 nr. 526, s. 784 f.) og avviser termen *norsk-dansk*: «Norsk – Dansk! Hvad for et Sprog i vore Dage? Mon beskjedentlige Norske bruge et urigtigere Sprog end Danske? Ney, ney. [...] I Skriftet findes ikke norske Dialect-Ord» (Kølle 1797).

Kølle latterliggjør også Høsts overdrevne bruk av fremmede ord og påpeker at det er typisk dansk å bruke en slik stil (mon tro enkelte dansker blei sett på som litt snobbete av Kølle?). Han forklarer for Høst hvilke regler han følger og påpeker at «Enhver, som tale [sic] offentlig, bør da fornemmelig bruge de almindelige rigtige Ord, og ey i fine offentlige Taler indføre saadanne Ord, som allene henhøre til en vis Dialect, eller han selv har vænnet sig til etc.» (Kølle 1797).

Høst har, liksom Vangenstein, også misforstått Kølles intensjoner og argumenterer med at ei slik rettskriving hadde ført til like mange skrivemåter som det finnes dialekter, menneskeklasser, (sosiale) kretser, og til og med kanskje like mange som det finnes individer (Høst 1796: 462).

Anmeldelsen er sylrig og sarkastisk, og den viser at det er sterke følelser i sving. Høst vil «fraraade Hr. Forf. ved slig Særhed, at berøve sig de, mueligen faa, Læsere, hans Værk ellers maaskee kunde have faaet» (Høst 1796: 462) og føyer til noen opplysninger om Kølle til slutt der han misbruker noen av Kølles uttalelser og redegjør for leseren hvordan Kølle ikke fikk prestestilling i København og måtte ta til takke med å bli landbruker (Kølle svarer for øvrig godt på disse personlige angrepene i *NIS* 1797 nr. 31).

Sjøl om de sterke følelsene til tider kan svekke påliteligheten til disse kildene, er det tydelig at det finnes en mer eller mindre alminnelig uttale av dansk i Norge, men det er også tydelig at denne ikke er identisk med den danske høgtidstalen, sjøl om Kølle mener det. Bredsdorff påpeker derimot likheten mellom dansk og norsk i 1828: «At cultiverede Folk i Dannemark [sic, han skriver seinere Danmark] og i Norge tale og skrive netop det samme Sprog, er alligevel saa uiomodsigelig, at det næsten vilde være latterlig at fremføre Beviser derfor» (sitert i Knudsen 1862: 10). Han peker på at skriften er helt lik uansett hvor du leser den, altså kan dette tolkes som at høgtidstalene er nokså like.

Om uttalen sier Bredsdorff også dette: «At Udtalen i Norge er *noget* [min uthevelse, altså ikke *mye*] forskjellig fra den i Danmark [sic], kan ikke være nogen Grund til at antage to forskjellige Sprog; ellers maatte man og dele det Høitydske, ja maaske ethvert Sprog i flere» (sitert i Knudsen 1862: 10). Det er tydelig at han ser på norsk som en dansk dialekt.

Den danske historikeren Christian Molbech påpeker i 1855 at «Norges Talere og Forfattere bruge og dyrke det danske Sprog i Midten af 19de Aarhundrede saa nær og saa reent, som Smag, Sprogdannelse og critisk Takt medfører hos et Folk, der ikke har adskilt hverken sit dannede Tungebraal eller sin Literatur fra den danske» (sitert i Knudsen 1862: 14). Dette stemmer godt overens med Kølles karakteristikk av sitt høgspråk.

Den danske skriftspråkreformatoren Rasmus Rask bemerker at Kølles rettskriving både er filosofisk, enkel og lettlest. Likevel påpeker han at «den har blant andre også den Fejl, at den grunder sig på hans særegne Udtale, der er ganske provinsiell ligesom hans Sprog» (Rask 1826: 140). Det virker derimot som om Rask mener at de leksikalske forskjellene er de største, og han nevner eksempler som «*Vørresløshed* [...] for Skødesløshed, *en Fårsyn* [...] for et Forsyn o. desl.» (Rask 1826: 140).

Rasks bemerkninger er i tråd med Seips undersøkelse av norske ord i Kølles tysk-danske ordliste (Kølle 1774). Der finner Seip om lag 200 særnorske ord, der overhodet ikke alle er merka med en *N*, altså er de ikke alle merka som norske av Kølle sjøl (se Seip 1913). Kølle må ha følt at enkelte av orda var så naturlige at han har tatt dem som felles dansk-norske. Seinere finner for øvrig Seip 100 umerka ord til (Seip 1916: 139).

Rask nevner også et par fonologiske forskjeller: «*Sjyld* for *Skyld*, *jive* for *give*» (Rask 1826: 140). Det virker derimot som om de fonologiske forskjellene er få. Rask nevner blant annet at Kølles bruk av <e> for /e(:)/ og <æ> for /ɛ(:)/ er særdeles konsekvent (Rask 1826: 140). Likevel er det åpenbart at den norske høgtidstalen er enda mer skriftspråksnær enn den danske og således en del forskjellig fra dansk høgtidstale. Og siden skriftspråket blei sett på som det ideelle og mest korrekte språket, blei høgtidstalen i Kristiania sett på som korrekt og vakker, slik som Wilse bemerker i sine reiseberetninger: «Mund-Arten her er angennem og reen, ja det danske Sprog tales ingensteds i de danske Stater saa reent, naar man fraregner nogle faa norske Ord, som har faaet Hævd» (Witse 1790: 198).

Denne høgtidstalen finnes ifølge Wilse også blant den danna klassen (middelstandspersoner) uavhengig av geografisk distribusjon: «I Kiøbstederne og blant Middelstandspersoner paa Landet tales saa net og reent Dansk, (nogle faa Norske Ord undtagne) at det overgaaer det Danske, som tales i Danmark endog i Kiøbenhavn» (Witse 1790: 34).

Han vedkjenner ellers at språket er norsk utafør byene: «[...] i Kiøbstederne forekommer mindst af de Ord som ere blot norske, [...] men længer op i Landet er baade en stor Mængde ord og den ganske Udtale saa adskilt fra det Danske, som det Svenske er det» (Witse 1790: 34).

Det er god grunn til å stole på Wilses beskrivelser, for han var ikke bare dansk, men virka i store deler av sitt liv i Norge som prest. Vi får altså uttalelser fra en mann som kjenner godt til både det norske og det danske språket, i tillegg til den norske språksituasjonen. Dette kan vurderes som ganske pålitelig.

Det er heller ikke bare ordvalget som synes flott for Wilse, men også den østnorske prosodien:

[...] man confunderer her sielden, som i Danmark, i Tale og Skrivelse Articulus postpositivos en og et; derhos bruger Nordmanden en vis Tone eller Accent i Udtalen, hvilket han har tilføjes med Svensken, og som behager; for Danske kommer saadan Udtale halv syngende for, derimod forekommer for Normanden danske Udtale monotonisk og ligesom stødende især den jydsk (Wilse 1790: 34–35).

At det er de kondisjonertes tale det er snakk om, kommer klart fram i Wilses beskrivelse over Spydeberg, der han har noen kommentarer til språket i områdene rundt og jamfører dette med høgtidstalen i Kristiania:

Ingen Mund-Art i Riigerne nærmer sig fuldkommen til Hoved-Sproget, som bruges i Skrift, og Udtalen er adskillig, den Kiøbenhavnske er for blød, den Fynske for slæbende, den Norske i Kiøbstæderne har for mange Norske Ord, dog er Udtalen der den netteste og ziirligste; Jeg forbigaar det Norske paa Landet samt det Sællandske og Jydsk, hvoraf de sidste skurre temmelig uvandte Øren. Det Sprog de Fornemmere i Christiania tale, er baade det netteste i Udtale og nærmer sig mest til Hoved-Sproget som bruges i Skrift (Wilse 1779: 422).

Den dansk-norske høgtidstalen var altså en skriftspråksnær varietet som blei brukt særlig i formelle kontekster i Norge fra starten av 1700-tallet. Norsk dialekt eller dansk blei brukt ellers, og vi kan si at vi har med en diglossisk situasjon å gjøre. Og siden den norske høgtidsvarietetten ikke var så domenebegrensa som den danske, kunne den også etter hvert legge noe av grunnlaget for en enda mindre domenebegrensa varietet, nemlig den danna dagligtalen.

8.4 Den danna dagligtalen

I dagligtalen var det i Norge, som pekt på ovafor, fram til starten av 1800-tallet vanlig å bruke dansk innafor høyere sosiale lag, gjerne med innslag av motespråket fransk eller til tider også tysk (jf. Wiggen 2004: 29). I uformell tale var det nok ikke så vanlig å bruke høgtidsspråket, sjøl om de beretningene til Kølle og Wilse som vi så ovafor, kan tyde på at den norske høgtidstalen blei brukt i flere domener enn den danske. En kan kanskje tenke seg at dette skyldtes at Norge ikke hadde noen norsk danna dagligtale, og at de norskfødte som ville snakke «korrekt» i selskaper og til dansker, derfor brukte elementer fra høgtidstalen.

Vi hadde altså på en måte en danna dagligtale i Norge på 1600- og 1700-tallet liksom Danmark, nemlig dansk danna dagligtale. Det er nærliggende å anta at embetsmenn ellers snakka sin egen dialekt (jf. Seip 1959: 153 og Vinje 1978: 25), kanskje med enkelte forsøk på konvergens mot dansk blant de norskfødte i embetsstandens omgangskrets. Norge hadde antakelig ikke en norsk danna dagligtale før om lag 1800.

I Danmark oppstod høgtidstalen fordi den danna dagligtalen konvergente ekstra mye mot det danske skriftspråket i formelle kontekster. I Norge oppstod derimot høgtidstalen som en skriftkonvergens mellom det danske skriftspråket og både norsk og dansk tale rundt 1700. Dette var før vi hadde en danna dagligtale i Norge.

Den danna dagligtalen kan ha oppstått som ei blanding mellom skriftspråket, høgtidstalen, dansk talemål og Kristiania-dialekten på slutten av 1700-tallet på grunn av den økte skriftkulturen og innstramma av skriftnormen. Dette er ikke ulikt situasjonen i Danmark der den danna dagligtalen retta seg etter skriften og høgtidstalen på 1800-tallet. Den vesentlige forskjellen er bare at det danna talemålet i Norge oppstår i en slik prosess omkring 1800, mens det danna talemålet i Danmark blir justert i en tilsvarende prosess.

En har kanskje hatt tilfeller av konvergens mot dansk tale og skrift helt siden det begynte å komme mange danske embetsmenn i Norge, men denne uttalen har ikke vært uniform nok til å kalles en egen varietet. Med etableringa av høgtidsmålet rundt 1700 legges grunnlaget for at en danna dagligtale skal oppstå, og siden innslaget av danske embetsmenn blei mindre etter innføringa av eneveldet i 1660, blei rein dansk tale etter hvert en mindre aktuell varietet å bruke i hverdagssituasjoner. Etableringa av den norske danna dagligtalen fører også til at høgtidstalen ikke lenger kan benyttes som høflighetsspråk, men bare som talerstols- og opplesingsspråk.

Den stadig voksende norskfødte embetsstanden blei mer utdanna og mer sammensveisa i tida 1814–1884 og følte seg dermed enda mer «for-nemme» enn før (Rian 2003: 127). På grunn av disse sosiale endringene fikk embetsstanden behov for å markere sin sosiale posisjon også i dagligtalen. Dette gjorde den ved å benytte den danna dagligtalen, og ved å etter hvert distansere denne fra den norske dialekten. Knud Knudsen bekrefter diglossien hos sosieteteten på andre halvdel av 1800-tallet:

Vår „dannede“ klasse har dærimot i mangfåldige tilfæller to ut-taler, en til hverdags-bruk og en annen, som gør tjeneste, såsnart den talende træder så at sige ut av hverdags-livet, idet han gir sig til at læse højt av en bok eller hålder fri målføring (Knudsen 1876: 19).

Men sjøl om dette viser oss at det fantes en diglossi på 1800-tallet, sier det ingenting om hva dette språket til hverdagsbruk skulle være. I sammenligninga si av dansk og norsk (danna talemål) forklarer Knudsen hva han mener med *norsk språk*: «Ved Norsk forstaaes derimod her det Sprog, der som Skriftsprog og høiere Talesprog, i Modsætning til Landskabs- eller Bygdemaalene, bruges nu i vore Bøger, i Kirken, i Skolen, ved Retspleien og overhoved i vort høiere Folkeliv» (Knudsen 1862: 1). Her er det helt klart snakk om høgtidstalen, og dagligtalen nevner han i denne forbindelse overhodet ikke.

Knudsen bemerker likevel at det har vært ei gjensidig påvirkning mellom den danna dagligtalen og bokuttalen (høgtidstalen), og kommer med flere eksempler på at det han ironisk kaller for «stygge» (dialektpåvirka) uttaler har fått hevd som såkalte «fine uttaler» (høgtidstale), og motsatt. Dette gjør det klart at den danna dagligtalen ses på som en egen varietet atskilt fra den tradisjonelle dialekten og høgtidsspråket. Det gjøres her klart at det er mye variasjon og dialektale innslag i omgangsspråket til den kulturelle eliten. Eksempelene viser oss at det er snakk om en varietet som blant annet er ei blanding mellom høgtidstalen og Kristiania-dialekten, som vist i tabellen nedafor (med ordformer fra Knudsen 1876):

Dansk skrivemåte	Danna dagligtale («stygg» uttale)	Elementer fra norsk	Høgtidstale («fin» uttale)	Elementer fra dansk
Bogen	[bu:køn]	[k] og [u:]	[bo:gøn]	[g] og [o:]
Gift	[jift]	[j]	[gift]	[g]
bekymret	[beçymrət]	[ç/]	[bekymrət]	[k]
at (infinitiv-merket)	[o:]	[o:]	[at]	[at]
gået (pret. av å gå)	[got]	-	[go:ət]	[o:ə]
have	[ha:]	-	[ha:və]	[və]

sagde (pret. av <i>at sige</i>)	[sa:ə]	-	[sagdə]	[gd]
og	[o:]	-	[o:g]	[g]

Tabell 1: *Noen forskjeller mellom norsk danna dagligtale og høgtidstale*

Det er den danna dagligtalen som Knudsen foretrekker, ikke høgtidstalen. Han kritiserer den diglossiske situasjonen (Knudsen 1876: 143). Det kommer klart fram at det som Knudsen kaller «den landsgyldige norske uttale», er den danna dagligtalen. Knudsen oppfordrer den danna klassen til å forstå at «den „gode Smag“, som de skyter sig in under, slet ikke kræver, at en, som i det daglige liv allerede følger den landsgyldige tale, skal forvende dette sit mål ved fæstlige lejligheder, [...]» (Knudsen 1876: 20). Det kan ut ifra dette også tyde på at høgtidstalen i tillegg blei brukt i formelle selskaper og tilstelninger.

Etter hvert som den danna dagligtalen blir mer og mer anerkjent som korrekt norsk, mister høgtidstalen fotfeste mot slutten av 1800-tallet. Særlig mister denne varietetet offisiell støtte og oppslutning i 1878, da det blei bestemt at undervisninga skulle foregå på elevenes eget talespråk (Røyneland 2009: 11).

8.5 Nasjonale konflikter

I Norge har utviklinga av den danna dagligtalen skjedd på en litt annen måte enn i Danmark og England. En av de største forskjellene mellom den norske situasjonen på ei side og den engelske og danske situasjonen på ei annen, var nok at siden både skriftspråket og høgtidstalen ikke var utprega endoglossiske i Norge (de var i utgangspunktet begge danske), kom nasjonale verdier etter 1814 til å stå i motsetning til den norske danna dagligtalen, altså det som er grunnlaget for den norske standardvarietetet. Standardvarietetet i de fleste andre europeiske land, som Danmark og England, var derimot et viktig trinn i nasjonsbygginga.

Vi har tidligere sett at de nasjonalromantiske verdiene som blei sterkere på starten av 1800-tallet, styrka standardtalemålets posisjon i England og Danmark. I Norge var det bare sosiale grunner til at det danna talemålet sto sterkt, mens de nasjonale strømningene etter hvert kom til å stå i veien for etableringa av et overregionalt standardtalemål. Inkonsekvensen og variasjonen var mot slutten av 1800-tallet for høy (jf. Vinje 1984) til at den danna dagligtalen kunne konsolideres og oppfattes som et uniformt, overregionalt standardtalemål.

Så har vi da likevel ikke et standardtalemål i Norge? Tidligere har jeg nevnt at et standardtalemål må fungere som et normideal for hele nasjonen i standardframtvengende kontekster, i stor grad uavhengig av sosial klasse og geografisk opphav. Høgtidstalen var stort sett forbeholdt kondisjonerte mennesker og noen spesielle domener, og var derfor, til tross for at den var et tydelig normideal, ikke et standardtalemål etter min definisjon.

Den danna dagligtalen mangla fasthet og konsekvens på 1800-tallet, noe som gjorde at det var vanskelig å se for seg en enhetlig talemålsnorm. Dialektene og nynorsken gjorde også sitt til at språkvariasjon blei sett på som mer positivt enn i nabolanda våre. Dette skyldes at nynorsken og dialektene blei sett på som norsk i «genetisk» forstand etter at den historisk-komparative språkvitenskapen begynte å beskrive språkslektskap.

Men til tross for større språklig aksept har forestillinga om det korrekte språket også blitt bevart her til lands. Men denne forestillinga står mye svakere enn i for eksempel Danmark, Sverige, England og Frankrike. Kanskje kan vi si at gjennombruddet for standardtalemålet i Norge ikke skjedde før medierevolusjonen mot midten av 1900-tallet. Radio, TV og en stadig mer omfattende skriftkultur, i tillegg til økt urbanisering, økt utdanning og økt anerkjennelse av Oslo som kulturelt sentrum i Norge, kan ha ført til at den danna dagligtalen fungerer som standardtalemål litt utpå 1900-tallet og fram til i dag (til tross for økt demotisering av standarden i dag, men det blir ei annen historie).

9 Danske, svenske og norske trekk i den danna dagligtalen

Til slutt vil jeg kort gjøre rede for noen uttaler i den danna dagligtalen som ikke kan forklares ut fra Kølles tekster. Først vil jeg vise til noen uttaler i danna dagligtale på 1900-tallet som best kan forklares med påvirkning fra dansk talemål. Deretter vil jeg belyse noen former i danna dagligtale som kan tenkes å komme fra svensk. Til slutt gjør jeg kort rede for noen tilsynelatende norske trekk i den danna dagligtalen på 1800-tallet. Jeg bruker noen forkortelser for å gjøre henvisningene letter å lese: DS = dansk skrift (1800-tallet), MN = moderne norsk og ODS = Ordbog over det danske Sprog (se ordnet.dk/ods).

9.1 Danske trekk

Substantivet *Morgen* (DS) uttales ifølge Bennett som [morgæn] eller synkopert [morgn] i høgtidstalen. Dagligtalen hadde derimot [mon]⁵ som

---

⁵ Merk at når Storm angir transkripsjon i Bennetts utgave, bruker han ikke retrofleks-tegn. Brekke (1881: 18) hevder derimot at den danna dagligtalen har retroflekser i slike forbindelser, og jeg har derfor valgt å modifisere Storms transkripsjon ved å legge til retroflekser i slike tilfeller.

hilsen. *I morges* het [i morgəs] i høgtidstalen og [i morəs] i dagligtalen (Hanssen 2012: 103). Alnæs (1925) beskriver [mo:rən] og [i morəs] som korrekt uttale.

Ifølge Kølle og bokstavrett uttale skulle det hett [morgən] med [g] og kort [o]. Det het det også i den danske høgtidstalen. Men i den danske danna dagligtalen omkring 1800 het det [mo:rən] (Skautrup 1953: 190). I Kristiania-dialekten het det ikke annet enn [mora] (Larsen 1907: 50), så [mo:rən] ser ut til å komme fra den danske danna dagligtalen. Likeledes må det være med hilsenen [moŋ], som nok kan ha vært det folk oppfatta når danske folk hilste på dem i Kristiania på 1800-tallet.

En annen uttale som kan tyde på dansk påvirkning, er uttalen [hu:də] av substantivet *Hoved* (DS, MN: *hode*). Den danske høgtidstalen hadde [ho:vəð], men i dagligtalen var [ho:ðə] det vanligste (ODS). I Kristiania-dialekten var uttalen [hʉ:ə], så [hu:də] er nok påvirkning fra dansk uttale [ho:ðə] med leseuttale av <o> med norsk kvalitet [u:].

Substantivet *Bord* uttales [bu:r] og adjektivet *haard* (DS, MN: *hard*) uttales [ho:r] i norsk danna dagligtale (Hanssen 2012: 105). Kølle skriver *Bord* og *hård*, så uttalen i høgtidstalen var nok [bo:rd] og [ho:rd] med skriftspråksrestituert [d]. Sedvanlig dansk høgtidstale og danna dagligtale var [bo:r] og [ho:r] (ODS). Likedan er det med substantivet *Jord*, *Gaard*, *Ord* (DS) og andre ord med utlydende <rd>. Østlandsk har tradisjonelt tjukk *l* i disse tilfellene ([bu:ɽ], [ha:ɽ], [ju:ɽ], [go:ɽ]), så den danna dagligtalen har ikke basert uttalen sin på dialekten i dette tilfellet, i og med at den ikke har former med retrofleks. Uttalen [bu:r] og [ho:r] i den danna dagligtalen ser ut til å være dansk uttale med tilpassa norsk vokalkvalitet, slik som i tilfellet med [hu:də] ovafor.

Siden den danna dagligtalen ikke hadde tjukk *l*, må en uttale som [fʉ:l] uten tjukk *l* komme av dansk påvirkning. Kristiania-dialekten hadde [fʉ:ɽ] eller [fæʉ:ɽ] (Larsen 1907: 69). [fʉ:ɽ] kan ha vært en danskpåvirka uttale, men altså med tjukk *l*. I dansk høgtidstale het det riktignok [fu:yl], men i dansk danna dagligtale het det [fu:l] (ODS). En slik uttale tyder på at den danna dagligtalen i slike tilfeller fikk lateral approksimant istedenfor retrofleks flapp fra dansk danna dagligtale, i og med at det het [fu:gl] med [g] i høgtidstalen ifølge Kølle, akkurat som i dansk høgtidstale.

9.2 Svenske trekk

Merkverdig nok finnes det uttaler i den danna dagligtalen som faktisk passer best med svensk uttale. Om dette virkelig er lånt fra svensk, kommer jeg ikke til å drøfte her. Poenget mitt er å gjøre rede for noen uttaler i den norske danna dagligtalen som verken likner helt på norsk eller dansk, men som tilsvarer svensk uttale.

Uttalen av *barna* (MN) var vel helst [bona] i Kristiania og området rundt på 1800-tallet. Uttalen [ba:ŋa] *kommer ikke direkte fra dansk, for der het det* [bø:rnənə] (ODS). Rotvokalen kan tenkes å være analogisk fra ubestemt form entall, for det het [ba:rn] i dansk. Men a-endinga er likevel påfallende. Det er få ord som helst har a-ending i den danna dagligtalen, men *barna* er ett av dem, og *bena* et annet. Det het riktignok [bæina] i Kristiania-dialekten, men da med diftong. Høgtidstalen hadde nok [bø:rnənə], for Kølle skriver *Børn*. Uttalene [ba:ŋa] og [be:na] *ser ut til å være svenske former*.

Uttalen av *Skov* (DS) kunne være [sku:g] i danna dagligtale, og det er den fortsatt i dag. Alnæs (1925) oppfører [sko:v] som en utdødd uttale. I Kristiania var [skæu] den vanlige uttalen (Larsen 1907: 66). Riktignok het det [sku:g] i norske dialekter litt lenger nord på Østlandet, men ikke i umiddelbar nærhet med Kristiania. Uttalen [sku:g] passer derfor best med svensk uttale, sjøl om en ikke kan utelukke norsk innflytelse fra andre dialekter.

9.3 Norske trekk

Vi har sett at det danna talemålet i Norge har flere danske elementer i seg, og vi har sett noen eksempler på elementer i den danna dagligtalen som kom fra Kristiania-dialekten. Jeg hevda i kapittel 4.6.3 at den danna dagligtalen var ganske dialektprega i starten. Her vil jeg altså kort gjøre rede for noen folkemålsvarianter som holdt stand i den danna dagligtalen helt inn til siste halvdel av 1800-tallet.

Mens kanskje den eneste retrofleksen i høgtidstalen var [s], *hadde den danna dagligtalen adskillig flittigere bruk av retroflekser der* [t], [d], [l] og [n] forekom etter /r/. Dansk danna talemål hadde ikke retroflekser, så dette må være et utprega folkemålstrekk. Det het altså [sna:t], [foʃje:nə], [fæ:dʲi], [foɖømə], [ga:ŋ], [jœ:ŋə], [o:i] (årlig) og [ska:a:gøn] i den danna dagligtalen (Brekke 1881: 18–19).

Bennett nevner de apokoperte formene [ti:], [da:] og [ska:] ved sida av [ti:d], [da:g] og [skal] som mulige uttaler av *tid*, *dag* og *skal* (MN) i den danna dagligtalen (Hanssen 2012: 102–103). Tilsvarende kunne *dag* i bestemt form entall hete [da:n] og i ubestemt form flertall [da:r] (Vinje 1984: 215). Her gikk det altså an å veksle mellom den ene og den andre varianten. Det het derimot kun [gli:] og [be:] for *glide* og *bede* (DS) i den danna dagligtalen, mens det het utelukkende [gli:də] og [be:də] i høgtidstalen (Hanssen 2012: 102–103).

Vinje viser også til noen tilsynelatende dialektale former som i dag ikke er særlig akseptert i den danna dagligtalen, men som var fullt brukbare på 1800-tallet: [brøʎup], [humœ:r], [sirup] og [da:n] (MN: *dagen*) (Vinje 1984: 215). Brekke påpeker at uttalen [sirup], og for øvrig [hømær]

(*hummer*), er affektert (Brekke 1881: 37). Tilsvarende het det bare [sukər] i denna dagligtale – uttalen [sukər] var det bare dialektbrukere som brukte for å virke denna (Hanssen 2012: 106).

Sjøl om de uttalene som jeg har nevnt ovafor, er sammenfallende med Kristiania-dialektens folkemålsformer, er det viktig å ikke uten videre avfeie dansk påvirkning. Kortformen [da:] fantes også på dansk (ODS), og tilsvarende kortformer av *dagen*, *skal* og *tid* kan ikke utelukkes fra dansk dagligtale i Kristiania. I tillegg er [brølup], [humø:r], [sirup] og [sukər] helt sammenfallende med dansk denna uttale (jf. ODS). [humø:r] blei nok også uttalt med dansk kvantitet i den denna dagligtalen, altså med lang [œ:]. Dette kan tyde på at disse uttalene som før har blitt sett på som dialektale uttaler som av merkelige grunner har fått hevd i den denna dagligtalen, kan ha hatt høg prestisje fordi de kom fra dansk, ikke fra Kristiania-dialekten. Det at de var sammenfallende med dialektens former, gjorde at de etter hvert utgikk som godtatte former i denna dagligtale. Alt i alt er det altså bare retrofleksene som nokså sikkert er norsk uttale.

10 Konklusjon

Vi har i denne artikkelen sett på den historiske utviklinga av denna talemål i Norge, med ei jamføring med Danmark og England. De tre landa har en del likheter, i tillegg til viktige forskjeller, både når det gjelder skriftspråkutvikling og utviklinga av et denna talemål. Disse to henger da sammen på flere måter. Forestillinga om det «korrekte» nasjonale talemålet kommer ikke i særlig grad før et nasjonalt skriftspråk har blitt veletablert. Men likevel må vi jo ha et talemål med prestisje som kan være utgangspunkt for denne skriftspråksnormen. Så hva kom først – skriftspråket eller det denna talemålet? Svaret er *det denna talemålet*, men som jeg har nevnt, blir ikke dette talemålet en nasjonal standard før skriftspråket er etablert og sosial og geografisk mobilitet øker.

Til slutt så vi på et utvalg språktrekk fra det norske denna talemålet som ikke umiddelbart kan forklares som «dansk skrift i norsk munn»⁶. Her ser vi at også dansk *tale* må ha hatt en viss sosial prestisje og status i Kristiania. Som sjølveste Knud Knudsen har sagt:

Når vi nu sommesteds læser lyden æ, der boken skriver e, læser j, der boken har g (gj, hj) o. s. v., hvem eller hvad er det da, som får os til i talen at avvike således fra det foreliggende skrevne, til hvert øjeblik at gå vår egen vej, uten at bry os om, hvad boken siger eller like som lægger os i munnen? Jo, det er noget, som ligger

---

6 For en grundigere analyse av språktrekk i dansk og norsk denna talemål 1750–1850 se Haraldsrud 2012.

utenfor boken, og som vi fører med os til den, idet vi gir os ifærd med at læse (Knudsen 1876: 10).

Og hva er dette mystiske som ligger «utenfor boken»? Jo, talespråket.

Litteratur

- Akselberg, G., Mæhlum, B., Røyneland, U. og Sandøy, H. 2003, *Språkmøte: Innføring i sosiolingvistik*, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Alnæs, I. 1925. *Norsk uttaleordbok*, 2. utg., Aschehoug, Kristiania.
- Bennett, T. 1874, *A Selection of Phrases for Tourists Travelling in Norway*, 3. utg., Christiania.
- Braunmüller, K. 1998, *De nordiske språk*, Novus, Oslo.
- Bredsdorff, J.H. 1817, *Prøve af en efter Udtalen indrettet dansk Retskrivning*, Gyldendal, København.
- Brekke, K. 1881, *Bidrag til dansk-norskens lydlære*, trykt hos W.C. Fabritius, Kristiania.
- Brink, L. og Lund, J. 1975, *Dansk rigsmål: lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*, bind 1 og 2, Gyldendal, København.
- Deumert, A., Leap, W.L., Mesthrie, R. og Swann, J. 2009, *Introducing Sociolinguistics*, 2. utg., Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Desiderius (pseudonym) 1796, «Angaaende Retskrivning», i *Norske Intelligens-Sedler No. 46: Onsdagen den 16. November 1796*, Kristiania.
- Gerner, H.T. 1690, *Epitome philologiae Danicae, eller Et kort Begrib paa det beste oc zirligste danske Sprocks Lyst oc Artighed [...]*, trykt hos S.D. Eicherns Efterl., København.
- Hanssen, E. 2012, «Turisten får språkråd – og lingvisten viser språknormer anno 1874», i Enger, H.O. *Grammatikk, bruk og norm; festskrift til Svein Lie på 70-årsdagen 15. april 2012*, Novus forlag, Oslo, s. 97–114.
- Haraldsrud, Andreas Drolsum. 2012. *Dæt læses mæd Æ*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Henriksen, C. C. 1976, *Dansk rigssprog: en beskrivelse fra 1700-tallet: Gl. kgl. Saml. 789 fol.*, Akademisk forlag, København.
- Høst, J.K. 1796, i *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger* nr. 29, Kjøbenhavn, s. 461–462.
- Høysgaard, J.P [utgitt anonymt] 1743, «Anden Prøve af Dansk Orthographie [...], utgitt i
- Høysgaard, J.P. 1747, *Accentuered og raisonnered Grammatica: som viser det danske Sprog i sin naturlige Skikkelse, saavel som dets Riime-Konst og Versregler [...]*, trykt hos Johann Christopher Groth, Kjøbenhavn.

- Høysgaard, J.P [utgitt anonymt] 1769, *Første Anhang til den Accentuerede Grammatika, angaaende Indretningen i et orthographisk Ord-Register, hvoraf en Prøve følger bag efter*, trykt hos det Kongelige Waysenhusets Bogtrykkerie av Gerhard Giese Salikath, Kjøbenhavn.
- Indrebø, G. 1951, *Norsk Målsoga*, A.S John Grieg Boktrykkeri, Bergen.
- Jahr, E.H. 2006, *Clara Holst: kvinnelig pionér i akademia i Norge*, Novus forlag, Oslo.
- Jespersen, O. 1966, *Modersmålets Fonetik*, Gyldendal, København.
- Knudsen, K. 1856, *Haandbog i Dansk-Norsk Sproglære*, trykt og utgitt av Jacob Christian Abelsted, Kristiania.
- Knudsen, K. 1862, *Er Norsk det samme som Dansk? Indbydelsesskrift til den offentlige Examen ved Kristiania kathedralskole 1862*, Det Steenske Bogtrykkeri, Kristiania.
- Knudsen, K. 1864, *Om norsk Uttale og Oplæsning*, [Kristiania].
- Knudsen, K. 1876, *Den landsgyldige norske uttale*, trykt hos A.W. Brøgger, Kristiania.
- Kølle, C. 1774, *Kort Underviisning for Begyndere i det Høy-Tydske Sprog*, trykt hos Johan Rudolph Thiele, Kiøbenhavn.
- Kølle, C. 1785, *Compendium grammaticae latinae, eller Kort udtog af den latinske Sprog- Lære*, trykt hos Jens Ørbek Berg, Christiania.
- Kølle, C. 1792, *Kort Beskrivelse over Snarøen, en liten Gaard ved Christiania*, [Christiania].
- Kølle, K. 1794, *Ær dæt Fårnuftigt at have Religion? æk Vilken av så mange ær dæn Fårnuftigste?*, trykt hos Jens Ørbek Berg, Christiania.
- Kølle, K. 1796, «Indsænt tjenstl: Jænsvar fra K. på Sn. Til Sandhedens Ven», i *Norske Intelligens-Sedler No. 37: Onsdagen den 14. September 1796*, Kristiania.
- Kølle, C. 1797, «Svar på Recensionen i de kjøbenhavnske lærde Efterretninger 1796, No. 29, S. 461, angaaende Skriftet: Ær dæt Fårnuftigt at have Religion? etc.», i *Norske Intelligens-Sedler No. 31 1797*, Kristiania.
- Kølle, K. 1805, *Ms.4° 983* [Kristian Kølles sjølbibliografi], tilgjengelig på Nasjonalbibliotekets spesiallesesal i Oslo.
- Larsen, A.B. 1907, *Kristiania bymål*, Cammermeyer, Kristiania.
- Levin, I. 1844, «Dansk Lydlære og Dansk Kjønslyre: To Monographier», i *Haandbog i det danske Sprogs Grammatik, nærmest bestemt til Selvstudium*, Samfundet til den danske Literaturs Fremme, Kjøbenhavn.
- Mugglestone, L. 2007, *Talking Proper: The Rise and Fall of the English Accent as a Social Symbol*, 2. utg., Oxford University Press.
- Munch, P.A. 1875, *Samlede Afhandlinger*, Albert Cammermeyer, Christiania.
- Mæhlum, B. 2007, *Konfrontasjoner: når språk møtes*, Novus forlag, Oslo.
- Mæhlum, B. 2009, «Standardtalemål? Naturligvis! En argumentasjon for eksistensen av et norsk standardtalemål», i *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, hefte 1, 27.

årgang.

- Nerbøvik, J. 1999, *Norsk historie 1860–1914: eit bondesamfunn i oppbrot*, 2. utg., Samlaget, Oslo.
- Pedersen, I. L. 1997, «Sprogarter og sprogforandring i 1800-tallet», i Kunøe, M. og Widell, P. (red.), 6. *Møde om Udforskningen av Dansk Sprog til minde om Peter Skautrup 1896-1996*, Århus universitet, Århus, s. 237–245.
- Pedersen, I.L. 2003, «Traditional dialects of Danish and the de-dialectalization 1900–2000», i *International Journal of the Sociology of Language* nr. 159, s. 9–28.
- Rask, R. 1826, *Forsøg til en videnskabelig dansk retskrivningslære med hensyn til stamsproget og nabosproget*, trykt hos Det Poppeske Bogtrykkeri, København.
- Rian, Ø. 2003, *Embetsstanden i dansketida*, Det Norske Samlaget, Oslo.
- Røyneland, U. 2009, «Vertical Convergence of Linguistic Varieties in a Language Space», i Auer, P. og Schmidt, J.E. (red.), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation, HSK [offprint]*, De Gruyter Mouton, Berlin, s. 259–274.
- Seip, D.A. 1913, «Nogen norvagismer i norsk-dansken i det 18de hundreaar», i Olsen, M. (red.), *Maal og Minne*, Bymaals-lagets forlag, Kristiania, s. 125–130.
- Seip, D.A. 1916, «Om skriftsprog og norsk uttale før 1800», i Olsen, M. (red.), *Maal og Minne*, Bymaals-lagets forlag, Kristiania, s. 129–146.
- Seip, D.A. 1938, «Kølle, Christian», i Brøgger, A. W. og Jansen, E. *Norsk biografisk leksikon: Bind VI: Kristensen-Løwenhielm*, Aschehoug, Oslo, s. 112–114.
- Seip, D.A. 1959, «Grunnlaget for det norske riksmål», i Hanssen, E. (red.), *Om norsk språkhistorie*, Universitetsforlaget, Oslo, s. 144–168.
- Skautrup, P. 1944, *Det danske Sprogs Historie: Første Bind: Fra Guldhornene til Jyske Lov*, Gyldendal, København.
- Skautrup, P. 1947, *Det danske Sprogs Historie: Andet Bind: Fra Unionsbrevet til Danske Lov*, Gyldendal, København.
- Skautrup, P. 1953, *Det danske Sprogs Historie: Tredie Bind: Fra Holbergs Komedier til H.C. Andersens Eventyr*, Gyldendal, København.
- Skautrup, P. 1968, *Det danske Sprogs Historie: Fjerde Bind: Fra J.P. Jacobsen til Johs. V. Jensen*, Gyldendal, København.
- Torp, A. og Vikør, L.S. 2003, *Hovuddrag i norsk språkhistorie*, Gyldendal akademisk forlag, Oslo.
- Ullmann, V. 1903, *Fra Tyveaarene og lidt mer*, Det norske Aktieforlag, Kristiania.
- Vangensteen, J.J. 1796a, «Indsendt», i *Norske Intelligens-Sedler No. 35: Onsdagen den 31. Augusti*, Christiania.
- Vangensteen, J.J. 1796b, «Duplik til Herr Kölle», i *Norske Intelligens-Sedler No. 39: Mandagen den 26. September*, Christiania.

- Vinje, F.E. 1978, *Et språk i utvikling: Noen hovedlinjer i norsk språkhistorie fra reformasjonen til våre dager*, Aschehoug, Oslo.
- Vinje, F.E. 1984 «'Damer sier kjød' Dannede dagligtale den gang og nå», i Fossetøl, B., Vannebo, K. I., Venås, K. og Vinje, F.E., *Festskrift til Einar Lundeby 3. oktober 1984*, Novus, Oslo, s. 211–236.
- Wiggen, G. 1983, *En oslomålsbibliografi*, i Holm-Olsen, L. og Lundeby, E. (red.), *Maal og Minne 75*, Bymålslaget, Oslo, s. 82–93.
- Wiggen, G. (red.) 2004, *Språkkulturen i Christianias beaumonde: opplysninger om språk og språkbruk ca. 1790–1830 i Conradine Dunkers brev til Christopher Hansteen*, Tapir Akademisk Forlag, Trondheim.
- Wiggen, G. 2006, «Folkemålet i Olaves Pedersens Viser (1860–1872): Christiania bymål?», i *Norsk lingvistisk tidsskrift*, hefte 1, 24. årgang, s. 27–79.
- Wiggen, G. 2007, «Reflekser av Christiania bymål i Harald meltzers 'Politinotitser' og 'Smaa Næringskilder i og omkring Christiania'», i Akselberg, G. og Myking, J. (red.), *Å sjå samfunnet gjennom språket. Heidersskrift til Helge Sandøy på 60-årsdagen 14.06.2007*, Novus, Oslo, s. 237–245.
- Wilse, J.N. 1779, *Physisk, oeconomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegield og Egn i Aggershuus-Stift udi Norge [...]*, trykt av C.S. Schwach, Christiania.
- Wilse, J.N. 1790, *Reise-Iagttagelser i nogle af de nordiske Lande: med Hensigt til Folkenes og Landenes Kundskab [...]: Første deel*, bd. 1 av 5, C. Poulsens Forlag, Kiøbenhavn.

Språkendringer – er ikke språkviterne normative nok?

Viss *kj*-lyden faller sammen med *sj*-lyden, kan vi ikke lenger høre forskjell på *kjede* og *skjede*. Mange mener at språket vårt blir stadig fattigere, men fins det språkvitenskapelige argumenter for et slikt syn? Og er språkvitere bare en gjeng observatører uten meninger om godt og dårlig språk?

Språk og språkendringer vekker stort engasjement og får ofte oppmerksomhet i media. Vi ser ikke ut til å få nok av oppslag og artikler om sammenfallet mellom *kj*- og *sj*-lyden, om spredninga av den såkalte Østfold-*l*-en, og om «feil bruk» av ulike ord og uttrykk som f.eks. *bjørnetjeneste* eller *forfordele*. Felles for disse temaene er at de handler om endring, og at endringene ofte blir omtalt som «forflatninger» av språket. Mange er også urolige for at endringene gir et stadig mer unyansert språk, og at om vi ikke stopper dem, så vil evna til kommunikasjon bli langt dårligere enn de er i dag. For mange er språkendringer rett og slett det samme som latskap og munnslapphet.

Da jeg høsten 2014 skreiv en kronikk om språkforskernes rolle, fikk jeg mer respons enn jeg kunne ha forestilt meg. Mange reagerte på at jeg mente at språkforskere ikke har ansvar for å stanse og reversere språkendringer, og det som så ut til å vekke mest oppsikt, var at jeg mente at *kj*- og *sj*-sammenfallet ikke var noe å bekymre seg over. Blant svara jeg fikk, var dette epost-utdraget:

«Kan ikkje ein språkvitar ha ei profesjonell oppfatning av kva som er rett og gale? Skal ein berre observere, tolke og undre seg over kva som skjer? Legen sin ekspertise er medisin. Skal han berre observere/behandle ein sjukdom utan å kunne tenke at sjukdommen er forferdeleg?»

Avsenderen undrer seg om ikke språkvitere kan drive med både deskriptiv og normativ vitenskap. Gjengen av språkforskere i Norge er sjølsagt ikke noen homogen gruppe. Noen setter det deskriptive idealet svært høyt, og anser ordet *normativ* som et skjellsord: *Nå er du normativ!* De fleste språkviterne mener likevel at noen former for språk er bedre enn andre, men da er vi over i det skriftspråklige domenet. Så vidt jeg veit, er det ingen språkvitere som mener at vi ikke trenger en skriftspråksnorm, eller at vi ikke skal ta vare på og forvalte skriftspråket.

Språkvitere holder seg stort sett til å observere talemåsendringer som *kj-* og *sj-*sammenfall og økt bruk av lys «Østfold-*l*», enten fordi de mener at det ikke er nødvendig å gjøre noe med dem, eller fordi det ville være nyteløst. En muntlig språkvarietet hvor rommet som brukes til matlaging, heter *sjøkken*, er ikke dårligere enn en varietet som bruker ordet *kjøkken*. Det som derimot regnes som dårlig, er ugjennomtrengelig tåketale. Retorikk- og tekstforskere har spilt ei stor rolle i å avdekke språkbruk som bevisst eller ubevisst tilslører budskapet. Tåketale fra politikere, jurister og byråkrater er, i motsetning til «*sjøkken*-språkbruken», et demokratisk problem, og det såkalte språkpolitiet bør etter mitt syn bruke kreftene sine på å kjempe for klarspråk, ikke henge seg opp i lydendringer.

Men er ikke lydendringer også et problem, da? Om en tar dommedagsprofetene på alvor, og antar at talespråket blir stadig mer unyansert, så skulle en tro at vi kommer til å ende opp med bare en summetone til slutt (eller enda verre – kanskje vi begynner å snakke dansk!). Dette kommer jo sjølsagt ikke til å skje, men det er verken språkforskere eller språkrøktene som kan ta æren for det. Hadde det vært et problem for språket, eller rettere sagt – for språkbrukerne, at betydningsskillende lyder falt sammen, så hadde det ikke skjedd. Vi trenger ingen til å kontrollere dette for oss, det går helt fint av seg sjøl. Om jeg en dag finner ut at jeg vil slå sammen /p/- /t/- og /k/-fonemene til /p/, hadde det mest sannsynlig bydd på problemer når jeg skulle snakke med andre. Bare se på setninga under:

- Syns du deppe er ep rarp språp? Språpendringer pan være prøblepe.

For det første er det veldig usannsynlig at /p/, /t/ og /k/ skulle ha falt sammen i utgangspunktet, men dersom de hadde det, hadde det vært såpass vanskelig å forstå taleren som først gjorde det, at han eller hun hadde måttet tilpasse seg tilbake. Det er på sett og vis det barn gjør.

Dessuten fins det også språkendringer som gir språket vårt flere uttryksmåter og flere nyanser. Disse endringene får ikke like mye oppmerksomhet som de som fjerner nyansene i språket. Det er ikke ofte vi leser om de nye betydningsskillende lydene vi har fått siden norrøn tid, eller om de nye grammatiske uttryksmåtene.

Språkendringer som fører til grammatiske nyvinninger, har et eget navn, nemlig *grammatikalisering*. Et eksempel fra norsk er den etterhengte bestemte artikkelen, f.eks. *-en* i *hunden* eller *-a* i *sola*. Denne endinga har opphav i pronomenet *hinn*, som betyr *den*. *Hinn* blei brukt bak substantiv for å uttrykke bestemthet, og etter hvert blei det tolka som en del av substantivet:

hundr hinn ('den hunden', tidlig norrønt) > *hundr-inn* (norrønt) > *hund-en*

På denne måten kan grammatiske endinger oppstå. Et annet eksempel er preposisjonene *hos* og *hjá*, som begge har opphav i innholdsordet *hús* (altså *hus*). Etter at *hos* blei mer grammatisk, fungerte det ikke som substantiv lenger – det ser vi blant annet ved at det ikke kan bøyes. Vi sier ikke at *vi er på besøk hoset Kari*. Samtidig som vi fortsetter å bruke innholdsordet *hus*, så har vi fått et nytt funksjonsord (*hos/hjá*). Grammatikk er altså ikke noe som er gitt fra tidenes morgen, men den oppstår i språket etter hvert som vi bruker det.

De mest engasjerte språkrøkterne mener at vi må stå på barrikadene og kjempe mot så å si alle språklige endringer, både i skrift og i tale. Viss det nå virkelig er slik at alle endringer er til det verre, og at morgendagens grammatikk er dårligere enn dagens – vil ikke en nødvendig følge av det være at gårsdagens grammatikk er *bedre* enn dagens? Var norrønt bedre egna til kommunikasjon enn moderne norsk? Og var urnordisk enda mer nyansert? Det fantes, så vidt jeg veit, ikke noe språkråd eller språkakademi den tida de snakka urnordisk. Men grammatikk hadde de, og et velfungerende lydssystem også. Eller var språket «ferdig utvikla» da vi gikk på skolen og lærte oss å skrive? Det er sjølsagt ikke mulig å komme fram til et stadium da språket var best egna til kommunikasjon. Språk eller språkstadier med kompliserte bøyingsystemer har gjerne friere ordstilling, og omvendt. Du finner ikke noe språk som *bare* har hatt forenklinger i utviklinga, og hvor språkbrukerne ikke klarer å kommunisere lenger. Primitive morsmål er en myte.

Sjøl om det ikke er mulig å argumentere vitenskapelig for at naturlige språkendringer forringer talespråket, er det lett å forstå frustrasjonen likevel. Det er naturlig og svært vanlig å være bekymra for endringer generelt, f.eks. for den raske teknologiske utviklinga (før fikk unger firkanta øyer av å se på TV, nå får de det av å bruke nettbrett) eller for demografiske endringer. Men språkendringer er kanskje spesielt såre fordi språket er knytta til identitet. Knot på andre dialekter enn «hjemme-dialekten» kan være irriterende og provoserende, men det er ikke så rart. Ved å skifte dialekt risikerer du, kanskje uten å vite det sjøl, å sende signaler om at du ikke vil identifisere deg med hjemstedet ditt lenger. Det er kanskje noe av det samme vi ser når eldre reagerer på at yngre snakker annerledes. Snakker vi for forskjellig, tilhører vi liksom ikke den samme flokken lenger.

Det er altså ikke noe galt i å være frustrert over språkendringer. Mange ser på *kj*-lyden i norsk som et slags klenodium, og de vil ikke at den skal bli borte. Andre er redde for tjukk *l* skal forsvinne, siden den gjør (deler

av) norsk temmelig unikt i europeisk målestokk. Problemet er at veldig mange av dem som deltar i debattene som *kj*-lyden, Østfold-*l*-en osv. omtaler disse endringene som «språklig forfall» eller «forflatning». Noen går til og med så langt som å si at disse endringene kan sammenliknes med sykdommer, og mener at språkrøktene skal være en slags leger som må forebygge og behandle disse sykdommene. For det første er slike argumenter temmelig håpløse fra et vitenskapelig synspunkt, og for det andre kan det ikke være særlig hyggelig å høre slike påstander om man er blant dem som bruker det nye, «sjukdomsbefengte» språket. Et morsmål blir sjølsagt ikke sjukt eller ubrukelig.

Det at språkforskere ikke bruker arbeidstida si på å kjempe mot talespråksendringer, betyr ikke at de ikke driver med normativ vitenskap. De fleste av dem mener at det er både unødvendig og fåfengt å normere talespråket, og at det er mye mer å vinne på å kjempe mot tåketale. Eller for å si det med Språkrådets svadagenerator (svadagenerator.no): «Sett på bakgrunn av en proaktiv arbeidsmodell balanseres kunnskapene hva angår problemstillingen».

NORSK FOR HEILE NOREG OG FOLK FLEST!

Etter at Noreg hadde blitt sjølvstendig i 1814, «var det blevet et Slags Skik, at alt, som brugtes i Landet, skulde hedde norsk, og saaledes blev da ogsaa det benyttede Bogmaal kaldet det 'norske' Sprog, uagtet det dog var dansk, som det havde været» (Aasen [1864]:VIII).

Mykje har endra seg sidan desse orda blei skrivne, men like sidan jamstillingsvedtaket i 1885 har vi hatt to sidestilte skriftmål i Noreg. Bokmål er norsk med opphav i dansk-norsk skriftkultur, og nynorsk er norsk med opphav i norske dialektar. Berre delvis har det vore slik at folk og samfunn i Noreg har valt å bruke det av dei to skriftmåla som ligg nærast eige talemål og daglegtale. Det kan synast som dette valet mange gonger har vore meir prega av politisk eller kulturell dragkamp.

Karakteristisk nok skreiv Knud Knudsen allereie i 1886 ei bok med tittelen: «Hvem skal vinne?» Interessant er også utsegna hans om dei «to Veje til et virkelig norsk Sprog» som han meiner berre er «forskjellige hvad Udgangspunkt og den første Strækning angaar; siden løber de uden-tvivl sammen». (Sprakradet.no) Dette har han inntil vidare ikkje fått rett i, og splittinga av den norske skiftkulturen er framleis og «uden-tvivl» eit faktum.

I dag kan likevel begge dei to skriftmåla med rette gjere krav på å vere det Knudsen kalla «et virkelig norsk Sprog». Vi har altså to heilt norske skriftmål i Noreg, og gjennom skriftnormalane er todelinga av den norske skriftkulturen tydeleg definert. Spørsmålet er kva denne todelte tilstanden har gjort med den norske språkutviklinga gjennom tiår på tiår. Eg vågar å påstå at verknadene av denne tilstanden har vore svært uheldige for utviklinga i det vi kan kalle den felles norske språkkulturen. I staden for éin felles identitet og skriftnormal som støtte for alt norsk språk, har vi ein todelt og splitta skriftkultur. Folk blir på sett og vis tvungne til å «velje side» og snevre inn språket, særleg det skriftlege, og gå inn i enten nynorskbåsen eller bokmålsbåsen.

Men det verkeleg uheldige er nettopp dette at dei to greinene av det norske språket ikkje skal få lov til å «løbe sammen». Tvert om kan det verke som det har blitt eit mål i seg sjølv å halde på særmerke som skil dei to greinene frå kvarandre. Korfor skal vi elles ha to nesten like namn på landet vårt, 'Noreg' og 'Norge'. Eg finn inga anna forklaring enn at det har utvikla seg ei slags frykt for samanblanding. Slik har dei to skriftmåla

stadig blitt pressa ut mot ytterkantane av den felles norske språkkulturen, og det har ikkje vore råd å semjast om ein felles skriftnormal.

Den eine ytterkanten av den norske språkkulturen, konservativ nynorsk, er prega av ein ganske puristisk og lite fleksibel tradisjon. Den fører til at daglegdage ord og uttrykksmåtar ikkje alltid blir aksepterte viss dei minner for mykje om bokmål. Den andre ytterkanten, konservativ bokmål, har tydelege dansk-norske røter, og stenger ute mange av dei norskrøtte orda og særprega. Begge skriftformene snevrar kraftig inn i høve den felles norske språkkulturen. Men sidan bokmål er mest utbreidd og dominerer skriftkulturen i Noreg, er konsekvensane derfor alltid størst av innsnevringane i bokmål. Dermed blir resultatet at mykje av det typisk norske blir pressa til sides. Behovet for å skilje tydeleg mellom nynorsk og bokmål kan dessutan føre til ytterlegare innsnevringar både hos bokmålsbrukarar og nynorskbrukarar, gjerne til fordel for meir eller mindre konservative og «trygge» skriftformer. Då er risikoen minimal for den «frykta» samanblandinga.

Det kan verke som det er eit slags motpolsforhold mellom dei to ytterkantane i den norske språkkulturen. Det viser seg som eit tydeleg markeringsbehov på begge sider, ei slags sjølvpåførande stigmatisering. Naturelege ord og uttrykksmåtar blir haldne tilbake og visse ortografiske og grammatiske skriftformer blir valde, for å markere at nynorsk og bokmål skal vere to ulike skriftmål. I nynorsk har ein på same vis som «signalordet» Noreg, for eksempel valt å halde på dei gode, gamle norskrøtte skriftformene 'telje' og 'noko'. Men for mange nordmenn kan slike ord verke både arkaiske og heilt unaturlege. På bokmål er det mykje av den typisk rotnorske grammatikken og ordforrådet ein rett og slett ikkje får ta i bruk. Sjølv om begge skriftmåla er for «et virkelig norsk Sprog» å rekne, er innsnevringane i både nynorsk og bokmål etter mitt syn så store og tilfeldige at ingen av dei kan tene den felles norske språkkulturen på ein tilfredsstillande måte.

Med sitt store og grundige arbeid prøvde Ivar Aasen å gi «nogen Veiledning til en rigtig Opfatning af Landets Sprog og virke noget imod de Forestillinger, som have været til Hinder for dette Sprogs Udvikling og tildeels endog trues med at trænge det tilbage og overgive det til Forglemmelse» (Aasen [1864]:XVI). Dessverre kan vi berre til ein viss grad seie at han lykkast med dette. Sjølv om nynorsken er kjend for å vere det skriftmålet som tar best vare på særpreget i dei norske dialektane, er det kanskje trass alt det såkalla fornorskingsarbeidet i bokmålsnormalen, etter Knud Knudsens oppskrift, som har hatt mest gjennomslagskraft. Men fornorskingsarbeidet i bokmål har for lengst både stagnert og til dels blitt satt i revers. Interesse og arbeidet for det særprega norske i språket vårt har så absolutt ikkje forsvunne, men mykje av engasjemen-

tet blir avleidd eller kanalisert ut på den nynorske sidegreina, åtskilt frå resten av den norske språkkulturen.

Ein ny felles norsk rettskrivingsnormal, samnorsk, kunne derfor ha vore eit glimrande høve til å trekke det dominerande bokmålet og den heller veike nynorske sidegreina saman, for å styrke både det norskrøtte særpreget i språket vårt og den felles norske språkkulturen. Men sidan rettskrivingsnormalane for både bokmål og nynorsk er relativt nyrevierte, vil det gå lang tid før det blir aktuelt å sette i gang eit nytt, stort normeringsarbeid igjen her i landet. Samnorsktanken er dessutan for lengst lagd heilt på hylla.

Arbeidet for samnorsk har likevel sett tydelege spor etter seg. Eit eksempel kan vere dei lange tradisjonane vi har for skriftnormalar med mange ulike val, rammer og skriftformer. Ikkje minst har nok det tidlegare skiljet mellom hovudformer og klammeformer vore med på å danne grunnlag for ulike skrivestilar og stor variasjon. Dei nyaste rettskrivingsnormalane derimot, har gått inn for ei innstramming og forenkling med færre skriftformer og mindre høve til variasjon.

Men nettopp ei slik innstramming med totalt sett færre skriftformer i kvart av dei to skriftmåla, banar vegen for å opne opp på ein annan kant og tenke heilt annleis. Om tida ikkje er inne for eit nytt, stort normeringsarbeid i Noreg, bør tida no vere meir enn overmoden for 'fri norsk' eller 'frinorsk'. No ligg forholda betre til rette enn nokon gong for å opne opp for at dei som ønsker det, kan bruke begge skriftnormalane samtidig når dei skriv, utan å måtte gå inn i verken nynorskbåsen eller bokmålsbåsen. For korfor skal nokon få bestemme at bokmålsbrukarar skal få lov til å bruke nynorske ord som 'mjølk', 'heil', 'gammal' og 'sein', men ikkje 'bilar', 'meir', 'eg' eller 'fleire'? Og korfor skal nokon få lov til å bestemme at vi no med den nyaste rettskrivingsnormalen i nynorsk ikkje lenger skal kunne bruke bokmålsorda 'noe' eller 'mye'? Kva med å gå den andre vegen og opne opp for fleire 'bokmålsord' i nynorsk, for eksempel 'jeg', 'bedre', 'nyhet' eller 'melk'?

I dag er bokmål og nynorsk så samkøyrde i skriftkultur og skriftbilde at det ikkje treng bli så vanskeleg å slå dei saman i ein 'frinorsk' skriftnormal. Og ei 'frinorsk' ordbok er allereie å finne på internett. Gå berre inn på enten Nynorskordboka eller Bokmålsordboka, skriv inn eit ord, trykk på 'begge', og få såleis opp alle dei aktuelle formene av oppslagsordet, altså 'frinorsk'.

Nokre vil gjerne innvende at det blir rart å blande nynorsk og bokmål, og at det blir vanskeleg å halde ein konsekvent skrivestil på 'frinorsk'. Det trur eg har mykje med opplæring og vane å gjere. Med ein auke av valfrie og sidestilte former i 'frinorsk' må ein fortsette på same måte som før og vere konsekvent i dei ulike vala ein gjer når ein skriv. Når det i ei tekst

først er valt hokjønn på eit substantiv, a-ending på eit verb eller pronomenet 'dokker' i staden for 'de/dykk' eller 'dere', så bør ein konsekvent halde fram med det. Ein kan sjølvsagt heller ikkje skifte på 'ikkje' og 'ikke,' eller 'eg' og 'jeg' i same tekst.

Alt dette vil berre vere ei vidareføring av godt innarbeidde mål om å halde seg til ein konsekvent skrivestil. Eit godt eksempel på dette kan vi finne i bokmålsnormalen, der det allereie i dag er høve til veldig stor variasjon i grammatikken. Når ein skal skrive bokmål, bør ein derfor ha ei bevisst haldning til i kva grad grammatikken skal ligge nært opp mot nynorsk eller nærme seg eit meir konservativt bokmål. Slik ser vi altså at dette med å 'blande' nynorsk og bokmål ikkje i det heile tatt er noko nytt, men ein type val som lenge har vore ein del av den norske språkkvardagen. Skilnaden med 'frinorsk' vil vere at ein kan føre desse vala endå litt friare.

Ei interessant utfordring er skrivemåten og uttalen av 'hv' og 'kv' i nokre aktuelle ord, som i for eksempel kvit/hvit eller kva/hva. Kanskje kunne ein her sjå føre seg ei liknande løysing i Noreg som på Færøyane og Island, og opne for at både 'hv' og 'kv' kan uttalast valfritt enten med 'k/kv' eller 'v'. Sidan det ikkje finst normerte uttalereglar for norsk språk, kunne uttalen av desse orda få vere frivillig og i samsvar med dialektane. Akkurat på dette punktet kan 'frinorsk' verkeleg fremje ein viktig og undertrykt del av den norske språkarven i store delar av landet, der ein elles er vand med å kutte ut k-en både i skriftlege samanhengar og når ein les. Ivar Aasen hadde også syn for ei slik fleksibel haldning til uttale av ord. Han meinte at det i uttalen skulle vere opning for å nærme seg ulike dialektar. Eit skrive stykke i det norske språket skulle ein kunne lese med ulik uttale, og ei vise syngast i dei ulike mål «saaledes at man kun udfyldte de forkortede Endelser» (Aasen [1854]:14).

Det viktigaste bidraget frå 'frinorsk' kan bli å fremje og skape større rom for den felles norske språkarven, saman med det å frigjere den norske skriftkulturen frå båstenkinga. Med 'frinorsk' kan også fleire bokmålsbrukarar få høve til å kjenne seg trygge på dei norske røtene i eige talemål, og samtidig finne meir rom til norskrotte uttrykksmåtar og særpreg i skriftlege framstillingar. Nynorskbrukarar vil tene på å få større språkleg fridom til å bruke daglegdagse ord og uttrykksformer, og fritt forsyne seg av typiske 'bokmålsord'. Eg trur at 'frinorsk' over tid kan føre til auka bruk og jamnare fordeling av mange norske ord og skriftformer frå begge kantar av den norske skriftkulturen.

Når ein då med tida ser korleis skriftkulturen og dei norske talemåla utviklar seg, vil ein sjå kva ord eller grammatiske trekk som faktisk er dei mest levedyktige. Då kan ein naturleg konsekvens bli å avgrense talet på valfrie skriftformer igjen. På liknande måte tenkte også Ivar Aasen at når

språket kom i bruk og blei dyrka, ville dei skriftspråklege forholda etter kvart gå seg til og det «vilde vel blive Leilighed til at rette paa Manglerne, naar Sproget blev dyrket.» (Aasen [1854]:12)

«For Resten blev det naturligviis fuld Frihed for enhver til at holde ved det gamle» (Aasen [1854]:20), meinte Ivar Aasen. ‘Frinorsk’ vil heller ikkje på nokon måte stå i vegen for dei som ønsker å halde på ein variant av bokmål eller nynorsk, men ‘frinorsk’ vil gi langt større språkleg fridom for dei som faktisk ønsker det.

Denne fridomen gir også høve til å løyse opp i motpolsforholdet mellom nynorsk og bokmål, slik at folk heller kan bruke tida og energien sin på å samle seg om éin felles norsk språkleg identitet i Noreg. Med ei innføring av ‘frinorsk’ i skulen kan det etter kvart bli mindre aktuelt å undervise i hovudmål og sidemål, og kanskje vil undervisninga dreie seg meir om å lære å skrive med ulike norske språkstilar.

Nynorsk + bokmål er faktisk sant på den måten at dei aller fleste norske dialektar alt i dag kan sjåast på som ei blanding av nynorsk og bokmål, og altså representantar for ‘frinorsk’. Såleis er ulike variantar av ‘frinorsk’ alt for lenge sidan realiserte i talemåla, og det kan bli meir og meir unaturleg å måtte velje mellom enten nynorsk eller bokmål i det skriftlege, og «usunt» for den felles norske språkutviklinga.

Eit ‘frinorsk’ grep om den norske skriftkulturen vil såleis kunne opne opp for ein heilt annan språkkvardag i Noreg. Kanskje er dette den einaste attverande løysinga for å samle dei to norske skriftmåla. ‘Frinorsk’ er eit reelt høve til å gi større rom for og auka bruk av heile den norske språkarven, frå den eine ytterkanten til den andre. Når vi smeltar saman bokmåls- og nynorsknormalane, får vi ein ‘frinorsk’ som vil ha brei støtte i dei ulike norske talemåla gjennom heile Noreg. Nynorskbåsen og bokmålsbåsen står på overtid, og det er på høg tid å bygge ned murane mellom dei to norske skriftmåla.

Lat oss sleppe den norske skriftkulturen fri, og la framtida få vise korleis ‘frinorsk’ fungerer og blir tatt imot i bygd og by rundt om i landet vårt! Vonleg vil dei fleste kunne sjå ‘frinorsk’ som eit eigna brukspråk, og sette pris på auka fridom til å velje sin eigen skriftlege språkstil. Då kan fleire av dei norskropte orda og særtrekka bli relevante utanfor dei typisk nynorske kjerneområda, samtidig som heile ordforrådet innan dei to skriftkulturane blir tilgjengeleg for alle. Slik kan ‘frinorsk’ bli ein fleksibel og robust skriftnormal for heile Noreg og for folk flest, ei felles støtte for framtida som speglar moderne norske talemål i stadig endring.

Litteratur

Aasen, I. [1854] 1917. Grundtanker til en Afhandling om en norsk Sprogform, meddelt ved Knut Liestøl. Oslo: Maal og Minne.

Aasen, I. [1864] 1997. Norsk Grammatikk. Oslo: Det Norske Samlaget. Ørsta: Aasentunet.no

Heimesida til Språkrådet, 3. nov. 2014. Oslo: Sprakradet.no

Kampen for tilværelsen: de radikale variantenes posisjon i nyere bokmålstekster

Mangt har vært sagt og ment om hvor dårlig det står til med det radikale bokmålet. Ingen bruker det, og ingen liker det; folk liker det til og med dårligere enn nynorsk, ifølge Arne Torp (uttalt i *Språklig samling* nr. 4 1999: 5). De fleste leserne av denne årboka er antakelig ikke representative for «folk» på dette punktet. Det fins språkbrukere som har et naturlig forhold til radikale varianter som *utdanninga*, *utvikla* og *utafra*, men ting tyder på at de er i mindretall. Disse variantene trenger hjelp av bevisste språkbrukere for å hevde seg i kampen mot de overlegne *utdanningen*, *utviklet* og *utenfra*. Men har alle radikale varianter like «dårlig rykte»? Er noen varianter, eller radikalt bokmål generelt, mer brukt i noen typer tekster enn i andre? I hovedoppgaver og andre undersøkelser de siste tjue åra har man kommet fram til at det radikale bokmålet er dårlig representert i romaner, aviser og lærebøker (Baardsgaard 2005, Goffeney 2012, Ims 2007, Mosling 1998, Pettersen 1993, Vinde 2000). Men hva med andre sjangre eller teksttyper, eller bokmålstekster generelt? I masteroppgaven min (Kola 2014) undersøkte jeg dette i et stort og variert tekstmateriale. Her vil jeg si noe om hvilke varianter (valgfrie former) som faktisk blir brukt og hvor de blir brukt, og jeg vil foreslå mulige årsaker til at bokmålsbruken er slik den er.

Variasjon i teorien og i praksis

Valgfriheten når det gjelder skrive- og bøyingsmåter i de norske skriftspråka, beskrives gjerne som stor. I 2012 ble variasjonen redusert i nynorsk, men det er fortsatt mulig å ramse opp fire-fem varianter av en del ord (ett eksempel er *ynskje/ynske/ønske/ønskje*¹). Variasjonen innafor bokmål er ikke mindre. Bakgrunnen for slike påstander om stor valgfrihet er den beskrivelsen av bokmål og nynorsk som man finner i blant annet ordlister og ordbøker. Det er altså de offisielt vedtatte rettskrivingsnormene som tillater flere skrive- og bøyingsmåter av mange ord.

---

¹ Og setter man det sammen med *lykke/lukke*, blir valgfriheten enorm: *lukkynska*, *lukkynske*, *lukkynskja*, *lukkynskje*, *lukkønska*, *lukkønske*, *lukkønskja*, *lukkønskje*, *lykkynska*, *lykkynske*, *lykkynskja*, *lykkynskje*, *lykkønska*, *lykkønske*, *lykkønskja* eller *lykkønskje*!

Hvordan språket faktisk blir brukt, er en annen sak. Undersøkelser og observasjoner tyder på at variasjonen er langt mindre i praksis; noen varianter dominerer, mens andre knapt har et liv utafør ordlistene. Det som dominerer, blir gjerne kalt *moderat* bokmål, eventuelt *konservativt* bokmål, mens det en sjelden ser, er det *radikale* bokmålet. Man støter på flere problemer når man deler inn bokmål slik, i og med at det ikke fins noen fast avgrensa subvarieteter innafor bokmålet, men slike problemer lar jeg ligge nå.

Sjøl har jeg alltid skrevet det jeg vil kalle radikalt bokmål, i alle situasjoner, men uten å tenke noe særlig over hvordan det blir oppfatta, eller hvor uvanlig det kanskje er. Jeg vil gjerne skrive talemålsnært, og det er hovedsakelig de radikale variantene som stemmer best med talemålet mitt. Samtidig syns jeg ofte det er rart å lese andres tekster med de samme variantene, for det er så uventa i de fleste kontekster. Hvilket inntrykk man har av hvordan bokmålet brukes, kommer an på hva man leser, men det virker likevel som det fins en allmenn oppfatning om hvilke varianter som brukes. For eksempel hevder Papazian (2002: 157) at det er

[...] velkjent at det stort sett er de «konservative» formene som blir mest brukt, og at det til en viss grad har etablert seg en faktisk normal i BM, ofte omtalt som «moderat BM», som er atskillig trangere enn den offisielle og ligger nært opp til *det talte* bokmålet.

Bak denne påstanden ligger nok også kjennskap til de vitenskapelige undersøkelsene som da var gjort, men tidlig på 2000-tallet var ingen undersøkelser av den faktiske bruken gjennomført i et stort, variert og moderne tekstmateriale. Sandøy (2003, 2005) kritiserer det empiriske grunnlaget for språknormerernes arbeid med ny bokmålsrettskriving før 2005. Når man ønsker å ta hensyn til hvordan språket faktisk brukes, kan man ikke bygge på det han mener er et for snevert eller feil materiale:

Bruksfrekvensar henta frå elektroniske korpus viser ikkje korleis norma er eller bør vere, og heller ikkje kva folk ønskjer. Ho viser derimot korleis dei med hegemoni over skriftverda utøver makta (Sandøy 2003: 270).

Formålet med undersøkelsen jeg gjorde i masteroppgaven min, var først og fremst å kartlegge bruken av en del varianter fra bokmålsnormalen i forskjellige typer tekster. Spesielt interessante var de såkalte radikale variantene, for eksempel *snakka* i forhold til *snakket*, fordi jeg antok at de hadde lav bruksfrekvens sammenlikna med den tilhørende konserva-

tive varianten. I masteroppgaven kartlegger jeg, og forsøker å forklare, den faktiske bruken av utvalgte morfologiske og ortografiske varianter. Variantene kan etter min mening defineres som enten konservative eller radikale. Det er ikke uvanlig å bruke *moderat* i stedet for *konservativ*, men slik jeg ser det, passer *konservativ* bedre som motsetning til *radikal* (jf. også Papazian 1985: 17). Termene definerer jeg diakront; de konservative variantene er dermed de mest tradisjonelle, de som har vært lengst i bokmålsnormalen, og de radikale er de nyere variantene, de som har kommet inn enten fra nynorsk eller fra «folkemålet». Et eksempel på morfologisk variasjon er variabelen «bestemt form entall av *dør*», med variantene *døra* og *døren*. Variabelen har altså det man kan kalle en radikal variant med endinga *-a* og en konservativ variant med endinga *-en*. Morfologisk variasjon har vi i både substantiv, verb og adjektiv, men jeg valgte å konsentrere meg om de to førstnevnte. Den ortografiske variasjonen er mangearta, men ett eksempel er den vokalvariasjonen vi finner mellom den radikale varianten *fram* og den konservative varianten *frem*. Mer konkret undersøkte jeg bruken av variasjonen i følgende variabelgrupper:

1. bestemt form entall av substantiv som kan ha hunkjønns- eller hankjønnsbøying, dvs. bøyingsendingene *-a* eller *-en* (f.eks. *døra/døren*)
2. bestemt form flertall av substantiv i intetkjønn og hankjønn med valgfri ending *-a/-ene* (f.eks. *husa/husene* og *skoa/skoene*)
3. preteritum og perfektum partisipp av verb i 1. klasse («kaste-klassa») (f.eks. *henta/hentet*) og av verbet *lage* (*laga/lagd(e)/laget*), inkludert adjektivisk bruk av partisippformene (f.eks. *ungene var henta*)
4. diverse ortografiske variabler (f.eks. *bru/bro* og *utafor/utenfor*), og *åssen/hvordan*.

Tekstmateriale fra korpus

Undersøkelsen er korpuslingvistisk; jeg studerte bruken ved å søke i en stor og variert samling med tekster på bokmål – Leksikografisk bokmålskorpus (LBK). Korpuset inneholder over hundre millioner ord fra tekster i mange ulike sjangre. Utvalget av tekster og mengden av hver type tekst er bestemt av målet om å representere lesevanene til en «gjennomsnittsleser». Eksempler på teksttyper er ukeblader, rapporter, blogginnlegg, romaner, leksikonartikler og juridiske tekster. Med et slikt materiale kunne jeg altså se etter forskjeller i språkbruken mellom ulike teksttyper eller sjangre, i tillegg til at jeg kunne si noe om den generelle bruken i offent-

lig tilgjengelige tekster på bokmål. Tekstene er skrevet i perioden 1985–2013; det er altså det moderne bokmålet som blir satt under lupa her.

Som nevnt har flere nyere studier vist at det er de variantene som i studiene blir kalt *moderate*, som dominerer i aviser, romaner og lærebøker. Undersøkelsen min stadfester resultatene av disse studiene. Innafor hver variabelgruppe i undersøkelsen valgte jeg ut noen ord, de fleste av dem høyfrekvente innafor sin gruppe. Når jeg nå videre omtaler for eksempel bruken av variantene med *-a* og *-ene* av substantiv i hankjønn og intetkjønn bestemt form flertall, kan det være greit å huske på at jeg ikke har med alle slike substantiv, men et variert utvalg av dem.

Hvorledes/hvordan/åssen

Orda i mellomtittelen ovafor er likestilte, tillatte varianter i bokmålsnormalen. I bokmålstekstene er bruken av dem absolutt ikke likestilt; det er vel ingen overraskelse at det er *hvordan* som vinner valget i de aller fleste tilfellene. For de fleste språkbrukere og i de fleste situasjoner virker nok *hvorledes* altfor konservativ, og *åssen* altfor radikal. *Åssen* er en av de mange formene fra «det norske folkemålet» som kom inn i bokmålet med 1938-reformen, som sideform til *hvordan*. Senere ble variantene likestilte i rettskrivinga, men for språkbrukerne har de nok aldri vært likestilte.

Vurderinga av *åssen* som uformell, folkelig eller muntlig er nok utbredt, og fører til at språkbrukerne sjelden finner den naturlig å bruke i skrift. Samtidig blir spørreord som dette realisert på mange ulike måter i dialektene. De språkbrukerne som skulle ønske å skrive talemålsnært, ville derfor ikke nødvendigvis synes at *åssen* ga dem mulighet til det (i 1938-reformen var det enklere å finne noe passende, med de tillatte variantene *hvorledes*, *hvordan*, *åssen*, *koss*, *hossen* og *hoss*).

Hver av de 91 andre variablene, eller orda, jeg har undersøkt bruken av, har to varianter, enten to morfologiske eller to ortografiske. Den ene varianten kan regnes som radikal, og den andre som konservativ. Hvis man så teller opp hver gang alle de 92 *radikale* variantene forekommer i tekstene, får en tallet 193 245. Det kan virke stort, men hvis man sammenlikner det med 1 000 531, tallet på *konservative* varianter, ser man at de er i overveldende flertall. I prosent er fordelinga 16 radikale og 84 konservative varianter. Det er altså ingen tvil om at de konservative variantene er de mest brukte. Slik er det også når man ser på hver sjanger eller teksttype for seg. Det er en viss variasjon, men ingen av sjangrene som er representert i LBK, inneholder store mengder radikale varianter. Samtidig kan man selvfølgelig nyansere resultatene på flere måter, og det vil jeg gjøre videre i denne artikkelen. I tabell 1 gjengir jeg frekvens- og prosenttall for noen utvalgte variabler.

varia- belgr.	radikal variant			konservativ variant		
	variant	prosent	frekvens	variant	prosent	fre- kvens
1	saka	1 %	129	saken	99 %	25295
	utvik- linga	3 %	247	utvik- lingen	97 %	9492
	makta	8 %	295	makten	92 %	3269
	tida	11 %	4222	tiden	89 %	33888
	hånda	16 %	3475	hånden	84 %	18179
	boka	39 %	5 807	boken	61 %	9 006
	gata	40 %	2 935	gaten	60 %	4 421
	døra	40 %	8 992	døren	60 %	13 251
	kona	83 %	3 306	konen	17 %	689
	hytta	90 %	2 858	hytten	10 %	323
	bygda	94 %	2 068	bygden	6 %	129
	jenta	97 %	5 250	jenten	3 %	177
	kua	98 %	569	kuen	2 %	11
	greia	99 %	680	greien	1 %	10
	bikkja	99 %	503	bikkjen	1 %	3

2	men- neska	0 %	1	men- nes- kene	100 %	7309
	fjella	1 %	31	fjellene	99 %	2131
	for- holda	1 %	27	forhol- dene	99 %	4495
	måla	1 %	11	målene	99 %	1475
	husa	3 %	68	husene	97 %	2628
	språka	3 %	21	språ- kene	97 %	613
	benas	98 %	3295	benene	2 %	79
	beina	100 %	4638	beinene	0 %	12
	barna	100 %	16450	bar- nene	0 %	31
3	utvikla	1 %	118	utviklet	99 %	9204
	samla	2 %	242	samlet	98 %	12598
	starta	2 %	215	startet	98 %	8487
	henta	4 %	312	hentet	96 %	7424
	stoppa	6 %	304	stoppet	94 %	4988
	jobba	6 %	434	jobbet	94 %	6594
4	låg	0 %	19	lav	100 %	22628

	åssen	1 %	896	hvor-		
	fram-	31 %	27686	dan	99 %	83812
	fram	50 %	38672	frem-	69 %	60505
	mage	96 %	6833	frem	50 %	38318
				mave	4 %	311

Tabell 1: Fordelinga mellom variantene av utvalgte variabler

Konservative verb og varierende substantiv

Du som leser dette, er kanskje fortrolig med varianter som *utvikla*, *samla* og *starta*. Sannsynligvis har de fleste bokmålsbrukere et mer anstrengt forhold til slike varianter; resultatene mine tyder i hvert fall på at slike radikale fortidsformer av verb nesten ikke blir brukt. For eksempel er prosentfordelinga mellom *utvikla* og *utviklet* 1 – 99. *Stoppa* og *jobba* er de to radikale variantene med høyest frekvens, 6 prosent. Dette forholdet er et godt eksempel på at de endringene som blir gjort i rettskrivingsreglene, ikke alltid fører til endringer i måten folk skriver på, i alle fall ikke umiddelbart. For disse variantene med *-a* har faktisk vært likestilte med variantene med *-et* helt sia rettskrivingsreformen fra 1917, i noen perioder har *-a*-variantene til og med vært obligatoriske.

Hvor finner vi de få radikale verbvariantene? I 1959 fikk språkbrukerne følgende råd: «[...] a-bøyning bør foretrekkes i ord hvor den kan passe etter stiltone og miljø [...]» (Norsk språknemnd 1959: 25). Stiltone og miljø kan nok variere både avhengig og uavhengig av sjanger. Ingen av teksttypene som er representert i materialet mitt, har noen stor andel slike varianter med *-a*, men blant annet i de såkalte TV-tekstene, det vil si undertekster fra ulike programmer på NRK, er prosenten noe høyere enn i andre sjangre. TV-tekstene har òg en høy andel radikale varianter av andre typer (relativt sett), særlig radikale varianter av substantiv i bestemt form entall (*tida*, *avisa*, *gata*). Slike resultater rapporterte også Ruth Vatvedt Fjeld om i årboka for 2012 (Fjeld 2013). Denne relativt høye andelen radikale varianter kan skyldes den sterke tilknyttinga disse tekstene har til talemålet. Tekstene har jo som funksjon å gjengi tale, og når denne talen er en form for norsk, er det sannsynlig at de som tekster programma, tar hensyn til hvilke varianter som brukes av talerne. Resultatene mine kan òg tyde på det; I TV-tekstene utgjør variantene med *-a* i bestemt form entall av substantiv 39 prosent, altså en ganske stor andel,

og slike varianter er også mer utbredt i norske talemål enn de tilsvarende konservative variantene.

Mens det ser ut til at mange språkbrukere behandler de nevnte verba ganske likt, og konsekvent velger *-et*, er det annerledes med substantiva. Ytterpunktene blant substantiva i bestemt form entall fra undersøkelsen min er *saka/saken* og *bikkja/bikkjen*. For den første variabelen er den prosentvise fordelinga mellom variantene 1 – 99, for den andre motsatt. Folk flest skriver altså *saken*, men *bikkja*. Jeg har undersøkt bruken av 27 andre slike variantpar, og i 22 av dem står varianten med *-en* – den konservative varianten – for over 50 prosent av forekomstene. Men så er det altså sju substantiv som oftere forekommer med *-a*: *kona*, *hytta*, *bygda*, *jenta*, *kua*, *greia* og *bikkja*. Til denne gruppa kan vi legge til et par substantiv fra variabelgruppe 2, de substantiva som kan ha *-a* eller *-ene* i bestemt form flertall. For nesten ingen skriver *benene*, *beinene* og *barnene*; det er *bena*, *beina* og *barna* som rår. Andre slike substantiv med *-a*, som *forholda*, *språka* og *menneska* er derimot nesten ikke å se.

Fram og frem er likestilte, men ikke i sammensetninger

Variabelen *fram/frem* fra gruppa med ortografiske variabler skiller seg ut som den eneste med en 50 – 50-fordeling i bruken av variantene. Kanskje er ikke folk flest like bevisste på hvilken variant som er radikal her? I rettskrivingsreformene på 1900-tallet har disse variantene til dels blitt behandla ulikt. I reformen fra 1917 var de likestilte, og i 1938 var *frem* ikke lenger tillatt; man «måtte» skrive *fram* helt til 1981, da de igjen ble likestilte.

Det interessante er at bruken er annerledes når *fram* og *frem* utgjør den første delen av et sammensatt ord, som *fr*mkalle*, *fr*mskritt* og *fr*mover*. Når man slår sammen bruken av slike sammensatte varianter, ser man at de konservative variantene med *-e* dominerer med 69 prosent (mot 31 prosent radikale varianter). Blant disse variantene med *-e* fins det òg hybrider som *fremtida* og *fremtidslagnad*. Eksemplene er riktignok ikke mange, men man kan likevel se dette som en indikasjon på at både *fram* og *frem* er ganske *nøytrale* varianter for språkbrukerne. Vi kan også kalle dem *umarkerte*. Det er gjerne en sammenheng mellom *markert*het og *frekvens*. Hva som oppfattes som markert, henger også sammen med hvilke normer som gjelder i språksamfunnet. Når jeg betegner en variant som *markert*, mener jeg at varianten legges merke til av språkbrukerne, at den oppfattes som uvanlig, og at denne oppmerksomheten skyldes at varianten er lite frekvent (at den sjelden forekommer i skriftlige tekster på bokmål). Svært mange av de radikale variantene jeg har undersøkt, havner i kategorien markerte eller unøytrale, mens *fram* altså skiller seg ut som mer brukt og dermed mindre markert. Dette vil likevel ikke alltid

gjelde; det varierer fra språkbruker til språkbruker og fra situasjon til situasjon hva som oppfattes som markert, blant annet fordi normene eller konvensjonene er ulike i ulike deler av språksamfunnet.

«Når ikke språklige eller stilistiske vansker er i veien»

I «Ny læreboknormal 1959» prøvde styresmaktene å slå et slag for *sjøl*. Varianten kom inn i bokmålet i 1938-reformen, som alternativ til *sjølv* og *selv*. Jeg har ikke materiale som kan si meg noe om hvor mye formen ble brukt på den tida, men vi kan nok regne med at en slik form trenger tid for å feste seg. Anbefalinga om å bruke *sjøl* «[...] når ikke språklige eller stilistiske vansker er i veien.» (Norsk språknemnd 1959: 10), var kanskje ikke så enkel å forholde seg til, varianten blir i alle fall lite brukt i dag (forekomstene utgjør tre prosent).

«Stilistiske vansker» kan være en årsak til at *sjøl* blir brukt så lite. Det kan være slik at språkbrukerne ser på varianten som upassende, kanskje for muntlig eller for uformell. Hvilke språklige vansker som kunne oppstå, er ikke lett å si, men man kan tenke seg at varianten man velger, henger sammen med hvilke ord som omgir varianten. Tenk for eksempel på faste forbindelser som *far sjøl/selv*. Slike «språklige vansker» har selvfølgelig ingenting med språket i seg sjøl å gjøre, det vil si med grammatikken; både *far sjøl* og *far selv* er gangbare, grammatiske fraser i norsk.

Men kan vanskene ha noe med betydninga til variantene å gjøre? Man kan si at betydninga er den samme, vel å merke hvis man med betydning mener hva orda *denoterer*. Denotasjonen til et ord kan vi forstå som grunnbetydninga, det semantiske innholdet som er relativt fast. Bokmålsordboka (2010) definerer *selv* og *sjøl* på samme måte, slik: «står til et substantiv el. pronomen for å framheve at det nettopp er det som substantivet el. pronomenet betegner, det er snakk om». Denotasjonen er altså den samme for de to variantene. Ulike bøyingsformer av substantiv, som *kua* og *kuen*, denoterer selvfølgelig òg det samme. Hvis man sammenlikner bruken av varianter av *ulike substantiv*, ser man tendenser til mer bruk av *-a* i substantiv med konkret betydning, og i substantiv som blir betegna som dagligdagse eller hverdagslige. For eksempel er *kua* ganske frekvent, mens *utviklinga* blir svært lite brukt. Dette kan vi si har med hva orda denoterer å gjøre, men *konnotasjonene* er heller ikke uvesentlige.

Konnotasjoner er bilder, tanker eller assosiasjoner et ord eller språklig tegn kan framkalle. Man kan kalle det den symbolske eller sosiolingvistiske betydninga til orda. Mens denotasjonen er felles for variantene vi kan velge mellom, kan konnotasjonene variere. For mange språkbrukere er det nok slik at varianter som *selv* og *sjøl* eller *husa* og *husene* framkaller litt ulike assosiasjoner.

I bokmålsreformen fra 1917 fins det anbefalinger som kan tolkes slik at det er konnotasjonene orda gir, som er avgjørende for om de bør få bøyingsendinga *-a* eller *-en*, jf. Den Departementale rettskrivningskomite (1918: 20): «Ord som *jente, budeie, kokke, kjerring, hulder* vil naturlig ha hunkjønnsform, men i mindre dagligdagse ord som *kvinne* vil den ikke passe så godt.» Konnotasjonene til *kjerring* og *kvinne* er ulike, noe som henger sammen med hvilke kontekster de blir brukt i. Råd om å ta hensyn til «stiltone og miljø» eller liknende, henger altså sammen med dette. Slike anbefalinger kan, i likhet med enkelte rettskrivningsregler fra reformene på 1900-talet, gi inntrykk av at abstrakt betydning, høytidelig stil og «ufolkelig bruk» impliserer *-en*, mens konkret betydning og hverdagslige kontekster ofte impliserer *-a*.

Det at et ord eller et språklig tegn skaper konnotasjoner, blir omtalt i sosiolingvistikken med termene *indeksikalitet* og *ikonisering*. Vi kan si at varianter som *utviklinga* og *sjøl* indekserer noe, eller mer overordna at *a-en* i varianter som *utviklinga, husa* og *starta* indekserer noe. Dette «noe» kan enten være egenskaper ved konteksten de gjerne blir brukt i, eller egenskaper ved menneskene som gjerne bruker uttrykka. Når vi ser eller hører en variant i bruk i en kontekst, knytter vi den etter hvert til denne konteksten. Det vil blant annet si at vi assosierer den med bestemte (typer) personer eller situasjoner, eller et bestemt geografisk område. Slik blir forholdet vårt eller holdningene våre til sider ved konteksten avgjørende for forholdet eller holdningene til de ulike språklige variantene. Dette kan i sin tur gjøre at vi velger en variant framfor en annen. I skrift er nok ikke koplinga mellom det språklige uttrykket og språkbrukeren like tydelig som i tale, men den fins. Og hvordan er så forholdet vårt til varianter som regnes til det radikale bokmålet?

Vi tar hensyn til de negative holdningene

Det er ikke vanskelig å finne eksempler på uttrykk for negative holdninger til denne formen for bokmål. Et av stedene de dukker opp fra tid til annen, er i Språkspalta, en svært populær gruppe på Facebook. I masteroppgaven så jeg nærmere på diskusjonen som fulgte av dette innlegget: «Hvorfor heter det spaltA? Det støter meg. Er jeg alene om det?» (Skarlund 2014). Skarlund viste seg å ikke være alene, men de med motsatt syn var riktignok godt representert.

Holdninger er et individuelt fenomen, de varierer fra person til person avhengig av blant annet bakgrunn og erfaringer. Holdningene til radikalt bokmål vil derfor selvfølgelig variere, men det fins studier av språkholdninger der negative holdninger kommer til uttrykk (f.eks. Johansen 1998 og Selback 2001), og det vil nok ikke være feil å si at holdningene til radi-

kalt bokmål generelt er mer negative enn positive, og at det er flere som har negative holdninger til radikalt bokmål enn til konservativt bokmål.

Hvilke holdninger vi og andre språkbrukere har til enkelte språklige uttrykk, er med på å påvirke hvor mye uttrykka blir brukt. Mer presist virker de generelle holdningene til et språklig objekt inn på bruksfrekvensen til dette objektet, og omvendt; holdningene til et språklig objekt blir påvirket av hvor frekvent objektet er. Dersom vi regner med at holdningene til radikalt bokmål generelt er mer negative enn positive, kan vi se dette som en mulig årsak til at radikale varianter generelt har lav bruksfrekvens.

Holdningene som påvirker språkbruken, kan enten være egne eller andres. Å ta hensyn til de holdningene vi tror andre (mottakerne) har, er en del av det sosiologen Pierre Bourdieu (1977, 1991) omtaler som hensynet til forventet mottakelse. Språkbruken vår blir påvirket av at vi tar hensyn til hvordan vi tror den vil bli oppfatta av deltakerne på det *lingvistiske markedet* vi henvender oss til. På markedet der de negative holdningene til radikalt bokmål dominerer, er det altså sannsynlig at en vurdering av verdien eller statusen til radikale varianter, fører til færre slike varianter. Bourdieu bruker termene *sensur* og *sjølsensur* for å beskrive denne prosessen (1991: 19). Sjølsensur er altså en form for tilpassing, og i ord fra tilpassingsteorien som ble utvikla innafor sosialpsykologien på begynnelsen av 1970-tallet, kan en si at det dreier seg om en vurdering av gevinster og kostnader.

For en språkbruker som kjenner seg mest hjemme i den radikale enden av bokmålet, og som ønsker å uttrykke sin egen identitet gjennom skriftspråket, kan det å velge mindre markerte varianter i stedet, kjennes som en kostnad, som et identitetstruende valg. Samtidig kan det å holde på det radikale, òg føre til kostnader. Man kan for eksempel risikere å ikke bli tatt seriøst, eller at budskapet ikke kommer fram, fordi mottakeren bare blir opptatt av formen. Språkbrukeren må dermed veie gevinstene og kostnadene opp mot hverandre, og avgjøre hvilket valg som alt i alt vil være det beste.

At vi sjøl sensurerer og tilpasser språket vårt, betyr likevel ikke at vi aldri uttrykker oss slik vi egentlig ønsker. Hvis språkbrukerens normer og holdninger tilsvarer de normene og holdningene som dominerer på det lingvistiske markedet, vil det ikke oppstå problemer. Det som likevel er et problem, er at vi aldri har full kontroll på hvordan språkbruken vår vil bli mottatt. Vi vet sjelden nok om hva andre mener. Særlig gjelder det situasjoner med flere mottakere, som kanskje også tilhører ulike lingvistiske markedet, og situasjoner hvor vi vet svært lite eller ingenting om hvem mottakerne er.

Tekstene jeg har undersøkt, tilhører nettopp slike typiske skriftlige språkbrukssituasjoner, med større avstand mellom avsender og mottaker enn i det vi ser for oss som en typisk kommunikasjonssituasjon. Den uvissheten som rår i slike situasjoner, kan nok i mange tilfeller føre til *nøytralitetsstrategier*. Vi velger det vi går ut ifra er minst markert og mest nøytralt. Det vil si at vi unngår de fleste av de radikale variantene. I tilpassingsteorien er premisset at vi tilpasser språkbruken vår til (oppfatninga vår av) andres språkbruk. Når mottakerne er mange og ulike, eller ukjente, må det vi tilpasser oss til, være det språket vi *tror* andre bruker. Det vil i de fleste tilfellene si et moderat, umarkert bokmål, fordi det er det vi ser er vanligst i offentlig språkbruk.

Fanga i tradisjonen?

Når språkbrukerne skal velge mellom varianter, tror jeg synet deres på hvor vanlige variantene er i skrift, er avgjørende. Hvordan vi skriver bokmål i dag, henger sammen med hvordan folk skrev før. Det er ikke bare de synkrone valga ulike språkbrukere gjør, som spiller inn, men òg de valga språkbrukere før oss har gjort. Valga hver enkelt språkbruker gjør, skaper til sammen en tradisjon, en norm eller en konvensjon. Denne konvensjonen blir vi kjent med ved å lese det andre har skrevet. Hvis vi aldri har sett *assen* på trykk, vil ikke denne varianten være det naturlige valget når vi sjøl skal skrive. Bevisste språkbrukere som vet at *assen* er tillatt i bokmålsrettskrivinga, og som kanskje òg sier *assen*, kan komme til å velge denne varianten, til tross for den lave bruksfrekvensen, men de vet da at det er et *markert* valg. Andre språkbrukere, det vil trolig si de fleste, ønsker ikke eller har ikke mulighet til å bryte konvensjonene. De mangler kanskje oversikt over den store valgfriheten. Dermed blir slike markerte radikale varianter vanskelige å finne på trykk andre steder enn i ordlistene (og skrifter fra LSS). I ordlistene står de nok relativt trygt – det er så vidt jeg vet, ingen planer om reformering av bokmålsrettskrivinga i nærmeste framtid – men ute i virkeligheten er det harde kår for mange av de radikale variantene. *Barna* og *beina* klarer seg bra, mens *saka* og *forholda* kjemper for tilværelsen.

LITTERATUR

- Baardsgaard, Øystein (2005). *En kjernenormal i bokmålet?: en undersøkelse av språket i åtte skjønnlitterære verk* (Hovedoppgave, Universitetet i Oslo). Oslo: Ø. Baardsgaard.
- Bokmålsordboka* (2010). Oslo: Universitetet i Oslo og Språkrådet. Henta fra www.nob-ordbok.uio.no
- Bourdieu, Pierre (1977). The economics of linguistic exchanges. *Information sur les sciences sociales*, 16/6, 645–668.
- Bourdieu, Pierre (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Fjeld, Ruth Vatvedt (2013). Den stygge a-en! Om radikalt eller konservativt bokmål i skrift og tale. I *Språklig samling: Årbok 2012* (s. 77–88). [Oslo]: Landslaget for språklig samling.
- Goffeney, Claude (2013). «*Eg får ikkje til nynorsk, og e lika ikkje nynorsk, og e lika ikkje å les det, og før du sei det, e veit e prata det*»: Forholdet mellom tale og skrift på Ytre Helgeland: skriftspråkleg praksis, talemål og haldningar (Masteroppgave, Høgskulen i Volda). Volda: [C. Goffeney].
- Ims, Ingunn Indrebø (2007). «*Det er vi som bestemmer åssen folk snakker og skriver*». *En undersøkelse av norske avisers språknormative prinsipp og praksis* (Hovedoppgave, Universitetet i Oslo). Oslo: I. I. Ims.
- Johansen, Roy (1998). «*Åffer skriver vi hvordan når vi meiner åssen?*» *Forholdet mellom talemål og bruk av valfrie skriftspråkformer i bokmål hos ungdomsskoleelevar* (Hovedoppgave, Høgskolen i Agder). Kristiansand: [R. Johansen].
- Kola, Kjersti Wictorsen (2014). *Hvorledes/hvordan/åssen og hvorfor? Om bruken av morfologiske og ortografiske varianter i bokmålsnormalen* (Masteroppgave, Universitetet i Oslo). Oslo: K. W. Kola. Elektronisk tilgjengelig her: <https://www.duo.uio.no/handle/10852/40996>
- Mosling, Atle (1998). *Språknormering i sakprosaen* (Hovedoppgave, Universitetet i Oslo). Oslo: [A. Mosling].
- Norsk språknemnd (1959). *Ny læreboknormal 1959*. Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Papazian, Eric (1985). «Moderat» eller «konservativt» bokmål? Om inndelinga av bokmålet. *Språklig samling*, 4/85, 16–18.
- Pettersen, Egil (1993). *Språknormering og forfatterne: Ortografi og morfembruk hos ti bokmålsforfattere for hvert av årene 1937, 1957 og 1977*. [Bergen]: Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Sandøy, Helge (2003). Den norske normeringssirkelen. I H. Omdal & R. Røstad (red.), *Krefter og motkrefter i språknormeringa* (s. 259–271). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Sandøy, Helge (2005). Frå en «levande organisme» til språklig «usus». I G. Alhaug, E. Mørck & A.-K. Pedersen (red.), *Mot rikare mål å trå. Festskrift til*

Tove Bull (s. 93–106). Oslo: Novus.

Selback, Bente (2001). «*Det er heilt naturleg*». *Ei gransking av skriftspråkshaldningar* (Hovedoppgave, Universitetet i Bergen). Bergen: [B. Selback].

Skarlund, Øyvind (2014, 23. mars). Hvorfor heter det spaltA?... [Innlegg i Facebook-gruppe]. Henta fra <https://www.facebook.com/groups/spalta/permalink/10153108806949041/>

Vinde, Eva Cathrine Kolsrud (2000). *Syv eller sju? – og mye mer: Språknormer og språkpraksis i norsk presse* (Hovedoppgave, Universitetet i Oslo). [Oslo]: [E. C. K. Vinde].

Ny bok for oss som elsker norsk språkhistorie

Det er ikke ofte vi har bokmeldinger i LSS-årbøkene, og det som følger, er kanskje heller ikke strengt tatt ei melding i normal forstand, der en jo gjerne kommer med noen rosende bemerkninger i generelle ordelag til å begynne med og så går raskt over til å finne massevis av feil og mangler. I denne omtalen blir vektlegginga helt omvendt, ettersom jeg faktisk er veldig begeistra for den boka som skal omtales her, og til gjengjeld har jeg ganske lite negativt å anføre.

Boka er relativt beskjeden av utseende og omfang – lite format og bare litt over 200 sider. Derimot er emnet ganske omfattende – temaet er inntet mindre enn hele det norske språkplanleggingsprosjektet. Tittelen antyder riktignok at det er de sosiolingvistiske sidene som er hovedsaka, men vinklinga innebærer at forfatteren må berøre det meste fra Aasen og Knudsen og fram til i dag, og det gjør han da også.

Jahr har for øvrig også nylig publisert en artikkel, som tar opp noe av det samme som er drøfta i den boka som blir omtalt her, men denne artikkelen sier jeg ikke mer om nå (annet enn at den også er høyst leseverdig), for den kan alle interesserte lese sjøl på LSS sine nettsider (takk til Jahr for å ha stilt artikkelen til disposisjon for årboka) (Jahr 2014.b): <http://samnorsk.no/artikler/2015-2/>

Tittelen på boka er *Language Planning as a Sociolinguistic Experiment: The Case of Modern Norwegian*, og forfatteren er Ernst Håkon Jahr, ingen ukjent størrelse i LSS og for øvrig heller ikke i norsk språkvitenskap. Få, om noen, har skrevet mer om norsk språkstrid, og denne boka oppsummerer på mange måter status for denne forskinga per i dag for et internasjonalt publikum.

Det er selvfølgelig ingen tilfeldighet at tittelen minner sterkt om et standardverk om dette temaet som kom ut for snart et halvt hundre år siden, nemlig *Language conflict and language planning: the case of modern Norwegian* fra 1966 av den norsk-amerikanske lingvisten Einar Haugen (oversatt 1968 til norsk av Dag Gundersen; jf. litteraturlista). Haugens bok er vesentlig mer omfattende enn Jahrs framstilling, ettersom Haugen gjør greie for en mengde språklige detaljer som ikke er med hos Jahr. Stor detaljrikdom er ellers karakteristisk for de fleste heldekkende framstil-

linger av norsk språkhistorie, og Jahrs mål med si bok er nettopp å gjøre dette annerledes:

It is easy to get lost in all this data; many students therefore find studying this topic tiresome. While these historical accounts present details in a very systematic manner, they often fail to tell us about the choices that were made and the actions that were taken. Few scholars have provided an analysis of the driving forces underlying the observable developments, or even more importantly, a coherent explanatory model for the development of Norwegian through the nineteenth and twentieth centuries. This book aims to offer such a model. (Jahr 2014.a: 13)

Det er altså ikke tilfeldig at Jahrs bok er langt mindre enn Haugen 1966, som er på nesten 400 sider. Jahrs tanke med å skrive såpass kortfatta er nemlig å få fram hovedlinjer i utviklinga og vise drivkreftene i prosessen, på bekostning av språklige detaljer. Spesielt i ei bok på engelsk for et internasjonalt publikum som en vel ikke kan regne med behersker skandinaviske språk, trur jeg dette er et klokt valg.

Hoveddisposisjonen i boka

Boka har ni ordinære kapitler, som er prinsipielt kronologisk ordna, men med innholdsrelaterte overskrifter til enkelte kapitler (for eksempel kapittel 3, som dreier seg om Knudsens og Aasens språkprogrammer). Men boka har dessuten ei overordna inndeling i tre hovedbolker markert med romertall, der hver overskrift angir et tidsrom og et tema som kjennetegner perioden. Denne inndelinga er kanskje ikke helt ny og original, men den er klargjørende, fordi den er såpass enkel, og jeg vil derfor bruke den og knytte noen merknader til hver av bolkene. Jeg oversetter her Jahrs engelske termer.

1814–1917: Den nasjonalistiske perioden

I denne perioden er hovedsiktemålet å skaffe Norge et eget nasjonalmål, noe som altså resulterer i at Norge får ikke ett, men to offisielle skriftspråk, basert på to konkurrerende språkprosjekter med ulikt sosialt og geografisk utgangspunkt: Bondemålet på bygdene (Aasen) mot overklassemålet i byene (Knudsen). Den formelle jamstillinga av landsmålet med dansk-norsk i 1885 var det avgjørende formelle steget i prosessen mot at Norge skulle få to skriftspråk, og det neste steget som førte til at begge kunne kalles norske, skjedde med reformen i 1907, da norsk-dansk ble norsk riksmål. Året da dette skjedde er neppe tilfeldig: I 1905 blei den

politiske unionen med Sverige oppløst, to år seinere var tida inne til å løse de språklige banda til Danmark.

Jahr understreker flere ganger at Aasens landsmål var et normalt resultat av et nasjonalt språkplanleggingsprosjekt der man konstruerte et nytt skriftspråk på grunnlag av talte dialekter for å skape en egen nasjonal identitet. Slike prosjekter fantes det mange av også ellers i Europa på 1800-tallet; her i Norden er det mest nærliggende å tenke på finsk og færøysk. På Færøyene har det riktignok foreløpig ikke blitt noen egen færøysk stat, men språket har neppe noen gang stått sterkere enn i dag. Bokmålet er derimot enestående: «No other national standard in Europe has a history at all resembling that of Norwegian Bokmål in having been developed incrementally [= gradvis] out of another language.» (Jahr 2014.a: 42).

Sammenligninger med nasjonale språkprosjekter i gamle kolonier som har frigjort seg fra europeiske kolonimakter, halter oftest kraftig fordi de «innfødte» språka og kolonihersspråket her alltid er svært ulike språk, mens norsk og dansk reint lingvistisk kan regnes som «dialekter» av skandinavisk. Det som Jahr trekker fram som ei sammenligning (s. 21, med henvising til Trudgill 1986), er afrikaans, som han kaller en koiné eller *kreoloid*, og kreoloider forklarer han som språk som er «mixed languages and – like creoles – are mother-tongue languages, but unlike creoles they have no prior history as pidgins.”

Jamføringa med afrikaans stemmer sikkert når det gjelder at det ikke har eksistert noe afrikaans pidginspråk like lite som det har eksistert noe norsk-dansk pidgin. Det som derimot vel må være ulikt, er at det må ha vært svært forskjellige språk inne i bildet i som påvirkningsfaktorer forbindelse med dannelsen av afrikaans, mens dette neppe er tilfellet for den norsk-danske kreoloiden.

Den som først og fremst kjempa for den såkalte fornorskingslinja her landet, var som kjent skolemannen Knud Knudsen. Alt før Aasen lanserte landsmålet i 1853, skreiv Knudsen slik om sitt eget prosjekt og Aasens:

Disse to Veje til et virkeligt norsk Sprog er forresten kun forskellige, hvad Udgangspunktet og den første Strekning angaar, siden løber de uidentivl sammen. Med andre Ord: Det ene Parti søger at skabe et norsk Sprog og en norsk Litteratur paa én Gang, det andet udsondrer efterhaanden, Stykke for Stykke, det spesielt Danske af Fællessproget saa længe, til de fremmede Elementer i dette er fjernede og indenlandske optagne i Stedet.

Knudsen 1850

36 år seinere sammenligner han de to prosjektene med oppgava til arbeiderne i St. Gotthardstunnelen i Sveits, som blei åpna i 1882:

Efter å ha målstrævet længe og vel fra begge ender, den 'danske' og den 'norske', vilde de hat for sig bare en tyn' mellemvæg, som var let å gjennembyrte, så de møttes i sejer anlet til anlet.

Knudsen 1886

Disse to sitatene viser etter mitt syn til at Knudsen trulig er den som først har formulert ideen om samnorsken, som fram til om lag 1960 var offisiell norsk språkpolitikk.

Når det gjelder Aasens prosjekt, støtter Jahr seg som de fleste andre til det Aasen skreiv i 1836, bare 23 år gammel, der han la fram disse tankene om åssen en burde gå fram for å lage et eget norsk skriftspråk:

Det er ikke min Hensigt at fremhæve nogen enkelt af vore Dialekter; nei ingen saadan bør være Hovedsprog, men dette skulde være en Sammenligning af, et Grundlag for dem alle.

Jahrs formulering på s. 51 om at Aasen bygde landsmålet «not on a single dialect, but on all the existing rural dialects» samsvarer godt med Aasens tanker om det framtidige norske skriftspråket i 1836.

Men da Aasen hadde undersøkt dialektene nærmere etter reisene sine på slutten av 1840-tallet, kom han til et noe annet resultat. I *Norsk Grammatik*, som kom ut i 1864, skriver han bl.a. slik om den norma han nå hadde kommet fram til:

Den Udtale, som er almindeligst i den sydvestlige Deel af Landet og især i Bergens Stift og de nærmeste Fjeldbygder østenfor, synes her at have de fleste Fortrin og at komme temmelig nær til den Mønsterform, som man kan slutte sig til af Skrivemaaden i det gamle Sprog. Og da Lydenes Overgange lade sig bedst forklare, naar denne Udtale opstilles som Mønster, er det netop denne, som vi i den følgende Fremstilling ville holde os til.

Her sier Aasen altså at det landsmålet han hadde utforma, bygde mest på sørvestlandske dialekter, og han nevner andre steder spesielt målføra i Hardanger og Sogn og på Voss som det beste allmenne grunnlaget for skriftmålet, og så kunne en "tildeels læmpe dem lidt efter de øvrige Bygdemaal".

Den velkjente påstanden om at Aasens landsmål var mest vestlandsk, har altså klar støtte i det Aasen sjøl sier om hovedgrunnlaget for lands-

målet. Beskyldningen om at landsmålet blei vestlandsk fordi Aasen sjøl var vestlending, er derimot helt grunnløs, for i så fall burde han jo som sunnmøring ha valgt nordvestlandsk som grunnlag, og det gjorde han ikke. Det som hadde mest å si for Aasen, var det at han fant best samsvar med det gamle norrøne målet i sørvestlandsk (f.eks. a-ending i infinitiv: *kasta, vera*).

1917–1966: Den sosiopolitiske perioden

Fram til 1917 hadde fornorskinga av dansk-norsken avgrensa seg til former som lå innafor det dansk-norske overklassetalemålet. Men i 1917 kom den reformen som for alvor skulle sette ut i livet det som Knud Knudsen hadde sett for seg alt i 1850 og 1886, at riksmålet og landsmålet skulle møtes «i sejer anlet til anlet». En ny reform i 1938 gikk enda et steg videre i samnorsk retning. Når en slik språkpolitikk kunne vinne fram på denne tida, var en viktig grunn at det sosialistiske Arbeiderpartiet på 1930-talet var blitt en maktfaktor. Ett av partislagorda før valget i 1933 var «By og land, hand i hand». Med et slikt slagord skulle en forene bønder og arbeidere i en felles front mot overklassen, og dette passa dermed som hand i hanske til samnorskpolitikken, og Arbeiderpartiet vant også en brakseier i 1933. I de neste 30 åra var partiet nærmest eneveldig i norsk politikk. En av sjefsideologene i partiet, historieprofessoren Halvdan Koht (1873–1965), mente at «striden for folkemålet er kultursida av arbeidarreisinga» (Koht 1921: 22), og han hadde stor innvirkning i forbindelse med begge de to store norske språkreformene i 1917 og 1938.

Så lenge språkreformene var nasjonalt motivert, var de relativt ukontroversielle – «alle» ville gjerne at språket skulle være norsk. Men i reformene i 1917 og 1938, der man innførte visse former i bokmål som ikke svarte til det dansk-norske talemålet eller riksmålet, bl.a. mange såkalte *-a*-former (særlig bestemt form entall av hunkjønnsord (*boka, bygda* istedenfor tradisjonelt riksmål *boken, bygden* og fortidsformer av regelmessige svake verb som *kasta* for riksmål *kastet*), reiste det seg etter hvert en proteststorm. Slike former blei ikke oppfatta som nasjonale eller «norske», men som «vulgære» i riksmål/bokmål. Dermed hadde det kommet inn en sosial dimensjon i språkstriden som nok hadde vært der hele tida, men som nå ytra seg på en ny måte: Før 1917 og 1938 var det en kamp mellom riksmål/bokmål på den ene sida og landsmål/nynorsk på den andre. Men med de folkemålsformene som kom inn i bokmålet gjennom disse to reformene – i 1917 bare som valgfrie alternativer, men i 1938 til dels også som obligatoriske former – blei målstriden en kamp mellom ulike former *innafor* bokmålet, og det var en mye verre strid. Disse folkemålsformene var som om man nå hadde fått en geriljahær i

sjølve landet, mens nynorsken mer var å betrakte som en invasjonstrus- sel utenfra (Jahr 1988: 110).

Etter andre verdenskrig blei samnorskstrevet ofte identifisert med so- sialisme og politisk radikalisme, og i det ideologiske miljøet på den tida med kald krig og motstand mot det meste som smakte av statsdirigering, kom samnorskpolitikken etter hvert i sterk miskreditt. På 1950-talet raste det en heftig språkstrid i Norge, som ikke dreide seg om nynorsk mot bokmål, men om kamp mellom radikalt og tradisjonelt bokmål, el- ler *samnorsk* mot *riksmål*, for å bruke terminologien til motstanderne av den statlige språkpolitikken.

Tida etter 1960: Fra ettspråks- til tospråksstrategi

I 1963 oppnevnte den daværende Arbeiderparti-regjeringa en såkalt språkfredskomite, som ikke skulle komme med forslag om en ny språkre- form, men «vurdere språksituasjonen i Norge og foreslå lovregler eller tiltak for å ta vare på og utvikle vår norske språkarv». Dermed signali- serte Arbeiderpartiet at de var innstilt på å tone ned samnorskpolitikken, og etter diverse reformer på slutten av 1900-talet som til dels reverserte en del av de endringene som hadde vakt mest motstand i 1938, vedtok Stortinget i 2002 at en ikke skulle drive samnorskpolitikk lenger, men at bokmål og nynorsk i framtida skulle dyrkes som uavhengige norske målformer. Det politisk korrekte norske synet i dag er dermed at det ikke er et *problem*, men en *rikdom* og en resurs at vi har to norske målformer. I 2005 fikk vi en bokmålsreform og i 2012 en nynorskreform som etter intensjonen skal «vare lenge», i motsetning til det som gjerne var tilfellet på 1900-talet da det offisielle standpunktet var at de to målformene bare var midlertidige stadier på vegen mot ett norsk skriftspråk – samnorsk.

Jahr prøver ikke å være profet og spå om framtida, men avslutter i ste- det den vedlagte artikkelen sin med ei veldig åpen formulering:

Denne overgangen i 2002 fra en konsekvent én-standardstrategi i språkplanlegginga til en to-standardstrategi er det viktigste språkpolitiske vedtaket Stortinget har gjort på flere tiår. Så får framtida vise om eller hvor lenge denne tostandardstrategien holder seg.

Jahr 2014.b : 115

Litteratur

- Jahr, Ernst Håkon. 1988. «Språkutviklinga etter 1814.» I Egil Børre Johnsen (red.): *Vårt eget språk bind 1*. Oslo: Aschehoug.
- Jahr, Ernst Håkon. 2014.a. *Language Planning as a Sociolinguistic Experiment: The Case of Modern Norwegian*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Jahr, Ernst Håkon. 2014.b. «Perspektiv på Ivar Aasen og norsk språkstrid i språkåret 2013». I *Agder Vitenskapsakademi – Årbok 2013*. Kristiansand: Portal.
- Haugen, Einar. 1966. *Language conflict and language planning : the case of modern Norwegian*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Haugen, Einar. 1968. *Riksspråk og folkemål: norsk språkpolitikk i det 20. århundre*. (oversatt av Dag Gundersen).
- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in contact* [= Language in society 10]. Oxford: Blackwell.

